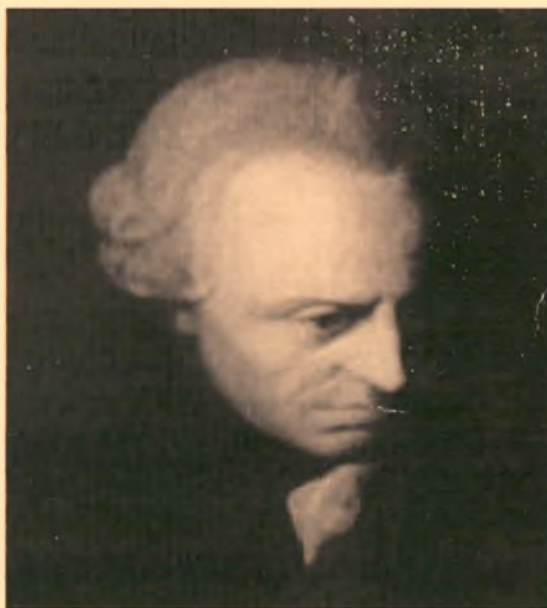

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Οι παιδαγωγικές θέσεις του Καντ: όρια και δυνατότητες

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

κ. Ζμας Αριστοτέλης
κ. Πυργιωτάκης Γεώργιος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

Γεωργίου Όλγα

*Στον παππού μου, που μας άφησε πρόσφατα
και στην οικογένειά μου*

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 4415/1
Ημερ. Εισ.: 27-06-2005
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΠΔΕ
2005
ΓΕΩ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή.....	5
2. Βιογραφικό.....	7
3. Βασικοί σταθμοί του Καντιανισμού.....	10
4. Από τη θεωρία στην πράξη.....	14
5. Το παιδί και ο ψυχικός του κόσμος.....	16
6. Αγωγή.....	24
7. Φροντίδα.....	26
8. Πειθαρχία.....	27
9. Εκπαίδευση.....	29
10. Φυσική Αγωγή.....	31
11. Πρακτική Αγωγή.....	42
12. Καντ και Rousseau.....	39
13. Basedow και Καντ. Το Philanthropinum.....	48
14. Άλλες μορφές διδασκαλίας.....	52
15. Φιλοσοφική ανθρωπολογία: αναγκαιότητα αγωγής- ανθρωπολογία και αγωγή στον Καντ.....	63
16. Παιδικότητα- Παιχνίδι.....	72
17. Παιγνιοθεραπεία.....	77
18. Παιχνίδι και παιδί με αναπηρίες.....	80
19. Δημιουργική μάθηση- αυτενέργεια.....	84
20. Δημιουργική ικανότητα- Σχετική έρευνα.....	88
21. Το πρόβλημα της πειθαρχίας.....	102
22. Ιδιοσυγκρασία παιδιού και γονείς.....	110

23. Ηθική αγωγή.....	113
24. Θρησκευτική αγωγή.....	117
25. Σχολείο και Ασφάλεια.....	120
26. Γενική αποτίμηση των παιδαγωγικών θέσεων του Καντ.....	122
27. Βιβλιογραφία.....	125

1. Εισαγωγή

“Αίγιοι άνθρωποι άλλαξαν τον κόσμο, όσο ο Καντ”. Κατά τον *Jaspers*, μετά τον Πλάτωνα δεν έγινε κανένα τόσο αποφασιστικής σημασίας βήμα στον τομέα της διανόησης, όπως η φιλοσοφική θεωρία του Καντ, που τον χαρακτηρίζει κόμβο της νεότερης φιλοσοφίας. Ο *Popper* χαρακτηρίζει τον Καντ ως τον “μεγαλύτερο Γερμανό φιλόσοφο”. Κατά τον *H. Cohen* και τον *F. Staudinger*, ο Καντ συσχετίζεται με το σύστημα του σοσιαλισμού. Ο *K- H Volkmann- Schluck* όμως βλέπει την πολιτική φιλοσοφία του Καντ ως γέφυρα μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού. Κατά τον *M. Jahn* ο άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφεται η Καντιανή φιλοσοφία είναι ιστορικοπολιτισμικός και παιδαγωγικός, αφού ο Καντ ρωτά: “Τί είναι ο άνθρωπος”; “Πώς έγινε αυτό που είναι”; “Τί πρέπει να γίνει στο μέλλον”; Κατά τον *H.- H. Groothoff* η φιλοσοφία του Καντ είναι “διαφωτισμός του ανθρώπου για τον σκοπό της ζωής του και την τελειώσή του, αφού και ο ίδιος ο Καντ χαρακτηρίζει τη φιλοσοφία του ως απάντηση στο ερώτημα “τι είναι ο άνθρωπος”. Γενικά η επίδραση της Καντιανής φιλοσοφίας πάνω στη γερμανική Παιδαγωγική είναι μεγάλη. Κατά τον *H. Weimer* εξάλλου η κριτική φιλοσοφία του Καντ, που θ’ αναλύσουμε και παρακάτω, είναι ταυτόχρονα κι “ένα μεγάλο παιδαγωγικό επίτευγμα”. Ο *Scheler* τέλος, πιστεύει ότι *στοχαστές όπως ο Καντ κρίνουν την εποχή μας και όχι η εποχή μας εκείνους*. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 11- 13)

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διατυπωθούν οι βασικές παιδαγωγικές απόψεις του Καντ. Η σημαντικότητά του διαφαίνεται από το γεγονός, ότι ακόμη και σήμερα- πάνω από 180 χρόνια μετά το θάνατό του, πολλοί επιστήμονες σ’ όλο τον κόσμο ασχολούνται με την ερμηνεία, τη διάδοση και την κριτική των ιδεών του. Μεγάλοι συνεχιστές του είχαν αρχικά επηρεασθεί βαθιά απ’ αυτόν και άσκησαν μάλιστα σημαντική επίδραση και σε άλλους. (όπως παραπάνω, σελ 12- 13) Ενώ ο Καντ είναι αναμφισβήτητα ένας παγκόσμια αναγνωρισμένος φιλόσοφος, λιγότερο γνωστή παραμένει η αξία του ως παιδαγωγού και η προσφορά του στην επιστήμη της Παιδαγωγικής. Μέσω των παρακάτω σελίδων γίνεται προσπάθεια να τονιστούν σημεία της δουλειάς του και της επιρροής που άσκησε στον τομέα της σύγχρονης Παιδαγωγικής. Στις σελίδες που ακολουθούν υπάρχει ένα σύντομο βιογραφικό του φιλοσόφου και γίνεται λόγος για τις απόψεις του πάνω στην έννοια της αγωγής, της φροντίδας, της πειθαρχίας, της εκπαίδευσης, της φυσικής, της

πρακτικής, της ηθικής και της θρησκευτικής αγωγής. Γίνεται, επίσης, αναφορά στο πειραματικό σχολείο Philanthropinum του J. B. Basedow που ο Καντ προσπάθησε να προωθήσει με μεγάλο ενθουσιασμό, στις στενές σχέσεις που ανέπτυξε με τον Rousseau, από τον οποίο επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό, στη φιλοσοφική ανθρωπολογία καθώς και στις θέσεις του πάνω σε θέματα "παιδικότητα- παιχνίδι", "δημιουργική μάθηση- αυτενέργεια", "από τη θεωρία στην πράξη" και στο "πρόβλημα της πειθαρχίας". Παρουσιάζονται επίσης και σύγχρονες θέσεις όσο αφορά την πειθαρχία, το παιχνίδι (κλάδος της Παιγνιοθεραπείας, παιχνίδι σε παιδιά με αναπηρίες), τη δημιουργική ικανότητα, το πως πρέπει να γίνονται οι σχολικές εργασίες, την ασφάλεια που πρέπει να παρέχει το σχολείο στο παιδί (κάτι που δεν θίγει καν ο Καντ) και οι μέχρι τώρα μορφές διδασκαλίας. Τέλος γίνεται μια γενική αποτίμηση των παιδαγωγικών θέσεων του ενώ πραγματοποιείται και μια παράλληλη προσωπική εκτίμηση αυτών.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε σε ποια σημεία ο Rink απέδωσε με δικά του λόγια δυσανάγνωστες σημειώσεις του Καντ στην πραγματεία του "Περί Παιδαγωγικής". Απ' την άλλη όμως, είμαστε υποχρεωμένοι να θεωρήσουμε τις σκέψεις και την επιχειρηματολογία που εμπεριέχονται στο εν λόγω κείμενο ως πνευματική ιδιοκτησία του Καντ. Επίσης οι παραδόσεις του Καντ για την Παιδαγωγική αποτελούν αποσπάσματα από άλλες παραδόσεις του φιλοσόφου και από περικοπές από τον "Αιμίλιο" του Rousseau.

Στο έργο που διαμορφώθηκε μέσα από τις ανάγκες της πανεπιστημιακής διδασκαλίας, ο φιλόσοφος καταλήγει σε συμπεράσματα, τα οποία ξεπερνούν τις παιδαγωγικές τάσεις της εποχής του και διατηρούν μέχρι και σήμερα αμείωτη τη σημασία τους για την Παιδαγωγική. Ο Καντ, όπως σημειώνει ο Rink, **"έβλεπε πιο πέρα απ' ότι πολλοί σύγχρονοί του"**. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι ο Καντ τάσσεται με το μέρος των παιδαγωγικών ανανεωτών, σε βαθμό που μπορεί να πάρει τον τίτλο του **"παιδαγωγικού επαναστάτη"**. (όπως παραπάνω, σελ 17)

2.Βιογραφικό

Ο Καντ υπήρξε Γερμανός φιλόσοφος. Έζησε και πέθανε στο Κένιξμπεργκ της Πρωσίας (σημερινό Καλίνινγκραντ της Ρωσίας), όπου γεννήθηκε (1724 –1804). Καταγόταν από φτωχούς γονείς και για να ζήσει έκανε τον οικοδιδάσκαλο (1746-1755). Στα 46 του χρόνια (1770) έγινε καθηγητής της λογικής και μεταφυσικής στο πανεπιστήμιο της πατρίδα τους όπου ήταν υφηγητής. Η ζωή του ήταν ήρεμη. Έμεινε άγαμος και αφιερώθηκε ολοκληρωτικά στη μελέτη, στη διδασκαλία και στο στοχασμό. Έτσι παραιτήθηκε από κάθε χαρά και αφοσιώθηκε στο έργο του, που το θεωρούσε ως αποστολή και καθήκον. Έγινε διάσημος μεταξύ άλλων, για τα έργα του "Κριτική του καθαρού λόγου" (1781, β' έκδοση 1787), "Κριτική του πρακτικού λόγου" (1788) και "Κριτική της δύναμης της κρίσης" (1790), που είναι και τα κυριότερα. (Εγκυκλοπαίδεια ΔΟΜΗ) «Πιο συγκεκριμένα στο έργο του "Κριτική του καθαρού λόγου", προσπαθεί να εξακριβώσει τόσο τους νόμους όσο και την εμβέλεια της γνώσης. Στην "Κριτική του πρακτικού λόγου" όμως αντιπαραθέτει σ' αυτά το νόμο του ηθικού χρέους. Γιατί ο άνθρωπος δεν ανακαλύπτει την τάξη μόνο στον κόσμο των αισθήσεων, αλλά και μέσα στον ίδιο του τον εαυτό και γίνεται έτσι ταυτόχρονα πολίτης δυο διαφορετικών κόσμων. Ως φυσικό ον αποτελεί αναπόσπαστο μέλος της φύσης, είναι δέσμιος των αισθητηριακών του εντυπώσεων και των παρορμήσεών του. Αλλά ως ηθικό έλλογον αίρεται πάνω στη φύση». (Reble, 1999, σελ 306- 307)

Η φιλοσοφία του ονομάστηκε κριτική φιλοσοφία- κριτικισμός, όπως θα διαπιστώσουμε και παρακάτω. Ύστερα από μια περίοδο προκριτική, σφραγισμένη από την επίδραση του Βολφ και του Λάιμπνιτς, αφυπνίστηκε, όπως ο ίδιος είχε δηλώσει, από τον δογματικό ύπνο του, μετά την ανάγνωση του Χιουμ. Έτσι, σε ηλικία 57 ετών και μέσα σε μια δωδεκαετία ανέπτυξε μια σκέψη που εισήγαγε μια νέα προβληματική. *Η φιλοσοφία, κατά την αντίληψή του, δεν έχει σκοπό να επεκτείνει τη γνώση μας για τον κόσμο, αλλά να εμβαθύνει τη γνώση μας για τον άνθρωπο*, όπως και θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια. Μόνο αναλύοντας τις δυνατότητες του πνεύματος ο άνθρωπος θα μάθει σε τι είναι ικανός, τι μπορεί να γνωρίσει, τι οφείλει να κάνει, τι επιτρέπεται να ελπίζει. Ο Καντ θεωρείται ο πρώτος πανεπιστημιακός διδάσκαλος, που δίδαξε μαθήματα Παιδαγωγικής σε ανώτατη σχολή. (Εγκυκλοπαίδεια ΔΟΜΗ)

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η φιλοσοφία βρέθηκε κοντά στο δίλημμα του ορθολογιστικού δογματισμού (αν δηλαδή είναι δυνατή η απόλυτη γνώση) και του σκεπτικισμού της εμπειριοκρατίας (αν δηλαδή μόνο η εμπειρία μας παρέχει σωστές γνώσεις και αν γνωρίζουμε ό,τι υποπίπτει στην εμπειρία μας). Από το δογματισμό ξύπνησε τον Καντ, όπως ο ίδιος ομολογεί, ο Χιουμ. Ο Καντ μελέτησε το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ λογικής γνώσης και εμπειρίας. Ξεκίνησε από την προϋπόθεση πως στις επιστήμες μαθηματικά και φυσική έχουμε γνώσεις αληθινές, με αντικειμενικό κύρος. Πώς σχηματίζονται τέτοιες γνώσεις; Φτάνει στο συμπέρασμα πως το κύρος στις γνώσεις μας έχει κάποια όρια. Η γνώση μας είναι αληθινή, αν σχηματίζεται με κάποιους όρους. Έτσι ο Καντ παίρνει θέση ανάμεσα στο δογματισμό- ορθολογισμό, που δεν έβαζε κανένα όριο στη γνωστική ικανότητα του ανθρώπου και στο σκεπτικισμό, που αρνιόταν την ικανότητά μας να βρίσκουμε την αλήθεια. Η άποψή του αυτή ονομάστηκε κριτική φιλοσοφία. (Εγκυκλοπαίδεια Humanitas)

Η γνώση μας διακρίνεται σε καθαρή (υποκειμενική, "εκ των προτέρων") και εμπειρική (αντικειμενική, "εκ των υστέρων"). Η εμπειρική γνώση είναι ατομική, τυχαία και στερείται αναγκαίου και καθολικού κύρους. Αντιτίθεται η καθαρή γνώση. Ένα μαθηματικό αξίωμα, για παράδειγμα όλες οι γωνίες κάθε τριγώνου ισούνται με δυο ορθές, έχει ισχύ όχι μόνο για το τρίγωνο που μελετάμε αλλά για όλα τα τρίγωνα. Ο Καντ συμπεραίνει ότι η καθαρή γνώση δεν μπορεί να στηρίζεται στην εμπειρία ισχύει "εκ των προτέρων" και ανεξάρτητα απ' αυτή. Τέτοιες απριόρικες (εκ των προτέρων) γνώσεις μας δίνουν τα μαθηματικά και οι φυσικές επιστήμες. "Κάθε μεταβολή πρέπει να έχει κάποια αιτία". Χωρίς την αναγκαιότητα και την καθολικότητα είναι αδύνατη η διατύπωση γενικών νόμων της φύσης. Κατά τον Καντ τα "εξ υποκειμένου" αξιώματά μας δεν κατάγονται από τυχαία εξωτερική εμπειρία αλλά από την υφή και οργάνωση της συνείδησης που γνωρίζει. Κανόνες και αξιώματα "εξ υποκειμένου" πως είναι δυνατό να ισχύουν για τη φύση και τα αντικείμενα της εξωτερικής πείρας; Γιατί η εμπειρία μας εξαρτάται από την οργάνωση του μυαλού μας, που την καθορίζει. Τα πράγματα που φανερώνονται σ' εμάς ως αληθινά (με την εμπειρία), προσαρμόζονται στις μορφές που δίνει σ' αυτά το μυαλό μας. Η γνώση για τα αντικείμενα δεν βγαίνει απ' αυτά, αλλά όπως ο νους μας θα τα οργανώσει, μέσα σε πιο οργανωτικό πλαίσιο θα τα τοποθετήσει και θα τα δεχτεί. Με άλλα λόγια τα πράγματα ("φαινόμενα") προσαρμόζονται στις έννοιες μας ("νοούμενα") και όχι αυτές στα πράγματα. Βλέπουμε δηλαδή τα πράγματα μέσα στο χώρο και το χρόνο (τύποι, έννοιες, κατηγορίες) και τα αντιλαμβανόμαστε κατά

γενικούς φυσικούς νόμους (π.χ. αιτία). Η γνώση μας δεν προσαρμόζεται στη φύση, αλλά αντίστροφα "ο νους προδιαγράφει νόμους στη φύση". Τώρα γιατί οι εμπειρικές ("εκ των υστέρων") γνώσεις μπορεί να έχουν καθολικό και αναγκαίο κύρος; Γιατί το μυαλό είναι κοινό σ' όλους τους ανθρώπου και όμοια σ' όλους λειτουργεί. (όπως παραπάνω)

Ο Καντ θεωρείται ο σπουδαιότερος των νεοτέρων χρόνων. Συνοψίζει τις βασικές τάσεις της φιλοσοφίας της εποχής του (Βολφ, Λοκ, Χιουμ κ.α.) και άλλα περίπλοκα θέματα της φιλοσοφικής μεταφυσικής παράδοσης. Η φιλοσοφική μέθοδος του αναζητεί ένα βασικό τρόπο σκέψης, στον οποίο θα υπαγάγει όλες τις επιστήμες. Αναζητεί την ενότητα της αλήθειας μπροστά στην ποικιλία των αληθειών. Τα έργα του, πριν από το 1770, αντιπροσωπεύουν την "προκριτική περίοδο", τα οποία θα αποκηρύξει αργότερα, γιατί τα θεωρεί μη επιστημονικά, "φαντασιώσεις" και αυθαίρετα. Μερικά από τα έργα του, που δεν αναφέρθηκαν παραπάνω είναι και τα εξής: "Κριτική της Κριτικής Δύναμης" (1770), "Προλεγόμενα σε κάθε μεταφυσική του μέλλοντος..." (1783), "Πρώτες μεταφυσικές αρχές της επιστήμης της φύσης" (1786), "Η Θρησκεία μέσα στα όρια του απλού λόγου" (1794), "Ανθρωπολογία" (1798), "Λογική" (1800). (όπως παραπάνω)

Στην περίπτωση του Καντ, η ζωή ταυτίζεται από νωρίς με το έργο, η ατομικότητα και ο χαρακτήρας συνδέονται αξεχώριστα με την πνευματικότητα και τη συστηματική φιλοσοφική θεμελίωση. Από την άλλη μεριά, βέβαια, ο Καντ ανήκει ολόκληρος στην εποχή του. Είναι ένας στοχαστής του Διαφωτισμού, ο οποίος ωστόσο δεν δέχεται τίποτα από τον αιώνα του χωρίς να το υποβάλει στη δική του κριτική και να το μεταμορφώνει και δεν αφήνει κανένα ερώτημα χωρίς να δίνει τη δική του απάντηση. (εγκυκλοπαίδεια ΔΟΜΗ)

(CD- ROM, ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια ΔΟΜΗ, cd 15 και CD- ROM εγκυκλοπαίδεια Humanitus)

3. Βασικοί σταθμοί του Καντιανισμού:

Η ανάλυση της επιστημονικής γνώσης πιστοποιεί ότι αυτή προϋποθέτει δύο όρους: αισθήματα (ή αισθητικές εμπειρίες) και έννοιες. Όπως διαπιστώσαμε και παραπάνω, από τον εμπειρισμό ο Καντ διατήρησε την αρχή ότι κάθε γνώση αρχίζει με την εμπειρία. Η αισθητικότητα είναι η καθαρή δεκτικότητα, η ικανότητα πρόσληψης των παραστάσεων με τον τρόπο που ερεθίζουν τα αισθητήριά μας όργανα, παρέχοντας το υλικό της γνώσης. Όμως, από το γεγονός ότι η γνώση αρχίζει από την εμπειρία δεν έπεται ότι η γνώση προκύπτει ολοκληρωμένη από την εμπειρία. Η κατάληξη στη γνώση απαιτεί τη σύνδεση με την ποικιλία των αισθημάτων· αυτός είναι και ο ρόλος του πνεύματος. Το πνεύμα, επομένως, είναι αυτό που συγκροτεί τη γνώση. Η κοπερνίκεια επανάσταση του Καντ παρουσιάζει τα πράγματα να περιστρέφονται γύρω από το πνεύμα και όχι το πνεύμα γύρω από τα πράγματα. Το σκεπτόμενο υποκείμενο δεν είναι το εμπειρικό, ψυχολογικό υποκείμενο, αλλά ένα επιστημολογικό και καθολικό υποκείμενο, το οποίο ο Καντ ονόμασε υπερβατολογικό. Το «σκέπτομαι» που συνοδεύει όλες τις παραστάσεις μας δεν είναι μια ουσία, αλλά είναι καθαρά μορφολογικό. Ενώσω σημαίνει επιβάλλω στην ύλη μια μορφή. Η μορφή αυτή είναι οι συγκροτημένες από το πνεύμα έννοιες, που αποτελούν τρόπους ενοποίησης – ιδιαίτερα οι γενικότερες από τις έννοιες αυτές, τις οποίες ο Καντ ονόμασε κατηγορίες. Το πνεύμα είναι συνθετική ικανότητα a priori, σύστημα κατηγοριών. Γνωρίζω σημαίνει συγκροτώ αισθήματα στα πλαίσια μιας έννοιας. Η φράση «ο ήλιος ζεσταίνει την πέτρα», αποκαλύπτει την ύπαρξη οπτικών, ακτικών κ.ά. αισθημάτων (ήλιος, ζεστή πέτρα) που ενοποιούνται με μια έννοια, στην προκειμένη περίπτωση την αιτιότητα.

Η μαθηματική επιστήμη, ωστόσο, δεν φαίνεται να περιέχει στοιχεία που να προέρχονται από την εμπειρία. Ο Καντ το αναγνώρισε αυτό. Δεν έπεται από αυτό ότι τα μαθηματικά δεν έχουν τίποτα το αισθητικό. Αν δεν συνεπάγονται αισθητική εποπτεία στην κυριολεξία, τουλάχιστον προϋποθέτουν εποπτείες ειδικής κατηγορίας, ειδών εποπειών a priori, καθαρές εποπτείες. Υπάρχουν πραγματικά προϋποθέσεις ως νόμοι της ικανότητας του ανθρώπου να δέχεται αισθήματα: οι καθαρές αυτές μορφές a priori της αισθητικότητας, όπως τις ονόμασε ο Καντ, είναι ο χώρος και ο χρόνος. Δεν προέρχονται από την εμπειρία, αφού κάθε εμπειρία τις προϋποθέτει. Εξάλλου, δεν είναι ούτε έννοιες, γιατί το πνεύμα δεν τις συγκροτεί. Είναι ολοκληρωτικά

δεδομένες. Είναι όροι κάθε αισθητικής λειτουργίας, έμφυτοι στην αισθητικότητά μας. Ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν τα εποπτικά στοιχεία των μαθηματικών. Αυτό εξηγεί την ανταπόκρισή τους στον κόσμο και το ότι σχηματίζουν το πλαίσιο της γνώσης για το σύμπαν.

Όσο για τη μεταφυσική, δεν συνεπάγεται καμία αισθητική εποπτεία, γιατί είναι γνώση μέσα από έννοιες. Ό,τι όμως η νόηση εξάγει από την ίδια τη φύση της, χωρίς να το λαμβάνει από την εμπειρία, δεν μπορεί να της χρησιμεύσει παρά για εμπειρική χρήση. Οι έννοιες της μεταφυσικής δεν έχουν καμία αισθητική εφαρμογή. Ο Καντ τις ονόμασε ιδέες του Λόγου, για να τις διακρίνει από τις έννοιες της νόησης. Η μεταφυσική ως επιστήμη είναι λοιπόν αδύνατη, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι είναι άχρηστη. Πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στο γνωρίζω και στο σκέπτομαι, καθώς η λειτουργία της σκέψης εκτείνεται πολύ πέρα από τη γνώση. Η διάνοια υπόκειται σε όρους ειδικούς, εφόσον θέλει να καταλήξει σε μια επιστημονική γνώση. Όμως, ανεξάρτητα από την εφαρμογή της στην εμπειρία, διατηρεί ένα καθαρά δικό της περιεχόμενο, μια ικανότητα να δημιουργεί και να συνδέει έννοιες, ακόμα και να προβάλλει αντικείμενα μέσα από ιδέες. Πέρα από τα φαινόμενα υπάρχουν πράγματα καθαυτά ή νοούμενα, που ο άνθρωπος μπορεί να τα σκέπτεται χωρίς να τα γνωρίζει αντικειμενικά.

Η ιδέα της σκοπιμότητας είναι ουσιώδης στον Καντιανισμό, γιατί σημαίνει ότι το όλο καθορίζει τα μέρη. Δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί στο γνωστικό πεδίο, γιατί οδηγεί στην τέλεια γνώση του σύμπαντος. Αν όμως δεν έχει αντικειμενική υπόσταση, χρησιμεύει στη ρύθμιση της ικανότητας κρίσης, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τα οργανικά όντα που δεν γίνεται ν' αναπαρασταθούν χωρίς υπαγωγή των μερών στην ολότητα του οργανισμού. Η αναγκαιότητα αυτή της παράστασης έχει τουλάχιστον την αξία ότι υποδηλώνει την ανεπάρκεια της μηχανικής ενέργειας. Η σκοπιμότητα, εξάλλου, δίνει στην αισθητική κρίση τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Η αποστολή της τέχνης είναι να προσφέρει μια καθαρά υποκειμενική εμπειρία της ένωσης της φύσης και της ελευθερίας. Η τέχνη καθαυτή είναι απόλυτα ανιδιοτελής. Κάθε κρίση σχετικά με το ωραίο έχει τελολογική αξία, πραγματοποιεί δηλαδή μέσα στο υποκείμενο τον σκοπό του σύμπαντος, που είναι η τάση για ενότητα του πνεύματος. Έτσι γεύεται ο άνθρωπος τη χαρά να διακρίνει το καθολικό μέσα στο μοναδικό, χάρη στην αντήχηση του όλου μέσα σε κάθε μέρος. Μέσα στην αισθητική κρίση ο άνθρωπος ζει με την ολοκληρωτική συμφιλίωση όλων των δυνατοτήτων του (αίσθησης, φαντασίας, νόησης) και την πλήρη αρμονία τους: το αισθητό έχει πάρει

νοητικό χαρακτήρα και το νοητό έχει αισθητοποιηθεί, η ελευθερία γίνεται φύση και η φύση ελευθερία. Ασφαλώς, η συμφωνία αυτή δεν έχει παρά υποκειμενική αξία: η αισθητική κρίση δεν είναι καθοριστική, αλλά διασκεπτική, δηλαδή λειτουργεί ως προς τον εαυτό της και όχι ως προς το αντικείμενο. Είναι όμως ενθαρρυντική για την αντικειμενική πραγματοποίηση αυτού που αποτελεί υποκειμενικό βίωμα. Οι αισθητικές Ιδέες συμβολίζουν τις λογικές Ιδέες. Η τέχνη, περικλείοντας μέσα της μια αντάρκεια, αποτελεί σύμβολο της ηθικότητας.

«Την πραγματική συμφιλίωση της φύσης και της ελευθερίας, που δεν μπορώ να γνωρίσω και την οποία η τέχνη ζει υποκειμενικά, μπορώ τουλάχιστον να την ελπίσω, και αυτή είναι η αποστολή της θρησκείας». Αυτό εξηγεί ο Καντ στο τελευταίο μεγάλο έργο του "Η θρησκεία στα όρια της απλής λογικής" (1793). Το περιεχόμενο της θρησκείας είναι βασικά ηθικό, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι περιορίζεται στην ηθική. Πραγματικά, η θρησκεία είναι η υπερπήδηση του δυϊσμού, η ελπίδα ότι η συμφιλίωση της φύσης και της ελευθερίας είναι όντως πραγματοποιημένη από έναν νομοθέτη θεό. Η ελπίδα αυτή είναι το ίδιο το αντικείμενο της βαθύτερης ανθρώπινης θέλησης. Σε μια περίφημη διατύπωσή του, ο Καντ λέει ότι η θρησκεία αφορά «το πλήρες αντικείμενο της θέλησης». Το πλήρες αυτό αντικείμενο της θέλησης είναι η σύνθεση της αρετής και της ευτυχίας. Για την αξίωση αυτή δεν υπάρχει παρά μόνο ένα μέσο: η πράξη του καθήκοντος. Τα υπόλοιπα είναι δεισιδαιμονίες. Κατά κάποιον τρόπο, η θρησκεία αυτή συμπίπτει με τον χριστιανισμό. Διαφέρει, όμως, εξαιτίας της εμμονής στον ηθικισμό, γιατί ο Καντ αποφεύγει την έννοια της χάρις: τον απασχολεί περισσότερο η προσπάθεια του ανθρώπου παρά η θεία βοήθεια.

Η φιλοσοφία του Καντ είναι φιλοσοφία της πεπερασμένης φύσης του ανθρώπου. Μέσα, όμως, στον άνθρωπο εξαίρει τη νόηση, χάρη στην οποία μετέχει στο βασίλειο των σκοπών. Θεωρήθηκε ότι θέλησε να υποτιμήσει τη νόηση. Αυτό προέρχεται από παρανόηση, επειδή δεν δόθηκε σημασία στο ότι, αντίθετα, κατέκρινε τον παραδοσιακό ορθολογισμό, γιατί περιόρισε τη νόηση στη θεωρητική μορφή της. Η φιλοσοφία γίνεται τότε ένα είδος πνευματικού παιχνιδιού και αντιμετωπάζεται με την ύπαρξη. Στόχος της είναι «ο ολικός προορισμός του ανθρώπου». Γι' αυτό και πρέπει να γίνει κατανοητή η περίφημη διατύπωση, μέσα στην οποία συνόψισε το ουσιαδές της σκέψης του: «Ηρθα να βάλω όρια στη γνώση για ν' αφήσω τόπο στην πίστη».

(CD- ROM, ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια ΔΟΜΗ, cd 15)

4. Από τη θεωρία στην πράξη

Αυτό που εντυπωσιάζει στις απόψεις φιλοσόφων όπως οι Λοκ, Rousseau, Καντ και παιδαγωγών όπως ο Κομήνιος (1592- 1670) και -σχεδόν δύο αιώνες αργότερα- ο Πεσταλότσι (1746- 1827) είναι πως η εκπαίδευση νοείται ως μια διαδικασία που βάζει στο κέντρο της, το παιδί και τις ανάγκες του. Πρόκειται για έναν προβληματισμό που επανέρχεται αργότερα από τους Ντεκρολί (1871-1932), Ντιούι (1859- 1952), Φρενέ (1896- 1966), Μοντεσόρι (1870- 1952), από το κίνημα της “Νέας Αγωγής” και του “Σχολείου Εργασίας” και ξανά μετά τον β’ παγκόσμιο πόλεμο από διανοητές όπως οι Πιαζέ (1896- 1980), Γλλιτς (1926-) και Πάπερτ (1944-).

Ο Κομήνιος προτείνοντας την “εκτός των θυρών” εκπαίδευση αναρωτιέται “Γιατί να μην ανοίξουμε στη θέση των νεκρών βιβλίων, το ζωντανό βιβλίο της φύσης; Το να εκπαιδεύουμε τη νεολαία δεν είναι να της παραδίδουμε έναν σωρό από λέξεις, φράσεις, ρήσεις και απόψεις άλλων συγγραφέων, αλλά να της ανοίξουμε τον δρόμο της κατανόησης δια μέσου (της χρήσης) των πραγμάτων”.

Ο εμπειρισμός του Λοκ οδηγεί σε μια εκπαίδευση που θ’ αξιοποιεί τις αισθήσεις και τον χειρισμό αντικειμένων αντί για την πολυλογία και τη μελέτη των λέξεων χωρίς τα αντικείμενα, όπως επίσης αργότερα με θέρμη υποστήριξαν η Μαρία Μοντεσόρι ή ο Ζαν Πιαζέ, ανανεώνοντας τη σχετική επιχειρηματολογία.

Την ίδια αντίληψη βρίσκουμε στον Καντ και στο “Δοκίμιο Παιδαγωγικής” του: “Ο καλύτερος τρόπος για κατανόηση είναι η πράξη. Ό,τι μαθαίνουμε σταθερά είναι, κατά κάποιο τρόπο, ό,τι μαθαίνουμε μόνοι μας”.

Όσο για τον Πεσταλότσι, ο Gal, περιγράφει την παιδαγωγική του ως εξής: “Υποστηρίζει πως μια αληθινά εκπαιδευτική δράση δεν μπορεί να έρχεται από έξω αλλά να λειτουργεί από μέσα, από την εσωτερική ανάπτυξη του παιδιού... Η διδασκαλία θα πρέπει λοιπόν να ξεκινά από την άμεση εμπειρία εκ μέρους του παιδιού, από τη μελέτη του περιβάλλοντος χώρου...”.

Από την αρχαιοελληνική αντίληψη περί εκπαίδευσης ως αγώνα εναντίον των καταστροφικών έξεων του παιδιού, περνάμε στην αντίληψη για αξιοποίηση της

φυσικής όρεξης του νέου ανθρώπου για μάθηση: “το υπαρκτό ενδιαφέρον, ιδού η σημαντική κινητήρια δύναμη, η μόνη που σε οδηγεί με ασφάλεια μακριά”, γράφει ο *Rousseau* στον “Αιμίλιο”. Ο ίδιος συγγραφέας αναπτύσσει και τις πρώτες παιδοκεντρικές παιδαγωγικές μεθοδολογίες: “Για να συνηθίσει ένα παιδί να είναι προσεκτικό, για να εντυπωσιασθεί από κάποια σημαντική αλήθεια, θα πρέπει να του δώσουμε μερικές μέρες ανησυχίας πριν την ανακάλυψη”.

Ο *Gal* αναφέρει πως εδώ ο *Rousseau* “θέτει τα ακλόνητα θεμέλια μιας εκπαίδευσης προσαρμοσμένης στην ψυχολογία και στη φύση. Ο εκπαιδευτής, τα (εκπαιδευτικά) υλικά, οι γνώσεις ή τα ιδεώδη προς διδασκαλία, επικεντρώνονται στον άνθρωπο που πρέπει να επωφεληθεί από αυτά, δηλαδή στο παιδί. Είναι λοιπόν (ο *Rousseau*) ο υπεύθυνος, ο δράστης αυτής της “κοπερνίκειας” εκπαιδευτικής επανάστασης που έθεσε το παιδί ως ατομικότητα, στο κέντρο όλων των παιδαγωγικών ανησυχιών...”.

Όσον αφορά το αν οι απόψεις των διαφωτιστών οδήγησαν στην ηγεμονία απόψεων όπως η ανάγκη για εκπαίδευση ή η εκπαίδευση για όλους, όσο και αν επηρέασαν τους παιδαγωγούς, υπάρχει ένα σημαντικό χάσμα μεταξύ όσων κήρυτταν οι διαφωτιστές και όσων συνέβησαν, τους αιώνες που ακολούθησαν, στις αίθουσες του Σχολικού Συστήματος.

Το Σχολικό Σύστημα οδήγησε, παρά τις εξαιρέσεις που συναντάμε εδώ κι εκεί, σε έναν τύπο εκπαίδευσης που ονομάστηκε “*Talk and Chalk*” (Ομιλία και Κιμωλία) και στην κυριαρχία της “από καθ’ έδρας” διδασκαλίας, τη φλυαρία. Στην αμέλεια εκ μέρους των ενηλίκων να ερευνήσουν τρόπους αξιοποίησης της φυσικής ανάγκης για μάθηση στους νέους, προτιμώντας την εύκολη οδό της πειθάρχησης. Το παιδί και οι ανάγκες του δεν μπόρεσαν να μπουν στο κέντρο της παιδαγωγικής του Σχολικού Συστήματος.

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: http://www.aegean.gr/ee/studies_pedag/text.htm)

5. Το παιδί και ο ψυχικός του κόσμος

Πριν παρουσιαστούν βασικές θέσεις της πραγματείας του Καντ θα ήταν καλό να γνωρίσουμε καλύτερα τα καθημερινά πρακτικά προβλήματα που εμφανίζουν τα παιδιά κατά την εξέλιξή τους και να δοθούν απαντήσεις σ' αυτά. Το παιδί, σαν αναπτυσσόμενος άνθρωπος, ακολουθεί σταδιακή εξέλιξη. Η ψυχική ζωή του παιδιού περνά από ορισμένες φάσεις. Κάθε φάση έχει σκοπό να δημιουργήσει στην ψυχή μια ισορροπία. Δεν προλαβαίνει όμως καλά- καλά ν' αποκατασταθεί η ισορροπία, αμέσως καταστρέφεται για να δημιουργηθεί κάποια νέα εξέλιξη και να μπούμε σε νέα φάση. Ήταν επανάσταση για την επιστήμη της Ψυχολογίας και την Παιδαγωγική η αναγνώριση αυτού του τρόπου της εξέλιξης. Μια συνεχής κίνηση, ένα συνεχές γίνεσθαι (ακόμα και στην ανάπτυξη των ενστίκτων του ανθρώπου όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω), βλέπουμε να κυβερνά την ψυχική ζωή με σκοπό να οδηγείται ο άνθρωπος και να ετοιμάζεται για την ωριμότητα. Την ύπαρξη των φάσεων, τη μορφή και τη σημασία τους καλείται να διακρίνει ο παιδαγωγός για να βοηθήσει το παιδί. Άδικα, πολλές φορές, στενοχωριούνται οι γονείς ότι τα παιδιά τους "δεν πάνε καλά". Κάποτε είναι το παιδικό πείσμα που τους κάνει να θεωρούν το παιδί "δύσκολο", άλλοτε είναι κάποια τάση του παιδιού για φυγή και μόνωση, μερικές ενδείξεις ότι τους κρίνει ή επιθυμεί ν' απομακρυνθεί απ' αυτούς, άλλοτε κάποιιο απότομοι τρόποι ή η επιθετική του στάση που τους ανησυχούν. Αλλά δεν είναι συνήθως ανώμαλες αυτές οι καταστάσεις. Είναι στάδια από τα οποία θα περάσει το παιδί, κάθε φυσιολογικό παιδί, για να μπει στο δρόμο του προς την ωριμότητα.

Ας μάθουν οι γονείς να βλέπουν με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη το μέλλον των παιδιών τους! Ας μην αφήνουν να φεύγει από τα χέρια τους η τεράστια λυτρωτική και παιδαγωγική δύναμη που έχει το μέλλον! Τα ίδια τα παιδιά φαίνονται να περιμένουν κάτι περισσότερο απ' αυτό. Μοιάζουν σαν να ζητούν διαρκώς να βγουν από το παρόν, από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται, για να περάσουν σ' άλλη καλύτερη. Σαν να βρίσκονται μέσα σ' ένα δάσος και να προσπαθούν να βγουν στο φως. Γι' αυτό οι νέοι άνθρωποι φαίνονται πολλές φορές χαμένοι μέσα στο όνειρο. Ονειροπολούν και περιμένουν διαρκώς κάτι καλύτερο από το σήμερα. Κι ας μάθουν οι γονείς να μη βιάζονται. Έργο τους είναι να επεμβαίνουν και να βοηθούν το παιδί στο δρόμο του για την ωριμότητα. Αλλά η επέμβασή τους δε θα πρέπει να γίνεται ούτε νωρίτερα ούτε αργότερα. Ο παιδαγωγός οφείλει να βοηθήσει, σαν καλός μαιευτήρας που

γνωρίζει τους νόμους της επιστήμης του, την κατάλληλη στιγμή της ωρίμανση της φύσης. Κατά την εξέλιξη των φάσεων, τίποτε δεν είναι ικανό να βιάσει και κάθε παράκαιρη επέμβαση μόνο κακό μπορεί να προκαλέσει. Αλλά ας δούμε με τη σειρά τι έχουν να μας διδάξουν οι διάφορες φάσεις και τι θα πρέπει να προσέχουμε.

✦ *Κατά τη φάση του βρέφους ή παρασιτική φάση (0-1 έτους):*

Όσο κι αν φαίνεται ότι αυτή η ηλικία κυριαρχείται από καθαρά ζωικά ένστικτα και από απλές ζωικές αξίες, έχει σημασία από άποψη αγωγής γιατί τώρα τοποθετούνται οι πρώτες βάσεις του ψυχικού κόσμου του παιδιού. Όσο κι αν όλα φαίνονται αδιαφοροποίητα και συγκεχυμένα και μια κατάσταση χάους φαίνεται να επικρατεί στην ψυχή του βρέφους -και περισσότερο γι' αυτό το λόγο- η φροντίδα του περιβάλλοντος, όπως θα μελετήσουμε παρακάτω, θα βοηθήσει το μικρό άνθρωπο να προσαρμοστεί στη ζωή. Τώρα είναι η εποχή των ρυθμών: ο αναπνευστικός ρυθμός, ο ρυθμός της τροφής, του ύπνου και της εγρήγορσης. Είναι ανάγκη η αγωγή να σεβασθεί -φυσικά όχι με τρόπο που να προκαλεί άγχος και στο παιδί και στους μεγάλους- τους ρυθμούς. Από την κανονικότητα ή μη, με την οποία δίδονται τα γεύματα, από την κανονικότητα του ύπνου, της τουαλέτας θα δημιουργηθούν οι πρώτες συναισθηματικές εντυπώσεις στο παιδί: το αίσθημα της ασφάλειας ή η έλλειψή της και ο βασικός συναισθηματικός δεσμός του με τους γονείς του. Η ευχαρίστηση ή η απarέσκεια που αισθάνεται από την ομαλή ή ανώμαλη ζωική εξέλιξη θα δώσουν τον πρώτο χρωματισμό στον χαρακτήρα του: θα φανεί ευερέθιστο ή ήρεμο. Έχει τόση σημασία η αποκατάσταση του ρυθμού στη ζωή του βρέφους, ώστε να λέγεται ότι αυτό αποτελεί τη βάση της ηθικής του παιδιού.

Αλλά δεν είναι μόνο αυτός ο λόγος που κάνει απαραίτητο το οικογενειακό περιβάλλον και ιδίως τη μητέρα. Είναι ανάγκη του βρέφους να ζει μέσα σ' ένα θερμό συναισθηματικό περιβάλλον που θα το παρακινεί στη μίμηση. Η μίμηση, τόσο αναγκαία για την εξέλιξή του, δεν είναι παθητική κίνηση. Το παιδί μιμείται, γιατί θέλει να μιμείται, γιατί του αρέσει και αισθάνεται συγκίνηση. Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ψυχρό περιβάλλον δεν αναπτύσσονται το ίδιο με τ' άλλα. Το παιδί προχωρεί προς το τέλος του πρώτου έτους. Ήδη εμφανίζεται η διανοητική ανάγκη, η ανάγκη να γνωρίσει τ' αντικείμενα, να σχηματίσει την έννοια των

αντικειμένων για να βοηθηθεί η διάνοια του. Ας μη βιασθεί ο παιδαγωγός να περάσει αυτό το στάδιο και ας προσφέρει στο παιδί ερεθισμούς. Τα παιχνίδια και η αξία τους που θα διαπιστώσουμε και παρακάτω καθώς και η προσοχή των μεγάλων προσφέρουν πλούσια και ανεκτίμητη πείρα στο μικρό που βιάζεται να περάσει στο επόμενο στάδιο.

✚ *Κατά τη φάση της πρώτης παιδικής ηλικίας (1-3 ετών):*

Τώρα αρχίζουν οι μεγάλες έρευνες και οι μεγάλες εξερευνήσεις. Συρτάρια ανοίγονται και το περιεχόμενο τους σκορπίζεται στο πάτωμα, χαρτιά σχίζονται, οι τοίχοι μουντζουρώνονται και τα γυαλικά σπάζουν.... Το παιδί γίνεται, όπως πολύ χαριτωμένα χαρακτηρίζεται ο Gesell, *χαλαστής* και *ακροβάτης*. Αν ήξεραν οι γονείς τι κόσμος ανοίγεται στα μάτια του παιδιού με κάθε άνοιγμα συρταριού, αν ήξεραν τι πείρα του προσφέρει το σχίσιμο του χαρτιού, το μουντζούρωμα του τοίχου, το πέταγμα του πιάτου, αν μπορούσαν να συλλάβουν πόσο απαραίτητα και βασικά είναι όλα αυτά για το νήπιο και τι του στερούν όταν δεν του επιτρέπουν ν' αποκτήσει το ίδιο, τη δική του προσωπική εμπειρία για την κατάκτηση του έξω κόσμου, προς την οποία με όλο του το είναι τείνει!.... Αν τα σκέπτονταν όλα αυτά οι μητέρες, θα έβλεπαν ότι τα μόνα που έχουν να κάνουν είναι να του απομακρύνουν τους κινδύνους, να προφυλάσσουν τα πολύτιμα αντικείμενα και ... να συγκρατούν το δικό τους εκνευρισμό που προκαλούν όλες αυτές οι καταστροφές. Έργο της αγωγής είναι να μην απομονώνει το παιδί από την επαφή του με τον έξω κόσμο.

Άλλωστε γρήγορα το παιδί θα γνωρίσει εκείνα τα οποία θέλει και θα ησυχάσει. Φάση της παιδικής ηλικίας είναι και αυτή η περίοδος και θα περάσει! Όπως ακριβώς θα περάσει ομαλά, αν ο παιδαγωγός γνωρίζει να την αντιμετωπίζει με ηρεμία. Μια άλλη χαρακτηριστική εκδήλωση του παιδιού των 2 1/2 - 3 χρόνων είναι το πείσμα του όπου επιμένει να κάνει εκείνο που θέλει και όπως το θέλει. Να του δώσουν εκείνο που θέλει, να ντυθεί όπως θέλει, να πιει νερό με το ποτήρι που αυτό θέλει, να μην κάνει ακριβώς εκείνο που του ζητούν. Πόσο εύκολα σπεύδουν οι γονείς να χαρακτηρίσουν "δύσκολο" το παιδί που αρχίζει, αρκετά έντονα, να εκδηλώνει την επιθυμία του για ανεξαρτησία! Κι όμως είναι τόσο σημαντικό για τη μικρή ζωή αυτό που γίνεται αυτή τη στιγμή! Το Εγώ

δημιουργείται, το παιδί τοποθετεί τις βάσεις της οικοδομής της προσωπικότητάς του. Βέβαια το πείσμα κάποτε γίνεται παθολογικό και παρατείνεται περισσότερο από όσο πρέπει. Αλλά μήπως αυτό δεν οφείλεται συχνά στη στάση του μεγάλου που ζητά ν' αντιτάξει το δικό του πείσμα απέναντι στο πείσμα του παιδιού; Αντί γι' αυτή τη συμπεριφορά προτιμότερη είναι η ήρεμη και σταθερή στάση που προσπαθεί να οδηγήσει λίγο- λίγο το παιδί προς την υπακοή και την πειθαρχία χωρίς να παύει να σέβεται τη μικρή θέληση που αρχίζει να διαμορφώνεται.

✦ *Κατά τη φάση της δεύτερης παιδικής ηλικίας (3-6,7 ετών):*

Είναι η ηλικία του εγωκεντρισμού. Ας μη θελήσει κανείς ν' αποδώσει ηθική σημασία στην τόσο απαραίτητη αυτή φάση. Ό,τι αισθάνεται ένας άνθρωπος που βρίσκεται ξαφνικά εγκαταλελειμμένος, χωρίς προσανατολισμό, στο κέντρο της ερήμου, αισθάνεται και το παιδί όταν πρόκειται να σταθεί και να τοποθετηθεί μέσα στον κόσμο που το περιβάλλει. Το ίδιο αίσθημα ασφυκτικής και αγωνιώδους κατάστασης που είχε κατά τη στιγμή της γέννησης, έχει και τώρα. Καθώς ο κόσμος, όλο και πιο πλατύς, όλο και πιο απαιτητικός, απλώνεται μπροστά του, αισθάνεται την ανάγκη να δεθεί περισσότερο με τον εαυτό του. Αγκιστρώνεται σ' αυτόν σα να ζητά στήριγμα. Ας το βοηθήσουμε ν' αποκτήσει όσο το δυνατόν στενότερους δεσμούς με το όλο οικοδόμημα που λέγεται ανθρώπινη προσωπικότητα.

Ας μη μας κάνει εντύπωση που το παιδί θέλει όλα τα πράγματα δικά του. Σ' αυτή την ηλικία θα του φαινόταν περίεργο αν κάτι δεν ήταν δικό του. Αντίθετα ας το βοηθάμε να έχει δικά του πράγματα. Το αίσθημα της ιδιοκτησίας, που θ' αποκτήσει σιγά- σιγά, προσφέρει πολύ ισχυρό στήριγμα για την προσωπικότητά του. Και, είπαμε, αυτός είναι ο μεγαλύτερος σκοπός αυτής της φάσης. Ας του προσφέρουμε παιχνίδια και προπάντων, ας του προσφέρουμε ευκαιρίες ν' αποκτήσει γνώσεις του έξω κόσμου. Ας το αφήνουμε ν' αποκτήσει πείρα. Τώρα δεν κάνει άλλο παρά να συλλέγει υλικό, γνώσεις, πείρα, εντυπώσεις, όλα για τον εαυτό του. Αργότερα θα έλθει η στιγμή που θα εκμεταλλευθεί διαφορετικά όλο τον πλούτο που θα έχει συγκεντρώσει. Τώρα το παιδί, πιο πολύ έχει ανάγκη από την αγάπη και τη στοργή των γονιών του. Να το βοηθήσουν σιγά- σιγά και προσεκτικά ν' απαλλαγεί από το αγκίστρο στον εαυτό του, αφού πρώτα το αφήσουν να

αισθανθεί ότι τα πόδια του πατούν σε στέρεο έδαφος. Μια μεγάλη βοήθεια είναι να του αποδεικνύουν ότι πιστεύουν σ' αυτό και ότι το θεωρούν ικανό. Έχει τόση επίδραση, πάντοτε, αλλά σ' αυτή την ηλικία περισσότερο, η εκτίμηση του περιβάλλοντος για το παιδί. Τόσο που ν' αξιολογεί τον εαυτό του σύμφωνα με την εικόνα που έχουν σχηματίσει οι γονείς του γι' αυτό. Προσοχή λοιπόν! Ας μη βιάζονται οι γονείς να χαρακτηρίσουν άσχημα τα παιδιά τους και, προπάντων, ας μη το εκδηλώνουν. Όχι είσαι κακός, είσαι άσχημος, είσαι απότομος κλπ. Αντίθετα ας το βοηθούν να έχει επιτυχίες ας μην είναι φειδωλοί στα μπράβο και τους επαίνους. Περισσότερα στοιχεία για τους χαρακτηρισμούς που πρέπει να προσδίδονται ή όχι στο παιδί, θα εξεταστούν παρακάτω στο κεφάλαιο "ιδιοσυγκρασία παιδιού και γονείς".

Ήδη από το προηγούμενο στάδιο έχει αρχίσει το μικρό ατίθασο παιδί να ζητά να κάνει τα πάντα "μόνο" του. Απαιτείται ασφαλώς μεγάλη δόση υπομονής από τη μητέρα για να βλέπει τα μικρά αδέξια χέρια να προσπαθούν να βάλουν στο στόμα το κουτάλι ή να φορέσουν τα παπούτσια. Όμως, όχι μόνο να την εμποδίζουν δεν πρέπει, αλλά χρειάζεται να την ενισχύουν οι γονείς αυτή την τάση των μικρών για αυτενέργεια. Δεν προσφέρει αυτή ήδη μια πρώτη ώθηση για να φεύγουν από την παθητικότητα, να παίρνουν μια ενεργητική, προσωπική και υπεύθυνη στάση απέναντι στη ζωή; Δεν είναι μία σημαντική βοήθεια αυτή που θα βγάλει το παιδί από την κατάσταση της αγκίστρωσης στον εαυτό του; Θα δούμε το παιδί σ' αυτή την ηλικία να λέει συχνά ψέματα και να ζει σ' ένα φανταστικό κόσμο. Τα ζώα και τ' αντικείμενα παίρνουν μορφή ανθρώπου και ο κόσμος μαγικές ιδιότητες. Φανταστικό και πραγματικό φαίνονται μπλεγμένα στην αντίληψη του παιδιού. Κι αυτό απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή εκ μέρους του παιδαγωγού. Θα πρέπει από το ένα μέρος να φροντίζει να του πλουτίζει τον κόσμο της φαντασίας -κάτι που βρίσκει αντίθετο τον Καντ και τον Rousseau όπως θα δούμε παρακάτω- αυτόν που θα είναι πολύτιμος για τη μελλοντική του εξέλιξη. Το παιχνίδι και το παραμύθι θα του προσφέρουν τα μέσα. Από το άλλο μέρος θα χρειασθεί να το βοηθήσει να κάνει διάκριση του φανταστικού από το πραγματικό. Για να γίνει όμως αυτό είναι ανάγκη ο ίδιος να έχει λύσει το θέμα της πραγματικότητας και να έχει πάρει σωστή θέση απέναντί της.

Σημαντική σ' αυτή την περίοδο είναι η βοήθεια που προσφέρει το νηπιαγωγείο. Όχι μόνο γιατί παρέχει υλικό κατάλληλο να πλουτίζει το παιδί με πείρα, γνώσεις και εντυπώσεις, αλλά κυρίως γιατί προσφέρει δυνατότητες

κοινωνικής ζωής, που αδυνατεί να δώσει η οικογένεια και κατά τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος αποτελεί κοινωνικό ον. Εξάλλου το νηπιαγωγείο διευκολύνει και προετοιμάζει την είσοδο του παιδιού στο σχολείο.

⚡ *Κατά τη φάση της τρίτης παιδικής ηλικίας (6-12 ετών) :*

Μια καινούργια εποχή αρχίζει: το σχολείο παραλαμβάνει το παιδί. Τη μεγάλη αλλαγή που γίνεται στο παιδί κατά την είσοδό του στο σχολείο δεν είναι πάντοτε έτοιμο να τη δεχθεί. Συμβαίνει να προσαρμόζονται ευκολότερα τα παιδιά που έχουν προετοιμασθεί από τη ζωή στην οικογένεια γι' αυτή. Τα παιδιά που έχουν μάθει να κάνουν κάτι μόνα τους, να ζουν περισσότερο μαζί με άλλα παιδιά, που έχουν παίξει περισσότερο. Μια μεγάλη θυσία ζητιέται τώρα από τη μητέρα, να βοηθήσει το παιδί της ν' αποσπασθεί από το ψυχικό δέσιμο μαζί της όχι για να μείνει στο περιθώριο, κάθε άλλο, αλλά για ν' αφήσει ελεύθερο το τόπο και ανοικτό το δρόμο του παιδιού της. Η παραπάνω θυσία δεν φαίνεται εύκολη, όμως πώς αλλιώς θα οδηγηθεί το παιδί στις θυσίες που τώρα ζητιούνται; Πρέπει πια να βγει από τον εγωκεντρισμό του. Το σχολείο θα βοηθήσει με τον τρόπο του σ' αυτό, αλλά και η ζωή με τις δυσκολίες και τα εμπόδια που παρεμβάλλει. Κι εδώ είναι το μεγάλο έργο της αγωγής: να πληροφορήσει το παιδί ότι υπάρχει ένας αντικειμενικός κόσμος που πρέπει να τον υπολογίζει και να το μάθει ν' αντιμετωπίζει τα εμπόδια που αυτός ο κόσμος δημιουργεί. Όχι κατά τρόπο αρνητικό, αλλά κατά τρόπο θετικό. Θα φτάσει ως εκεί το παιδί αρχίζοντας από πιο μικρά σημασίας πράγματα: από τον περίπατο για παράδειγμα, που του είχαμε υποσχεθεί και που για κάποιο λόγο δεν έγινε. Αν βέβαια φροντίσει ο παιδαγωγός να εξηγήσει στο παιδί γιατί δε βγήκε περίπατο και να χρησιμοποιήσει το χρόνο με κάτι που επίσης θα το ευχαριστεί.

Ένα μεγάλο θέμα αποτελεί αυτό που η αγωγή δεν έχει προσέξει όσο πρέπει: είναι ανάγκη ήδη απ' αυτή τη στιγμή να τεθούν οι βάσεις της διαλεκτικής θεώρησης. Αργότερα, μετά τη βροχή που σήμερα δεν το άφησε να κάνει τον περίπατό του, θα είναι μία αποτυχία, μια αρρώστια, μια οικογενειακή συμφορά, ένα ατύχημα, ο θάνατος ενός αγαπητού προσώπου ίσως, που θα χρειασθεί ν' αντιμετωπίσει. Αλίμονο, αν από τώρα δε μάθει ότι η ζωή δε σταματά και δεν περιορίζεται από κανένα εμπόδιο και ότι κάθε καινούργια δυσκολία -ακόμη και ο θάνατος- είναι ικανή να την κάνει να εμφανίζεται με καινούργια μορφή και ν'

ανοίγει καινούργιους ορίζοντες! Πόσοι μεγάλοι δεν έχουν ποτέ φθάσει ν' αντιληφθούν αυτή την υπέροχη αλήθεια! Το σχολείο με την αίγλη του και η σχολική ομάδα με τη μαγεία της είναι τα δυο στοιχεία που θα παραλάβουν το παιδί. Στο σχολείο ο δάσκαλος είναι η μορφή με την ιδιαίτερη επίδραση στην παιδική ψυχή. Υπάρχει φόβος να μη δημιουργηθεί ποτέ η ιδεώδης συνεργασία μεταξύ παιδιού και δασκάλου που είναι απαραίτητη για την επιτυχία του παιδιού στο σχολείο. Αντί αυτής είναι δυνατόν το παιδί ή να τηρεί απέναντι του δασκάλου μια επιθετική, επαναστατική στάση ή να ταυτισθεί μαζί του σε σημείο που να οδηγείται σε υποδούλωση της προσωπικότητάς του. Και στις δυο περιπτώσεις ο δάσκαλος πρέπει να βοηθήσει το παιδί, τόσο στην πρώτη που συνήθως είναι παροδική στάση, όσο και στη δεύτερη για την οποία όμως απαιτείται ιδιαίτερη ανωτερότητα και ικανότητα εκ μέρους του.

Το πρόβλημα της παιδικής ομάδας θα πρέπει να γίνει πρόβλημα της αγωγής και της κοινωνίας. Είναι πάρα πολλά τα καλά στοιχεία που είναι σε θέση από άποψη αγωγής να προσφέρει η ομάδα στο παιδί. Είναι εξίσου πολλοί και οι κίνδυνοι που περιλαμβάνει. Το να διοχετεύουν τη δραστηριότητα της ομάδας σε κάτι το εποικοδομητικό, το να οργανώνουν κατά θετικό και ιδεώδη τρόπο τη ζωή του παιδιού είναι έργο των μεγάλων και η παραμέλησή του φαίνεται ασυγχώρητη. Δικό τους επίσης έργο είναι να παρακολουθούν τα παιδιά στην ομαδική τους ζωή, να φροντίζουν ν' αποκαλύπτουν τους ηγέτες και να τους βοηθούν να γίνουν πραγματικά ηγετικά στελέχη και στη μετέπειτα κοινωνική ζωή. Δεν προκαλεί εντύπωση ότι το σχολείο δεν κατορθώνει να κάνει τα παιδιά που πετυχαίνουν σ' αυτό και ανθρώπους πετυχημένους στη ζωή. Μια άλλη θυσία είναι ανάγκη να δεχθούν τώρα οι γονείς. Ας μη τους πειράζει που το παιδί αρχίζει να τους κρίνει, φαίνεται να "μη πιστεύει" πια σ' αυτούς. Είναι ανάγκη το παιδί μ' αυτό τον τρόπο να σχηματίσει πραγματικότερη εικόνα του μεγάλου και του κόσμου. Ίσως ν' αποσύρεται το είδωλο που είχε ως τώρα δημιουργήσει γι' αυτούς, στη θέση του όμως μπαίνει μια πιο βαθιά, περισσότερο "εν επιγνώσει" αγάπη.

Η αγωγή έχει πολλά να προσφέρει σ' αυτό το στάδιο της ηλικίας. Να επιτρέπει στο παιδί ν' απομονώνεται για να σκέπτεται, να κάνει τις ανακατατάξεις και τις αξιολογήσεις του. Όχι "τι κάθεσαι και σκέπτεσαι, έλα εδώ να σου τα πω εγώ". Ασφαλώς δεν επιθυμεί η αγωγή να κάνει το παιδί ένα συμβατικό ον που δέχεται και υποτάσσεται σ' ό,τι του επιβάλλουν οι άλλοι. Μόνο του και με ελευθερία θα γνωρίσει την αλήθεια και θα οδηγηθεί στο αίσθημα της ευθύνης, της

δικαιοσύνης, στην ηθική τάξη. Θα οδηγηθεί ακόμη στη μεγάλη αλήθεια της θρησκείας. Έργο της αγωγής είναι μόνο να το βοηθά, να του προσφέρει παραδείγματα και αναμνήσεις. Όσο πλουσιότερες και υγιέστερες είναι οι αναπαραστάσεις και οι αναμνήσεις που η αγωγή του έχει προσφέρει, τόσο φυσικότερα το παιδί οδηγείται και δημιουργεί ένα ιδανικό πρότυπο για τον εαυτό του προς το οποίο θέλει να φθάσει. Δε θα ήταν σωστό, ούτε και λογικό, η αγωγή ν' αδιαφορεί για όσα συμβαίνουν στην ψυχή του παιδιού στα χρόνια που πιο πολύ αυτή ζητά να δράσει. Όχι μόνο για να μην εκπλήσσεται, αλλά και για να τα λαμβάνει υπόψη και να τα εκμεταλλεύεται. Καθώς οι φάσεις διαδέχονται συστηματικά η μία την άλλη, αξίζει να θαυμάσει κανείς πόσο φαίνονται σαν η μια να θέλει να συμπληρώσει τα κενά της άλλης και σαν όλες να θέλουν να οδηγήσουν προς τον τελικό σκοπό της εξέλιξης που είναι η πλήρης ωριμότητα του ατόμου. Προς αυτό το σκοπό οφείλει να τείνει και κάθε αγωγή.

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: http://www.imerisia-ver.gr/qu_article/040903009/darticle)

6. Αγωγή

Ο Καντ στις διδασκαλίες που παρέδιδε είχε ως κεντρικό πυρήνα την έννοια της "αγωγής" προσδιορίζοντάς την ως αναγκαιότητα του ανθρώπινου γένους, ενώ πίστευε ότι ο άνθρωπος μπορεί να πάρει επάξια τον τίτλο του "ανθρώπου" μόνο μέσω αυτής και έτσι να φτάσει στο σκοπό για τον οποίον προορίζεται στην τελειότητα. Η τέχνη της αγωγής είναι τρίμορφη κατά την εφαρμογή της και αποτελείται από τις παρακάτω μορφές:

- ✦ Από την φροντίδα (περιποίηση, συντήρηση),
- ✦ από την πειθαρχία (ανατροφή) και
- ✦ από την εκπαίδευση συνοδευόμενη από τη μόρφωση

Σύμφωνα με τα παραπάνω στον άνθρωπο προσδίδονται τρεις ρόλοι. Αυτός του βρέφους, του τροφίμου και του μαθητευόμενου. (Καντ, 1803/2001, σελ 19)

Στις μέρες μας, η μόρφωση γίνεται κατανοητή όχι ως μια "στατική κατάσταση" αλλά και ως μια "ατελείωτη διαδικασία ανύψωσης" του ανθρώπου ως μέλους της ιδεατής ανθρωπότητας. Δεν αποτελεί μια απλή ιδιωτική υπόθεση που αντιπροσωπεύει μόνο το Εγώ, αλλά αντιθέτως χρήζει ανάγκης και του alter- ego, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια για την έννοια της αγωγής και για την πραγμάτωση του στόχου της. (Ζμας, 2005, σελ 118)

Ο Καντ υποστήριζε ότι η αγωγή είναι μια τέχνη, η άσκηση της οποίας πρέπει να τελειοποιείται δια μέσου πολλών γενεών. Κάθε γενιά, εφοδιασμένη με τις γνώσεις των προηγούμενων, μπορεί όλο και περισσότερο να επιτείνει μια αγωγή, η οποία να εξελίσει όλες τις φυσικές καταβολές του ανθρώπου με αναλογία και σκοπιμότητα και να οδηγήσει έτσι ολόκληρο το ανθρώπινο γένος στον προορισμό του. (Καντ, 1803/2001, σελ 19)

Σημείωσε επίσης ότι ο μηχανισμός στην τέχνη της αγωγής πρέπει να μεταβληθεί σε επιστήμη, διαφορετικά δεν θα είναι ποτέ μια συντονισμένη επιδίωξη και η μια γενιά θα κατεδαφίζει ό,τι έχει οικοδομήσει η προηγούμενη. (Καντ, 1803/2001, σελ 27) Πολύ σωστά λοιπόν, επισημαίνει ο Καντ το παραπάνω γεγονός, ότι δηλαδή, η αγωγή πρέπει να μεταβληθεί σε επιστήμη, σε κάτι δηλαδή συστηματικό γιατί ειδάλλως δεν θα υλοποιηθεί ποτέ ο σκοπός της. I

Υποστήριξε ότι ο άνθρωπος είναι το μοναδικό πλάσμα που πρέπει να παιδαγωγείται (Καντ, 1803/2001, σελ 19) και η άποψη αυτή αποτελεί σωστή παρατήρηση από τη στιγμή που ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ον προικισμένο με νου. Επίσης η παραπάνω αντίληψη, ενισχύεται και από τις θέσεις της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας, όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω. Έτσι ο άνθρωπος ως ον με περιορισμένα ένστικτα και ελλείψεις και ως πρόωρος τοκετός έχει ανάγκη αγωγής. Θα πρέπει όμως να λάβουμε σοβαρά υπόψη ότι πρέπει κανείς με την αγωγή να εμποδίζει να γίνονται τα παιδιά μαλθακά.

Η άποψη ενός σημαντικού εκπροσώπου του Διαφωτισμού και παράλληλα φιλοσόφου, του Rousseau, για την αγωγή είναι ότι αυτή έχει ως στόχο "να προφυλάξει τον άνθρωπο από τις κακές επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος (αρνητική αγωγή)". Πιστεύει ότι ο παιδαγωγός δεν πρέπει να επεμβαίνει στην ελεύθερη ανάπτυξη του παιδιού, αλλά απλά να παρακολουθεί την εξέλιξή του και να εξουδετερώνει ό,τι θα μπορούσε να ταραξεί αυτή τη φυσική εξέλιξη. Έτσι για τον Rousseau η αγωγή δεν είναι πρώτιστα μια "προσθετική", αλλά κυρίως μια "αφαιρετική" διαδικασία. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 20- 21)

Ο Καντ θεωρεί την "αγωγή" ως το "δυσκολότερο πρόβλημα της ανθρωπότητας". Την θεωρεί μάλιστα μαζί με την κυβερνητική τέχνη, τα δυσκολότερα επινοήματα του ανθρώπου. Ο λόγος που υπερασπίζεται κάτι τέτοιο είναι επειδή η κατανόηση και η σύνεση εξαρτώνται από την αγωγή και αντίστροφα: η αγωγή εξαρτάται από την κατανόηση και τη σύνεση. (Κουμάκης, 2001, σελ 313)

Τέλος η αγωγή συνθέτει εκείνη την πλευρά του παιδαγωγικού γίνεσθαι που αποσκοπεί στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών και στην προετοιμασία στους για να αντεπεξέλθουν επαρκώς στις μετέπειτα απαιτήσεις της ζωής. (Ζμας, 2005, σελ 119)

7. Φροντίδα

Ως φροντίδα ο Καντ, όρισε την πρόνοια των γονέων, ν' αποτρέπουν τα παιδιά τους από το να κάνουν επιβλαβή χρήση των δυνάμεών τους. Υποστήριζε επίσης ότι από την στιγμή, που για παράδειγμα τα νεαρά χελιδόνια, τα οποία μόλις ξεπετάχτηκαν από τ' αυγά τους και είναι ακόμη τυφλά ξέρουν και ενεργούν έτσι ώστε ν' αφήνουν τα απορρίμματά τους να πέφτουν έξω από τη φωλιά, σημαίνει ότι δεν χρειάζονται καμιά φροντίδα' το πολύ τροφή, θαλπωρή και καθοδήγηση ή έστω μια ορισμένη προστασία και αυτό το χαρακτηριστικό το προσδίδει γενικότερα σ' όλα τα ζώα. (Καντ, 1803/2001, σελ 19)

Αλίμονο όμως αν μόνο ο άνθρωπος χρειαζόταν φροντίδα και σε μια συγκεκριμένη ηλικία- παιδική ηλικία όπως αναφέρεται παραπάνω. Επειδή στην έννοια φροντίδα προσδίδονται οι εξής σημασίες: έντονο ενδιαφέρον για κάποιον ακόμα και για κάτι, ανησυχία, έγνοια, σκοτούρα, περιποίηση, συντήρηση, τι θα γινόταν εάν η φροντίδα που κατά τον Καντ πλαισιώνεται και αποκρυσταλλώνεται μόνο κατά την περίοδο της παιδικής ηλικίας ίσχυε; Ο άνθρωπος χρειάζεται φροντίδα καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής του από τη γέννησή του ως και τα γερατειά του. Εξίσου και τα ζώα γιατί μέσα σ' όλα τ' άλλα, η φροντίδα είναι αυτή που κάνει το νεογέννητο ζώο ν' αναγνωρίσει τη μητέρα του.

Μπορούμε να πούμε όμως ότι ο Καντ υποστήριζε την παραπάνω άποψη για την έννοια της φροντίδας λόγω του ενστίκτου που υπάρχει στα ζώα από τη στιγμή της γέννησής τους, κάτι δηλαδή που δεν χαρακτηρίζει τον άνθρωπο από την πρώτη στιγμή, αντιθέτως αποτελεί ένα στοιχείο το οποίο μεταβάλλεται με την ανάπτυξή του και εξελίσσεται. (όπως παραπάνω, σελ 20)

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι οι απόψεις του Καντ για τη φροντίδα του μικρού παιδιού εξαρτώνται κατά πολύ από τον Rousseau, αφού μ' αυτόν και τον Φιλανθρωπισμό στράφηκε το ενδιαφέρον των παιδαγωγών προς τη φυσική αγωγή. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 42)

8. Πειθαρχία

Από την άλλη η πειθαρχία αποτελεί την απαλλαγή του ανθρώπου από το ζώδες στοιχείο της φύσης του, δηλαδή την εξημέρωσή του από την αγριότητα και έχει ως ακόλουθη συνέπεια τη φυγή του στον ανθρωπισμό θέτοντας στο περιθώριο τις ζώδες ορμές του. Έτσι στέλνουμε για παράδειγμα τα παιδιά αρχικά στο σχολείο, όχι ήδη με την πρόθεση ότι πρέπει να μάθουν κάτι εκεί, αλλά για να μπορέσουν να συνηθίσουν να κάθονται σιωπηλά και να παρατηρούν ακριβώς, ό,τι τους υποδεικνύεται. (Καντ, 1803/2001, σελ 21)

Ο Καντ κάνει εδώ λόγο για την πειθαρχία που είναι αναμενόμενο να καλλιεργηθεί στα σχολεία. Κάτι τέτοιο όμως δεν αποτελεί πρωταρχικό στόχο του εκπαιδευτικού μας συστήματος: οι γονείς δεν στέλνουν δηλαδή τα παιδιά τους σχολείο για να πειθαρχηθούν αλλά για να μορφωθούν. Θα μπορούσαμε να πούμε όμως ότι η πειθαρχία είναι το έμμεσο αποτέλεσμα που προκύπτει από την εκπαίδευση και τη μόρφωση των παιδιών μας στα δημόσια σχολεία, έτσι ώστε να μην προσφεύγουν στην ανυπακοή των νόμων και στην ασυδοσία.

Επίσης ο Καντ έθεσε το γεγονός ότι η πειθαρχία πρέπει να καλλιεργείται στον άνθρωπο πολύ νωρίς γιατί έχει εκ φύσεως μια τόσο μεγάλη τάση προς την ελευθερία που αν σε περίπτωση για ένα διάστημα συνηθίσει σ' αυτήν, τα θυσιάζει όλα για χάρη της και είναι δύσκολο ν' αλλάξει εκ των υστέρων. Η ίδια άποψη χαρακτηρίζει και τον Rousseau που έχει αναφέρει σχετικά: «Δεν θα μορφώσετε ποτέ έναν άξιο άντρα αν δεν έχετε πριν έναν αλήτη». (όπως παραπάνω, σελ 21 και 60)

Η παραπάνω παρατήρηση είναι πολύ σωστή και έρχεται σε χρονική σύγκρουση με τη μόρφωση η οποία μπορεί να καλλιεργηθεί στον άνθρωπο σε οποιαδήποτε στιγμή της ζωής του. Σε περίπτωση που ο άνθρωπος στη νεότητά του αφηθεί ελεύθερος στη βούλησή του και δεν προβάλλεται σ' αυτόν καμιά είδους αντίσταση τότε, κατά τον Καντ, διατηρεί μια ορισμένη αγριότητα σ' όλη του τη ζωή.

Η πειθαρχία σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι το "αρνητικό" μέρος της αγωγής και με άλλα λόγια, έχει ως στόχο να εμποδίσει το ξέσπασμα της "αγριότητας" και της "ανεξαρτησίας από τους νόμους" που φωλιάζουν στον άνθρωπο. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 41) Έτσι, η εκπαίδευση στην πειθαρχία δεν είναι τίποτε άλλο, κατά τον Καντ, παρά μια ενέργεια που βοηθά στο ν' αποτραπεί η αγριότητα από τους ανθρώπους. Τέλος είναι αυτή που θέτει τον άνθρωπο κάτω από τους νόμους της

ανθρωπότητας και τον αφήνει να αισθάνεται την αναγκαιότητά τους. (Κουμάκης, 2001, σελ 311)

9. Εκπαίδευση

Σε αντίθεση με την πειθαρχία που είναι αρνητική από τη στιγμή που αφαιρείται η αγριότητα, η εκπαίδευση είναι το θετικό μέρος της αγωγής και η μάθηση περιλαμβάνει καθαυτή ανατροφή και εκπαίδευση. Με άλλα λόγια, αποσκοπεί στην ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων του ανθρώπου, στην απόκτηση της "δεξιότητας...για οποιοδήποτε σκοπό" (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 41) Αυτός που δεν είναι καλλιεργημένος είναι ωμός, χαρακτηρίζεται δηλαδή από κτηνώδη πάθη όπως η αδηφαγία και η άγρια ανομία. Ενώ αυτός που δεν είναι πειθαρχημένος είναι άγριος. (Καντ, 1803/2001, σελ 24)

Μέσω αυτής της τρίτης και τελευταίας μορφής της αγωγής ο άνθρωπος μπορεί να οδηγηθεί στην τελειότητα με μια συλλογική και όχι μεμονωμένη προσπάθεια και ν' αποκτήσει αξία ως άτομο. (όπως παραπάνω, σελ 27- Δεληκωσταντής, 2001, σελ 41) Για να επιτευχθεί αυτό όμως ακόμη πιο σωστά, τα παιδιά οφείλουν να παιδαγωγούνται όχι ανάλογα προς την παρούσα αλλά προς την τυχόν βελτιωμένη μέλλουσα πορεία της ανθρωπότητας και του όλου προορισμού της.

Σημαντικότερο ρόλο στην αγωγή του ανθρώπου παρουσιάζει και η ηθικοποίησή του. Είναι πολύ σημαντικό ν' απεχθάνεται ο άνθρωπος, από όταν είναι παιδί, τα πάθη όχι γιατί το κηρύττει η θρησκεία του αλλά επειδή αυτό καθαυτό είναι αποτρόπαιο. Όμως ζούμε στην εποχή της αγωγής προς πειθαρχία, της καλλιέργειας και του εκπολιτισμού, αλλά ακόμη πολύ μακριά από την εποχή της ηθικοποίησης. Με τον όρο "ηθικοποίηση" ο Καντ εννοεί ότι ο άνθρωπος πρέπει ν' αποκτήσει το κατάλληλο φρόνημα, ώστε να επιλέγει όχι οποιοδήποτε σκοπό, αλλά μόνο αγαθούς σκοπούς. (Καντ, 1803/2001, σελ 34- Δεληκωσταντής, 2001, σελ 41)

Ο Καντ επηρεάστηκε κυρίως από τον Rousseau, όπως προαναφέρθηκε και θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια, και από την επαναστατική του ιδέα για τη διάκριση μεταξύ πολιτισμού και ηθικής, μεταξύ του ανθρώπου ως πολιτισμικού και ως ηθικού όντος. Ο Rousseau πιστεύει στην αμυδρή σχέση προόδου του πολιτισμού και προόδου της ηθικότητας, και μάλιστα ότι αντιτίθεται η πρώτη στη δεύτερη. «Η πρόοδος του πολιτισμού όχι μόνο δεν έκανε τους ανθρώπους καλύτερους, πράγμα που πίστευε ο Διαφωτισμός και μαζί μ' αυτόν και ο Καντ, αλλά αντιθέτως τους οδήγησε σε κατάπτωση. Κατά τον Καντ, ο Rousseau διαπιστώνει στην εποχή του μια φθορά του πολιτισμού δια μέσου των επιστημών, μια φθορά του πολιτεύματος λόγω

της ανισότητας που επικρατεί και μια φθορά των μεθόδων αγωγής, μόρφωσης και ηθικοποίησης του ανθρώπου. Οι θέσεις αυτές του Rousseau επιβεβαιώνουν τους ενδοιασμούς του Καντ έναντι του Διαφωτισμού. Συνειδητοποιεί ότι πρέπει να θεμελιώσει την ηθική ανεξάρτητα από τον πολιτισμό και να ερευνήσει την ανθρώπινη φύση. Το κεντρικό φιλοσοφικό ερώτημά του: "Τι είναι ο άνθρωπος;" βρίσκεται σε άμεση σχέση με αυτούς τους προβληματισμούς». (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 27)

Όσο αφορά την παραπάνω αντίληψη του Καντ και του Rousseau περί προόδου πολιτισμού και ηθικότητας και το ότι η δεύτερη αντιτίθεται στην πρώτη, η γνώμη μου είναι ότι δεν θα γινόταν ποτέ κάτι τέτοιο αν δεν ίσχυε η πρόταση του Rousseau πως "όλα είναι καλά, καθώς βγαίνουν από το χέρι του Δημιουργού, όλα εκφυλίζονται στα χέρια των ανθρώπων". Ο άνθρωπος είναι ο μοναδικός αίτιος τόσο της τυχόν προόδου όσο και της τυχόν κατάπτωσης της ανθρωπότητας.

10. ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Η Παιδαγωγική ή η διδασκαλία της αγωγής είναι φυσική και πρακτική. Αυτό ανταποκρίνεται στη διπλή φύση του ανθρώπου: ο άνθρωπος είναι φυσικό ον και ον ελευθερίας, γι' αυτό και η αγωγή του έχει διπλή μορφή. "Η φυσική αγωγή αναφέρεται στη φύση και η πρακτική στην ελευθερία του ανθρώπου".

Ο Καντ υποστηρίζει ότι η φυσική αγωγή είναι εκείνη, που είναι κοινή στον άνθρωπο και στα ζώα. (Καντ, 1803/2001, σελ 41) Γενικά υποστήριξε ότι η αγωγή του παιδιού πρέπει να ξεκινά με τη γέννησή του και θεώρησε απαραίτητο να δίνεται μεγάλη σημασία στη σωστή φροντίδα του βρέφους. Τόνισε ακόμη την ανάγκη της καλλιέργειας της ειλικρίνειας, της υπακοής, του θάρρους στο παιδί, την ανάγκη ανάπτυξης της κρίσης του, της φρόνησης, της επικοινωνίας με τους άλλους και της κοινωνικότητάς του.

Φυσική αγωγή σε σχέση με το στόχο της αγωγής σημαίνει: το γενικά ανθρώπινο στοιχείο τοποθετείται ριζικά πάνω από κάθε ειδική άποψη, κάθε πολιτική, κοινωνική και επαγγελματική ιδιαιτερότητα. Αυτή η απελευθέρωση της οπτικής για το γενικά ανθρώπινο στοιχείο είναι μια επαναστατική πράξη του Rousseau. (Reble, 1999, σελ 233)

Για τον άνθρωπο, η φυσική αγωγή είναι κατά κύριο λόγο, μόνο περιποίηση από τους γονείς ή από τις τροφούς ή από τις παιδοκόμους. Η φυσική αγωγή απευθύνεται στη φύση του ανθρώπου, δηλαδή στην καλλιέργεια των φυσικών καταβολών και ικανοτήτων που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξή του. Όπως έχουμε διαπιστώσει, η αγωγή του μικρού παιδιού κατά τον Rousseau, πρέπει να είναι μόνο "αρνητική", δηλαδή "δεν πρέπει να προσθέτουμε στη μέριμνα της φύσης τίποτα, αλλά μόνο να μην ενοχλούμε τη φύση". Εάν κάτι πρέπει να προστεθεί στο έργο της φύσης, τότε αυτό είναι "η σκληραγωγήση", η οποία εμποδίζει να γίνουν τα παιδιά μαλακά. (Δελικωσταντής, 2001, σελ 42)

Ο Καντ έκανε λόγο ξεκινώντας από την ανατροφή και τη διατροφή που πρέπει να δώσει ο γονέας στο παιδί του από την πρώτη κιόλας στιγμή που γεννιέται. Έτσι έχει διατυπώσει ότι το μητρικό γάλα είναι το καλύτερο για τη διατροφή του βρέφους, ότι τα παιδιά δεν πρέπει να τα έχουμε σε πολλή ζέστη, γιατί το αίμα τους είναι καθαυτό θερμότερο από αυτό των ενηλίκων (14 βαθμοί Fahrenheit παραπάνω) και θα ήταν σωστό να τα συνηθίσουμε στο ψύχος επειδή δυναμώνει γενικά τον άνθρωπο και

επομένως στο παιδί θα πρέπει να διατίθεται ένα κρύο και σκληρό κρεβάτι. (Καντ, 1803/2001, σελ 43- 46) Επίσης κατέκρινε το σπαργάνωμα που εφαρμοζόταν κατά κόρον, συμπληρώνοντας ότι μπορεί να προκαλέσει φόβο στα παιδιά καθώς επίσης να οδηγηθούν σ' ένα είδος απελπισίας από τη στιγμή που δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν καθόλου τα μέλη τους και δεν έχουν ελευθερία. (όπως παραπάνω, σελ 46- 47)

Είναι ενάντια ακόμη και στο κούνημα του μωρού γιατί το συσχετίζει με τη νάρκωση του μικρού και υποστηρίζει ότι οι γονείς δεν πρέπει να τρέχουν κοντά του όταν αυτό κλαίει (βρεφική ηλικία) ή όταν αυτό φωνάζει (παιδική ηλικία) γιατί έτσι "κάνει ό,τι θέλει" τους μεγάλους. (Καντ, 1803/2001, σελ 47- 48)

Προσωπική μου άποψη όμως είναι ότι, το να μην τρέχεις στο παιδί σου όταν αυτό φωνάζει δεν είναι ένα είδος σκληραγώγησης και πειθαρχίας που υποστηρίζει ο Καντ αλλά αντιθέτως, το να τρέξεις κοντά του αποτελεί ένα είδος φροντίδας και συζήτησης που μπορείς να πραγματοποιήσεις μαζί του και να το κάνεις να κατανοήσει κάποια πράγματα, επειδή το παιδί δεν αποτελεί μικρογραφία ενός ενηλίκου αλλά έχει και αυτό μέσα του, τα δικά του φύτρα και τις δικές του φυσικές καταβολές και μπορεί εν μέρει να εκτιμήσει κάποια πράγματα και αρχές και έτσι καταλήγει σταδιακά στην ανάπτυξη μιας σωστής ανατροφής και ενός καλού χαρακτήρα.

Προσθέτει ότι ο κανόνας τον οποίον πρέπει να προσέξουμε στα παιδιά, από την νεότητά τους, είναι ο εξής: όταν φωνάζουν και πιστεύουμε πως κάτι τα ενοχλεί να σπεύδουμε προς βοήθειά, όταν όμως το κάνουν από απλή κακοβουλία, να τ' αφήνουμε (όπως παραπάνω, σελ 75) Πιστεύω ότι στη δεύτερη περίπτωση το πιο σωστό θα ήταν να συζητήσουμε μαζί τους, για να τους δώσουμε να κατανοήσουν ότι αυτό που κάνουν δεν είναι σωστό και με διάφορα επιχειρήματα που θα φέρουμε στο προσκήνιο να τους πείσουμε και να μην ξαναγίνει.

Ο Rousseau έλεγε: Αν χτυπήσει κανείς ένα παιδί, που είναι περίπου έξι μηνών, στο χέρι, φωνάζει μ' έναν τέτοιο τρόπο σαν να έπεσε φωτιά σ' αυτό. Το λόγο της συμπεριφοράς αυτής ο Rousseau τον προσδίδει στην προσβολή που ένιωσε το παιδί με το χτύπημα αυτό. (όπως παραπάνω, σελ 49- 50) Η άποψη αυτή όμως, έρχεται σε σύγκρουση με τον Καντ, ο οποίος υποστηρίζει ότι το παιδί δεν κατέχει ακόμη τις έννοιες της ντροπής και του πρέποντος γιατί δεν έχει τίποτα για να ντρέπεται και δεν πρέπει να ντρέπεται. Επομένως, δεν πρέπει να γίνεται στα παιδιά

χρήση της ντροπής, πριν φτάσουν στα νεανικά χρόνια. Μπορεί να γίνει τότε μόνο όταν έχει ήδη ριζώσει η έννοια της τιμής μέσα τους. (όπως παραπάνω, σελ 54- 55) ✓

Προσωπική μου άποψη όμως, είναι ότι η ανάπτυξη ενός καλού χαρακτήρα γίνεται παράλληλα με την ύπαρξη της ντροπής και από τη στιγμή που ο χαρακτήρας διαμορφώνεται σε παιδιά (επομένως κατά την παιδική ηλικία) είναι αναπόφευκτη η συνύπαρξη της ντροπής.

Μπορούμε να φωνάξουμε στα παιδιά «Αίσχος, ντροπή σου!», σε περίπτωση που λένε ψέματα. Η φύση έδωσε στον άνθρωπο το αίσθημα της ντροπής για να προδίδεται μόλις ψεύδεται. Αν οι γονείς δεν μιλούν στα παιδιά για ντροπή ποτέ, εκτός όταν ψεύδονται, τότε αυτά διατηρούν το ερώθημα της ντροπής αναφορικά με το ψέμα σ' όλη τους τη ζωή. Αν όμως τα ντροπιάζουμε αδιάκοπα, αυτό τους δημιουργεί μια συστολή, η οποία τους μένει στο εξής προσκολλημένη αναλλοίωτα. (όπως παραπάνω, σελ 54)

✓ Ο Καντ, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω και θα δούμε στη συνέχεια, έδωσε μεγάλη σημασία στην αυτενέργεια του παιδιού, γιατί πίστευε ότι το παιδί μαθαίνει καλύτερα όταν μαθαίνει κάτι από μόνο του. Πέρα από αυτό θεώρησε αναγκαία την πολύπλευρη και ισόρροπη καλλιέργεια. Καμιά ψυχική ικανότητα δεν πρέπει ν' αναπτύσσεται μόνη της, αλλά πάντα σε συνδυασμό και σε αναφορά με τις άλλες. Η καλλιέργεια για παράδειγμα της φαντασίας πρέπει να γίνεται σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις, το νου, την κριτική ικανότητα, τη μνήμη κ.λ.π. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 42) ✓

Ο Καντ ορθά κατά τη γνώμη μου, πίστευε ότι το παιδί μαθαίνει καλύτερα όταν μαθαίνει κάτι από μόνο του, κάνοντας λόγο έτσι για την έννοια της "αυτενέργειας στο παιδί". Από την άλλη όμως, δεν θα μπορούσαμε για παράδειγμα ν' απορρίψουμε την μετωπική μάθηση. Τα πράγματα που πρέπει να μάθει το παιδί είναι τόσα που αν στηριζόμασταν μόνο στην έννοια της αυτενέργειας, η μόρφωσή του θα ήταν ελλιπής.

✓ Κάτι πολύ σωστό που έχει σημειώσει ο Καντ είναι να ενισχύουμε το παιδί έτσι ώστε ακόμα και κατά την πρώτη αγωγή ν' αναπτύσσει το δικό του αλφάβητο μέσω καθημερινών συνθηκών. Έτσι αν κάποια στιγμή, για παράδειγμα το παιδί ζητήσει ψωμί, να του πούμε: "Μπορείς να το ζωγραφίσεις"; Το παιδί θα ζωγραφίσει έτσι ένα ελλειψοειδές σχήμα. Τότε θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, ότι τώρα βέβαια δεν ξέρει κανείς, αν αυτό πρέπει να παριστάνει ψωμί ή μια πέτρα. Μ' αυτό τον τρόπο

θα προσπαθήσουμε κατόπιν να μας το σχεδιάσει πιο σωστά και κάποια στιγμή να μπορέσει να γράψει στο χαρτί το γράμμα Ψ. (Καντ, 1803/2001, σελ 51) ✓

Όσο αφορά την παραπάνω άποψη για ανάπτυξη του δικού του αλφάβητου στο παιδί, από την πρώτη κιόλας αγωγή, το θεωρώ πολύ σωστό και εποικοδομητικό. Το παιδί αναπτύσσει και ενισχύει μ' αυτό τον τρόπο, τις δεξιότητες και τις ικανότητές του, κάτι που στο μέλλον θα στραφεί υπέρ του και θα το βοηθήσει. Σ' αυτό το σημείο όμως, οι γονείς είναι εκείνοι που πρέπει να δώσουν μεγάλη προσοχή.

Ο Καντ δεν αποδέχεται την "πρόοδο της τεχνολογίας" και είναι ενάντια σε κάθε εξέλιξη του ανθρώπου όπου εμπεριέχεται η παραπάνω έννοια. Έτσι είναι ενάντιος στη χρήση της περπατούρας με το επιχείρημα ότι ο άνθρωπος αρχίζει να εξαρτάται από διάφορα όργανα. Ο Καντ έχει αναφέρει περιπτώσεις για παιδιά που έρχονται στον κόσμο παρουσιάζοντας ορισμένες αναπηρίες. Ακόμη και γι' αυτά τα παιδιά η άποψή του είναι ότι δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται τεχνητοί μηχανισμοί γιατί δημιουργούν περισσότερα μειονεκτήματα. Έτσι θεωρεί σωστό ν' αφήνεται το παιδί ελεύθερο για να μάθει μ' αυτόν τον τρόπο, να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του. Έχει πει χαρακτηριστικά: «χρειαζόμαστε ένα σχοινί για να μετρήσουμε μια απόσταση· μπορούμε όμως αυτό να το καταφέρουμε εξίσου καλά μετρώντας με το μάτι, χρειαζόμαστε ένα ρολόι για να ορίσουμε το χρόνο· αυτό το μπορούμε όμως και μέσω της θέσης του ήλιου, χρειαζόμαστε μια πυξίδα για να ξέρουμε στο δάσος την περιοχή· αυτό το μπορούμε όμως κι από τη θέση του ήλιου την ημέρα και από τη θέση των αστερών τη νύχτα». (όπως παραπάνω, σελ 56)

Μην θέλουμε όμως να μείνουμε αδρανείς μπροστά στην πρόοδο της τεχνολογίας και στις διευκολύνσεις που αυτή μας προσφέρει. Είναι σωστό να μην εξαρτιέται ο άνθρωπος από τα διάφορα όργανα, αλλά από τη στιγμή που αυτά θα τον βλάψουν στο κοντινό ή μακρινό μέλλον. Ποιος όμως ο λόγος λοιπόν να μη χρησιμοποιούμε περπατούρα από τη στιγμή που βοηθά και βελτιώνει μια συγκεκριμένη κατάσταση; Έτσι με την περπατούρα μπορεί να δημιουργηθεί ένα είδος "εξάρτησης" αλλά ταυτόχρονα ενισχύει την καλύτερευση της ζωής μας και δεν μπορούμε να υπερασπιστούμε ότι βρίσκεται σε έλλειψη, πως το αναζητάμε και δεν το βρίσκουμε.

Πολλές αδυναμίες του ανθρώπου προέρχονται συχνά όχι από το ότι δεν του δίδαξε κανένας τίποτα, αλλά επειδή του προσφέρθηκαν εσφαλμένες εντυπώσεις. Έτσι μαθαίνουν για παράδειγμα, οι τροφοί στα παιδιά να φοβούνται τις αράχνες, τους φρύνους κ.ο.κ. Τα παιδιά ασφαλώς θα ήθελαν να πιάσουν τις αράχνες ακριβώς όπως

τ' άλλα πράγματα. Αλλά επειδή οι τροφοί μόλις δουν μια αράχνη, δείχνουν την απέχθειά τους μ' ένα μορφασμό, αυτό επιδρά αρνητικά στο παιδί. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι να διατηρήσουν και να διαιωνίσουν τις φοβίες τους αυτές, που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα συνέβαινε απολύτως τίποτα και θα τ' αντιμετώπιζαν φυσιολογικά. (όπως παραπάνω, σελ 55- 56)

Ο Καντ έχει κάνει λόγο επίσης για παιχνίδια και δραστηριότητες όπως η τυφλόμυγα, ο χαρταετός, η κούνια, το σκαρφάλωμα, το τρέξιμο, το άλμα, την άρση και τη μεταφορά βαρών, τη σφεντόνα, τη βολή προς ένα στόχο, το χορό, την άμιλλα στο τρέξιμο και την πάλη που το παιδί μπορεί να δυναμώσει το σώμα του, ν' αναπτύξει την καλλιτεχνία του, να εξασκήσει και να οξύνει τις αισθήσεις του. Όσο αφορά την καλλιέργεια της ψυχής μπορούμε να την θεωρήσουμε κατά κάποιον τρόπο εξίσου φυσική όπως και τη μόρφωση του σώματος. Η φυσική καλλιέργεια όμως πρέπει να διακρίνεται από την πρακτική, όπου η τελευταία είναι εμπράγματα ή ηθική. Στην τελευταία περίπτωση αυτό είναι ηθικοποίηση και όχι καλλιέργεια. (όπως παραπάνω, σελ 58- 61) ✓

Τη φυσική καλλιέργεια του πνεύματος τη διακρίνουμε σε ελεύθερη και στοχαστική, όπου η πρώτη αποτελεί μια κανονική απασχόληση που πρέπει να τηρείται πάντα στον τρόφιμο στη στοχαστική όμως ο τρόφιμος θεωρείται υπό καταναγκασμό (όπως παραπάνω, σελ 61) Επομένως πρέπει να δώσουμε στο παιδί να καταλάβει ότι υπάρχουν ώρες που μπορεί να παίζει, ώρες που μπορεί ν' αναπαύεται και ώρες που μπορεί να εργάζεται. Υποστηρίζει ότι το σχολείο είναι μια αναγκαστική καλλιέργεια και είναι κατ' εξοχήν επιβλαβές, αν συνηθίζουμε το παιδί, να θεωρεί τα πάντα παιχνίδι. ✓

Κάτι που δεν αναφέρει όμως, ο Καντ είναι ότι θα μπορούσαμε να συνδυάσουμε την εκπαίδευση και τη μόρφωση με δραστηριότητες που εμπλέκεται το παιχνίδι ("παιγνιώδη μάθηση") έτσι ώστε να εξάπτουμε το ενδιαφέρον των παιδιών και να έχουμε πιο αξιόλογα και πιο θαυμαστά αποτελέσματα.

Είναι υψίστης σπουδαιότητας το να μαθαίνουν τα παιδιά να εργάζονται. "Ο άνθρωπος είναι το μόνο άτομο που πρέπει να εργάζεται", όπως έχουμε ξαναφερθεί. (όπως παραπάνω, σελ 63) Ο Καντ παραλείπει ότι και τα ζώα πρέπει να εργάζονται. Μπορεί να μην χρειάζονται καλλιέργεια και μόρφωση αλλά χρειάζονται σίγουρα τροφή για να μπορέσουν να ζήσουν και αυτήν την εξασφαλίζουν σίγουρα μέσω της εργασίας.

Ο Καντ έχει πει χαρακτηριστικά ότι θα κακομάθαινε μόνο κανείς, πολύ την αδιάκριτη περιέργεια των παιδιών, αν θα ήθελε να δίνει πάντα απάντηση σε ερωτήματά τους, του τύπου «γιατί αυτό;», «γιατί εκείνο;». Καταναγκαστική πρέπει να είναι η αγωγή αλλά δεν επιτρέπεται αυτή να είναι δουλική. (όπως παραπάνω, σελ 64)

Δεν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι η περιέργεια των παιδιών είναι πολύ μεγάλη σ' αυτή την ηλικία και αυτό είναι πολύ δικαιολογημένο και φυσικό, επειδή θέλουν να μάθουν πράγματα για τον κόσμο που τους περιβάλλει. Σ' αυτό το σημείο όμως πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας, να μην μορφώσουμε στο παιδί το χαρακτήρα ενός ενήλικου αλλά ενός παιδιού.

Οι κατώτερες δυνάμεις δεν έχουν καθ' αυτές μόνες τους αξία, για παράδειγμα ένας άνθρωπος που έχει πολύ καλή μνήμη αλλά δεν έχει καμιά κριτική δύναμη. (όπως παραπάνω, σελ 65) Προσωπικά πιστεύω ότι συνήθως κάποιος κλίνει περισσότερο είτε προς τη μνήμη είτε προς την κρίση και ότι μπορεί με διάφορους τρόπους να καταφέρει να ενισχύσει την πλευρά στην οποία υστερεί.

Αν για παράδειγμα ένας νέος αναφέρει έναν γενικό κανόνα μπορούμε να του ζητήσουμε ν' αναφέρει περιπτώσεις από την ιστορία, μύθους μέσα στους οποίους αυτός ο κανόνας υπάρχει μεταμορφωμένος, χωρία από ποιητές στα οποία ο κανόνας έχει ήδη εκφραστεί και έτσι να του δώσουμε αφορμή ν' ασκήσει το πνεύμα του, τη μνήμη του κ.ο.κ. (όπως παραπάνω, σελ 65) Ο Καντ ακόμα μια φορά δεν παραμένει στη θεωρία αλλά στηρίζει και πάλι την πρακτική πλευρά του όλου θέματος για τυχόν καλύτερα αποτελέσματα.

Οι δυνάμεις του θυμικού καλλιεργούνται άριστα, αν κανείς τα κάνει όλα ο ίδιος, όσα θέλει να καταφέρει, για παράδειγμα αν κάνει αμέσως εξάσκηση του γραμματικού κανόνα που έχει μάθει. Ένα γεωγραφικό χάρτη τον κατανοεί κανείς άριστα αν μπορέσει να τον φτιάχνει ο ίδιος (Καντ, 1803/2001, σελ 71) Εδώ κατά κάποιο τρόπο ο Καντ κάνει την μεταφορά από την θεωρία στην πράξη και θέτει τρόπους ενίσχυσης του κριτικού πνεύματος και της αυτενέργειας του παιδιού.

Όσο αφορά τη μνήμη πρέπει να την απασχολούμε μόνο με τέτοιου είδους πράγματα, τα οποία είναι συμφέρον μας να τα συγκρατήσουμε και που έχουν σχέση με την πραγματική ζωή και δεν έχει απολύτως καμιά αξία να το βάζει κανείς ν' αποστηθίζονται λόγια. Την μνήμη πρέπει να την καλλιεργούμε νωρίς αλλά να καλλιεργούμε συγχρόνως και τη διάνοια. Η μνήμη καλλιεργείται:

- ✦ με την συγκράτηση των ονομάτων σε διηγήσεις
- ✦ με την ανάγνωση και τη γραφή
- ✦ με γλώσσες, οι οποίες πρέπει να μαθαίνονται στα παιδιά πρώτα μέσω της ακοής, προτού ακόμη διαβάσουν κάτι. (όπως παραπάνω, σελ 67- 68)

Όσο αφορά την άποψη του φιλοσόφου σχετικά με τα μυθιστορήματα, αυτή είναι ότι "πρέπει να παίρνουμε όλα τα μυθιστορήματα από τα χέρια των παιδιών". Ο Καντ πιστεύει όπως και ο Πλάτωνας που απέκλειε τους μύθους από την αγωγή του παιδιού, ότι τα παιδιά έχουν μια εξαιρετικά ζωντανή φαντασία. Διατυπώνει την άποψη ότι όχι μόνο δεν υπάρχει ανάγκη να την ενισχύουμε με μύθους και με ανάγνωση μυθιστορημάτων, αλλά ότι οφείλουμε να την περιορίσουμε και να την υποτάξουμε σε κανόνες, πράγμα όμως που δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται να μένει χωρίς καμία εξάσκηση. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 42) Ο λόγος που πρέπει να γίνεται κάτι τέτοιο είναι επειδή, ενώ το διαβάζουν φαντάζονται μέσα στο μυθιστόρημα ένα νέο μυθιστόρημα, γιατί τα ίδια διαμορφώνουν τα περιστατικά διαφορετικά, φαντασιοκοπούν και κάθονται αφηρημένα. (Καντ, 1803/2001, σελ 68) ✓

Μια άλλη άποψη για τα βιβλία γενικότερα, είναι αυτή του Rousseau, ο οποίος τα απορρίπτει με το επιχείρημα ότι οδηγούν σε παθητικότητα. Ο Rousseau δίνει βάρος στην αυτενέργεια του παιδιού, η οποία μαζί με το ενδιαφέρον θεωρείται βασικός παράγοντας κάθε είδους μάθησης. Γι' αυτόν "η φύση είναι το μόνο βιβλίο". Υποστηρίζει ότι το διάβασμα αποτελεί τη μάλιστα της παιδικής ηλικίας, γιατί τα βιβλία μας διδάσκουν να μιλάμε για πράγματα για τα οποία δεν καταλαβαίνουμε τίποτα. Το μοναδικό μυθιστόρημα που επιτρέπεται να διαβάσουν τα παιδιά είναι ο "Ροβινσών Κρούσος", γιατί το συγκεκριμένο αποκαλύπτει πως ο άνθρωπος μπορεί να επιβιώσει, να ζήσει δημιουργικά σ' ένα φυσικό περιβάλλον και να κυριαρχήσει πάνω σ' αυτό. (Reble, 1999, σελ 237- 238)

Αν παρατηρήσει όμως κανείς υπάρχουν μυθιστορικά αποσπάσματα ακόμη και στα σχολικά μας βιβλία (για παράδειγμα ένα Κάπα που έρχεται από την Καππαδοκία, ιστορίες με νεράιδες και τον χρόνο να παρομοιάζεται μ' έναν καλόκαρδο γέρο) Τα παιδιά έχουν πολύ αναπτυγμένη την φαντασία τους σ' αυτή την ηλικία όπως προαναφέρθηκε και δεν είναι κακό να μαθαίνουν συμβάντα μέσα από μύθους και παραμύθια. Αντιθέτως με αυτόν τον τρόπο τα αποτελέσματα είναι ακόμη πιο θαυμαστά.

Τα παιδιά, ιδιαίτερα τα αγόρια αγαπούν περισσότερο τους πατέρες από τις μητέρες. Αυτό προέρχεται ίσως από το ότι οι μητέρες δεν τ' αφήνουν να χοροπηδούν, να τριγυρίζουν τρέχοντας και τα παρόμοια, από φόβο ότι θα μπορέσουν να πάθουν κάτι. Ο πατέρας που τα επιπλήττει, ίσως και τα δέρνει όταν είναι ανάγωγα, αντιθέτως τα οδηγεί κάποτε και στα χωράφια και τα αφήνει να τρέχουν εδώ κι εκεί όπως ακριβώς αρμόζει σε νέους να παίζουν και να είναι χαρούμενα. (Καντ, 1803/2001, σελ 75)

Ας μην μεμφοθούμε όμως τις μητέρες που έχουν πονέσει για να φέρουν τα παιδιά τους στον κόσμο και ας μην τις θεωρούμε υπερπροστατευτικές. Η ανατροφή και η σωματική ακεραιότητα του παιδιού εξαρτάται εξίσου το ίδιο και από τους δυο γονείς. Επίσης το παιδί πρέπει να το αφήνουμε ελεύθερο σε μεγάλο βαθμό επειδή η υπερπροστασία των γονέων είναι ικανή να τα βλάψει και να στραφεί κάποτε στο μέλλον εναντίον του.

? \ Η θέληση των παιδιών δεν πρέπει να κάμπτεται αλλά να κατευθύνεται μόνο κατά τέτοιον τρόπο ώστε να υποχωρεί στα φυσικά εμπόδια. Στην αρχή, πρέπει βέβαια να υπακούει τυφλά γιατί είναι αφύσικο να δίνει το παιδί με τις κραυγές του εντολές και να υπακούει ο "ισχυρός" σ' έναν "ανίσχυρο". Ως εκ τούτου δεν πρέπει να ενδίδουμε ποτέ στις κραυγές των παιδιών και να τ' αφήνουμε να επιτυγχάνουν μέσω αυτών κάτι με εκβιασμό. Γενικά, οι γονείς σφάλλουν σε αυτό το σημείο και θέλουν κατόπιν να το επανορθώσουν με το ν' αρνούνται αργότερα στα παιδιά όλα τα πράγματα για τα οποία τους παρακαλούν. Αυτό είναι όμως πολύ ανάποδο δηλαδή να τους αρνούνται χωρίς λόγο ό,τι αυτά προσδοκούν από την καλοσύνη των γονέων, απλώς για να τους προβάλλουν αντίσταση και ν' αφήνουν αυτά, τα πιο ανίσχυρα, να αισθάνονται την υπεροχή των ενηλίκων. (όπως παραπάνω, σελ 75)

Μερικά παιδιά λόγω της αναπτυγμένης φαντασίας τους που σημειώθηκε και παραπάνω, έχουν ροπή προς το ψέμα. Σ' αυτή την περίπτωση ο πατέρας πρέπει να προσέξει ν' αποβάλλουν τα παιδιά αυτή τη συνήθεια, γιατί οι μητέρες δίνουν μειωμένη ή ακόμα και ανύπαρκτη σημασία σε κάτι τέτοιο. Βρίσκουν μάλιστα σ' αυτό συχνά, μια γι' αυτές πολύ κολακευτική απόδειξη των εξαιρετων καταβολών και ικανοτήτων των παιδιών τους. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να επιδιώκει κανείς να εξαναγκάσει τα παιδιά με τιμωρίες, να πουν την αλήθεια το ίδιο τους το ψέμα θα έπρεπε να επιφέρει αμέσως μειονέκτημα και τότε τιμωρούνται εξαιτίας του μειονεκτήματος. Έτσι, η στέρηση της εκτίμησης είναι η μοναδική σκόπιμη τιμωρία του ψεύδους. (όπως παραπάνω, σελ 82) ✓

Επομένως καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι σε περίπτωση που κάποιο παιδί ψεύδεται, δεν πρέπει να το τιμωρούμε αλλά να το αποκρούουμε περιφρονητικά, λέγοντάς του ότι στο μέλλον δεν θα το πιστεύει κανείς και τα παρόμοια. Γιατί αν τιμωρήσουμε το παιδί σε μια τέτοια περίπτωση που κάνει κακό και το αμείψουμε σε μια καλή του πράξη, τότε όταν βγει στον κόσμο όπου δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο και που μπορεί να κάνει το καλό χωρίς αμοιβή και το κακό χωρίς να τιμωρηθεί θα εξελιχθεί σ' έναν άνθρωπο που θα κοιτά μόνο πως μπορεί να προοδεύσει και καλό ή κακό θα είναι αναλόγως με το τι θα βρίσκει αυτός πιο πρόσφορο. Κατά την ηθική καλλιέργεια οι έννοιες του "καλού" και του "κακού" πρέπει να γίνονται συνειδητές στα παιδιά από πολύ νωρίς. Ηθικότητα είναι κάτι τόσο άγιο και υψηλό ώστε δεν επιτρέπεται να το πετάει κανείς και να το θέτει στην ίδια βαθμίδα με την πειθαρχία. Η πρώτη προσπάθεια στην ηθική αγωγή είναι να θεμελιώσουμε έναν χαρακτήρα. Ο χαρακτήρας συνίσταται στην ιδιότητα να ενεργεί κανείς σύμφωνα με αξιώματα. Αρχικά είναι σχολικά αξιώματα και κατόπιν αξιώματα της ανθρωπότητας. Έτσι υπακούει το παιδί σε νόμους. Τα αξιώματα είναι επίσης και νόμοι υποκειμενικοί. Καμιά παράβαση όμως του σχολικού νόμου δεν πρέπει να περνά ατιμώρητη, αν και η τιμωρία πρέπει να είναι πάντα ανάλογη προς την παράβαση. (όπως παραπάνω, σελ 77- 78)

Αν θέλει κανείς να μορφώσει χαρακτήρα στα παιδιά, πρέπει να έχει σε όλα τα πράγματα ένα ορισμένο σχέδιο που να μπορεί να κάνει αντιληπτούς ορισμένους κανόνες, οι οποίοι πρέπει να τηρούνται ακριβέστερα. Έτσι τους καθοδηγεί για παράδειγμα το χρόνο για τον ύπνο, για την εργασία, για τη διασκέδαση και αυτόν δεν πρέπει να τον παρατείνει ή να τον συντομεύσει. Σε πράγματα παρόμοιας αξίας μπορεί ν' αφήνει την εκλογή στα παιδιά, πρέπει μόνο αυτό που έκαναν τα ίδια κάποτε μόνα τους να το ακολουθούν κατόπιν πάντα. "Δεν πρέπει όμως να μορφώνει στα παιδιά τον χαρακτήρα ενός πολίτη αλλά ενός παιδιού". Μ' αυτόν τον τρόπο διαφέρουν από τους ανθρώπους που δεν έχουν θέσει στον εαυτό τους εκ των προτέρων κάποιους κανόνες και χαρακτηρίζονται από αναξιοπιστία και συχνά δεν ξέρει κανείς πως να τους φερθεί και τι μπορεί να περιμένει από αυτούς. (όπως παραπάνω, σελ 78) Περισσότερα στοιχεία για την έννοια και την καλλιέργεια του χαρακτήρα θα εξεταστούν παρακάτω.

Στον χαρακτήρα ενός παιδιού, ιδιαίτερα ενός μαθητή, ανήκει προπάντων η υπακοή. Αυτή είναι δύο ειδών: πρώτον υπακοή έναντι στην απόλυτη και δεύτερον έναντι στην ως έλλογη και αναγνωρισμένη θέληση ενός αρχηγού. Η υπακοή μπορεί

να παραχθεί από τον καταναγκασμό και τότε είναι απόλυτη ή από την εμπιστοσύνη και τότε είναι του άλλου είδους. Αυτή η εκούσια υπακοή είναι πολύ σημαντική και εκείνη όμως, επίσης κατ' εξοχήν αναγκαία, με το να προετοιμάζει το παιδί για την εφαρμογή τέτοιου είδους νόμων, τους οποίους πρέπει να εφαρμόσει μελλοντικά ως πολίτης, ακόμα κι αν τυχόν δεν του αρέσουν. (όπως παραπάνω, σελ 78- 79)

Τα παιδιά πρέπει ως εκ τούτου να υπόκεινται σ' έναν ορισμένο νόμο της αναγκαιότητας. Αυτός ο νόμος πρέπει να είναι όμως ένας γενικός, πράγμα στο οποίο πρέπει να προβλέπει κανείς ιδιαίτερα στα σχολεία. Έτσι ο δάσκαλος δεν πρέπει να δείχνει την προτίμησή του σε κάποια παιδιά ανάμεσα σ' όλα τ' άλλα ή κάποια ιδιαίτερα διακριτική αγάπη. Όλοι οι μαθητές πρέπει ν' αντιμετωπίζονται το ίδιο σε τέτοιου είδους θέματα γιατί διαφορετικά ο νόμος παύει να ισχύει και να είναι γενικός. (όπως παραπάνω, σελ 79)

Κάθε παράβαση μιας εντολής εκ μέρους ενός παιδιού είναι έλλειψη υπακοής και αυτή συνεπάγεται τιμωρία. Ακόμα και σε μια παράβαση της εντολής από απροσεξία, η τιμωρία είναι αναγκαία. Αυτή η τιμωρία είναι είτε φυσική είτε ηθική. Ηθικά τιμωρούμε αν διακόπτουμε την ικανότητα της κλίσης να τιμάτε και ν' αγαπάτε κανείς, πράγματα δηλαδή που βοηθάνε την ανάπτυξη της ηθικότητας. Για παράδειγμα αν ντροπιάζει κανείς το παιδί και το αντιμετωπίζει παγερά και ψυχρά. Αυτές οι κλίσεις πρέπει να διατηρούνται όσο είναι δυνατόν. Ως εκ τούτου αυτός ο τρόπος τιμωρίας είναι ο καλύτερος, γιατί όπως αναφερθήκαμε καλλιεργείται η ανάπτυξη της ηθικότητας. Για παράδειγμα αν ένα παιδί ψεύδεται, τότε μια περιφρονητική ματιά είναι αρκετή τιμωρία και η πιο κατάλληλη τιμωρία. Φυσικές τιμωρίες συνίστανται ή σε άρνηση του ποθούμενου ή σε επιβολή των τιμωριών. (όπως παραπάνω, σελ 79- 80)

Οι τιμωρίες πρέπει να επιβάλλονται στα παιδιά πάντα με προσοχή, ώστε να μπορούν να καταλάβουν ότι ο δάσκαλος- γονιός αποβλέπει στη βελτίωσή τους. Έτσι οι τιμωρίες που επιβάλλονται με το χαρακτηριστικό του *θυμού* έχουν αρνητικές συνέπειες στο παιδί επειδή αυτό προσδίδει στον εαυτό του τον χαρακτηρισμό του "αντικειμένου" της αψιθυμίας του άλλου. Το να βάζουμε τα παιδιά, όταν τιμωρούνται, να λένε ευχαριστώ, να φιλούν τα χέρια και τα παρόμοια είναι ανόητο και τα κάνει δουλοπρεπή. Όταν επαναλαμβάνονται συχνά οι φυσικές τιμωρίες, διαμορφώνουν ένα ξεροκέφαλο άτομο. (όπως παραπάνω, σελ 80- 81)

Οι τιμωρίες διαιρούνται επίσης σε αρνητικές και θετικές· οι πρώτες θα έπρεπε να εισάγονται σε περίπτωση οκνηρίας ή ανηθικότητας, π.χ. στο ψέμα, σε απροθυμία

και δυστροπία. Οι θετικές τιμωρίες όμως ισχύουν για κακεντρεχή κακοβουλία. (όπως παραπάνω, σελ 82) ✓ Για τις τιμωρίες θα γίνει λόγος και στη συνέχεια χρησιμοποιώντας τον όρο της ποινής. ✓

11. ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Η πρακτική αγωγή αποβλέπει στο να κάνει τον παιδαγωγούμενο ικανό να ζήσει ως ελεύθερο ον. "Πρακτικό" είναι "ό,τι έχει σχέση με την ελευθερία". Μ' αυτήν από τη μια καλλιεργείται και εκπολιτίζεται ο άνθρωπος και από την άλλη τίθενται οι βάσεις για τη θεμελίωση ενός ηθικού χαρακτήρα. Έτσι ο Καντ μιλά για ανάπτυξη της δεξιότητας, της κοσμικής ευφυΐας και της ηθικότητας. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 43)

Όσο αφορά τη δεξιότητα πρέπει να είναι εμβριθής και όχι επιπόλαια. Η εμβριθεία πρέπει να γίνεται βαθμηδόν συνήθεια στον τρόπο σκέψης. (Καντ, 1803/2001, σελ 85)

Η κοσμική ευφυΐα έγκειται στην τέχνη, του να προβάλουμε στους άλλους τη δεξιότητά μας. Δηλαδή το πως μπορεί να χρησιμοποιεί κανείς τους άλλους για την επίτευξη κάποιου σκοπού του. Στην κοσμική ευφυΐα ανήκει το να μην εξάπτεται κανείς αμέσως δεν πρέπει όμως να είναι εντελώς απαθής. (όπως παραπάνω, σελ 85-86)

Η ηθικότητα είναι για τον χαρακτήρα. Αν έχουμε θέσει ως στόχο την ανάπτυξη ενός καλού χαρακτήρα πρέπει πρώτα να παραμεριστούν τα πάθη για να μάθει το άτομο, από μικρή ηλικία να στερείται κάτι αν του το αρνούνται. Απαιτείται όμως παράλληλα θάρρος για να μάθει κανείς να στερείται κάτι. Πρέπει έτσι να συνηθίσει στις αρνητικές απαντήσεις, στην αντίσταση κ.ο.κ.

Η σύνδεση της αγωγής με την ηθικότητα σημαίνει ότι η "παιδαγωγούσα διδασκαλία" υποχρεούται να βοηθήσει τους μαθητές ν' αναπτύξουν αυτόνομους τρόπους κριτικής μάθησης και ελέγχου της παρεχόμενης σχολικής γνώσης, κάτι που συνηθίζε και ο Καντ κατά τη διάρκεια των παραδόσεών του, έτσι ώστε να εδραιωθεί ο μετέπειτα δρόμος της πρακτικής ορθολογικότητας, της αριστοτελικής φρόνησης. Η τελευταία μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν ο παιδαγωγούμενος μάθει ότι σε κάθε ηθική πράξη δεν ισχύει μόνο η διαφορά ανάμεσα στο ξεχωρίζω και αποφασίζω, αλλά και στο αποφασίζω και ενεργώ. (Ζμας, 2005, σελ 122)

Για να θεμελιώσουμε στα παιδιά έναν ηθικό χαρακτήρα πρέπει να προσέξουμε τα εξής ακόλουθα σημεία:

Πρέπει να τους μαθαίνουμε τα καθήκοντα που έχουν να εκπληρώσουν όσο είναι δυνατόν με παραδείγματα και κανονισμούς. Τα καθήκοντα ενός παιδιού είναι βέβαια μόνο συνηθισμένα καθήκοντα έναντι του εαυτού του και έναντι των άλλων. Πρέπει ως ετούτου εδώ να παρατηρήσουμε:

✚ Τα καθήκοντα έναντι του εαυτού του: Αυτά συνίσταται στο να έχει ο άνθρωπος μέσα του μια ορισμένη αξιοπρέπεια που να τον εξευγενίζει ενώπιον όλων των πλασμάτων και καθήκον του είναι αυτή την αξιοπρέπεια του ανθρωπισμού να μην την διαψεύσει στο ίδιο του το πρόσωπο. Την αξιοπρέπεια του ανθρωπισμού τη διαψεύδουμε για παράδειγμα, αν παραδινόμαστε στη μέθη ή πράττουμε αφύσικα αμαρτήματα, επιδινόμαστε σε παντός είδους αμετρία κ.ο.κ., πράγματα τα οποία υποβιβάζουν δηλαδή τον άνθρωπο πολύ κάτω από τα ζώα. Περαιτέρω, αν ένας άνθρωπος συμπεριφέρεται έναντι άλλων με δουλοπρέπεια, κάνει πάντα κομπλιμέντα για να κολακεύει με τέτοια αναξιοπρεπή συμπεριφορά, είναι και αυτό ενάντιο προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

✚ Τα καθήκοντα έναντι των άλλων: Η εκτίμηση και ο σεβασμός των δικαιωμάτων των ανθρώπων πρέπει να διδαχθούν στο παιδί από πολύ νωρίς και πρέπει να προσέχουμε πολύ να τα εφαρμόζει για παράδειγμα αν ένα παιδί συναντά ένα άλλο φτωχότερο παιδί και το σπρώχνει με περηφάνια από το δρόμο ή από κοντά του, του δίνει ένα χτύπημα κ.ο.κ., τότε δεν πρέπει να λέμε: «Μην το κάνεις, προξενεί στο άλλο πόνο» συμπόνα το! Είναι ένα φτωχό παιδί» κ.ο.κ. αλλά πρέπει ν' αντιμετωπίσουμε κι εμείς το ίδιο εξίσου υπερήφανα και κατά τρόπο που να το αντιληφθεί, επειδή η συμπεριφορά του ήταν ενάντια στα ανθρώπινα καθήκοντα. Μεγαλοψυχία όμως δεν έχουν βέβαια τα παιδιά ακόμη καθόλου. (Καντ, 1803/2001, σελ 88- 90)

Θα έπρεπε να δίνουμε στα παιδιά χαρτζιλίκι που θα μπορούσαν να κάνουν καλό σε πάσχοντες και από εκεί θα βλέπαμε αν είναι συμπονετικά ή όχι αν όμως είναι πάντα γενναιόδωρα μόνο με τα χρήματα των γονιών τους τότε αυτό εκπίπτει. (όπως παραπάνω, σελ 86)

Ένα ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: Τι πρέπει να προτιμάται, να έχει κανείς μεγάλη έκταση γνώσεων ή μόνο μικρότερη που να έχει μόνο βάθος; Καλύτερα είναι να ξέρει κανείς λίγα αλλά αυτά τα λίγα να τα ξέρει σε βάθος παρά να ξέρει πολλά και επιπόλαια. (όπως παραπάνω, σελ 87) Μπορεί η παραπάνω άποψη ν'

ακούγεται σωστή και λογική ζούμε όμως σε μια κοινωνία, οι απαιτήσεις της οποίας είναι τόσες, με ακόλουθη συνέπεια να χρειάζεται να ξέρει κανείς πολλά και αυτά όχι επιπόλαια.

Στα σχολεία μας λείπει σχεδόν παντελώς, ό,τι θα προωθούσε πολύ τη μόρφωση των παιδιών για την εφαρμογή του δικαίου, δηλαδή η κατήχηση στο δίκαιο. Αυτή θα έπρεπε να περιέχει περιπτώσεις που θα ήταν γνωστές στο λαό, που συμβαίνουν στην κοινή ζωή και στις οποίες προκύπτει ανεπιτήδευτα το ερώτημα αν κάτι είναι δίκαιο ή όχι. Για παράδειγμα αν κάποιος, ο οποίος σήμερα πρέπει να πληρώσει τον πιστωτή του, συγκινείται από τη θέα ενός πάσχοντος και του δίνει το ποσό που χρωστάει και θα έπρεπε να πληρώσει, είναι αυτό δίκαιο ή όχι; Όχι! Είναι άδικο γιατί πρέπει να είμαι απαλλαγμένος από τα χρέη αν θέλω να κάνω ευεργετήματα. Δεν μπορεί ν' αμφισβητήσει κανείς το γεγονός, ότι κάνω ένα αξιόπαινο έργο όταν δίνω χρήματα σ' έναν φτωχό· αν πληρώσω όμως το χρέος μου τότε κάνω ένα έργο το οποίο οφείλω. (όπως παραπάνω, σελ 90- 91) Περισσότερο για την κατήχηση δικαίου θα συζητήσουμε παρακάτω, στο κεφάλαιο της ηθικής αγωγής.

Όλες οι επιθυμίες του ανθρώπου είναι ή αναφερόμενες στη μορφή (ελευθερία και ικανότητα) ή στην ύλη (αναφερόμενες σ' ένα αντικείμενο), επιθυμίες της φαντασίας ή της απόλαυσης ή τέλος αναφέρονται στην απλή διάρκεια αμφοτέρων ως στοιχείων της ευδαιμονίας. Επιθυμίες του πρώτου είδους είναι φιλοδοξία, αρχομανία και πλεονεξία· οι του δεύτερου απόλαυση του φύλου (αισθησιακή ηδονή), του πράγματος (καλοπέραση) ή της κοινωνίας (αρέσκεια στην ψυχαγωγία). Επιθυμίες του τρίτου είδους είναι τέλος αγάπη για τη ζωή, για την υγεία, για την τρυφή (στο μέλλον, απαλλαγή από μέριμνες). (όπως παραπάνω, σελ 93)

Πάθη όμως είναι ή το της κακίας ή της ποταπότητας ή της μικρόνοιας. Στα πρώτα ανήκουν φθόνος, αχαριστία και χαιρεκακία· στα του δεύτερου είδους αδικία, απιστία (δολιότητα), ασωτία τόσο στη σπατάλη των αγαθών όσο και της υγείας (αμετρία) και της τιμής. Πάθη του τρίτου είδους είναι αστοργία, γλισχρότητα, νωθρότητα (μαλθακότητα). (όπως παραπάνω, σελ 93)

Οι αρετές είναι ή αρετές της ηθικής αξίας ή απλώς του χρέους ή της εντιμότητας. Στις πρώτες ανήκει η μεγαλοθυμία, η ευεργεσία, η αυτοκυριαρχία· στις δεύτερες χρηστότητα, αξιοπρέπεια και φιλειρηνικότητα· τέλος στις τρίτες τιμιότητα, ηθικότητα και ολιγάρκεια. (όπως παραπάνω, σελ 93- 94)

Είναι όμως ο άνθρωπος εκ φύσεως ηθικά καλός ή κακός; Κανένα από τα δύο, γιατί εκ φύσεως δεν είναι ουδόλως ηθικό ον· τέτοιο γίνεται μόνο αν ο λόγος του

ανυψωθεί έως τις έννοιες του καθήκοντος και του νόμου. Εντωμεταξύ μπορούμε να πούμε ότι αρχικά έχει μέσα του ερεθισμούς για όλα τα πάθη γιατί έχει κλίσεις και ένστικτα που τον παροτρύνουν αν και ο λόγος τον παρωθεί αμέσως προς το αντίθετο. Ως ετούτου μπορεί μόνο να γίνει ηθικά καλός μέσω της αρετής, δηλαδή με αυτοκαταναγκασμό αν και χωρίς ερεθισμούς μπορεί να είναι αγνός. (όπως παραπάνω, σελ 94) Από την άλλη, ο Rousseau πίστευε ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του καλός και οι κοινωνικές καταστάσεις είναι εκείνες που τον έχουν διαφθείρει. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 19) Σ' αυτό το σημείο, η άποψή μου θα έκλινε πιο πολύ προς αυτό που υποστηρίζει ο Rousseau. Ο άνθρωπος δεν είναι κακός απλά κάποιες καταστάσεις μπορούν να τον παρουσιάσουν έτσι.

Τι γίνεται με την έννοια της θρησκείας; Τα παιδιά δεν μπορούν να συλλάβουν όλες τις θρησκευτικές έννοιες μερικές όμως πρέπει, να τους τις μάθουμε μόνο που αυτές πρέπει να είναι περισσότερο αρνητικές παρά θετικές. Το ν' αφήνουμε τα παιδιά ν' απαγγέλλουν τυποποιημένες προσευχές δεν εξυπηρετεί σε τίποτα και δημιουργεί μια εσφαλμένη ιδέα ευσέβειας. Η αληθινή λατρεία του Θεού συνίσταται στο να ενεργεί κανείς σύμφωνα με το θέλημά Του κι αυτό πρέπει να μαθαίνουμε στα παιδιά. Ακόμη, το παιδί πρέπει να μάθει να αισθάνεται δέος ενώπιον του Θεού, ενώπιον του Κυρίου της ζωής και ενώπιον ολόκληρου του κόσμου. Τέλος πρέπει να προσέχει κανείς στα παιδιά, όπως και στον εαυτό του, να μην γίνεται συχνά κατάχρηση του ονόματος του Θεού. Λένε, πως ο Νεύτων πάντα όταν πρόφερε το όνομα του Θεού, έκανε διακοπή για μια στιγμή και στοχαζόταν. (Καντ, 1803/2001, σελ 97- 98)

«Η θρησκεία θεωρείται απαραίτητο και σημαντικό παιδαγωγικό μέσο για να επηρεασθεί θετικά η ευδαιμονία των ατόμων, των οικογενειών και των λαών». Στο σχολείο πρέπει να διδαχθεί η φυσική θρησκεία, που στηρίζεται στη λογική και όχι στην αποκάλυψη, με επίκεντρο ένα Θεό πατέρα όλων των ανθρώπων και δίκαιο κριτή του καλού και του κακού. Τα παιδιά δεν θα διδάσκονται δόγματα που δεν είναι σε θέση να κατανοούν ή τα κατανοούν λανθασμένα. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 32) Πρέπει δηλαδή να μαθαίνουμε στα παιδιά κάποιες έννοιες για το ύψιστο ον, για να ξέρουν τι ακριβώς γίνεται όταν βλέπουν άλλους να προσεύχονται κ.ο.κ. Επίσης πρέπει να προσέχουμε να μην εκτιμούν τους ανθρώπους ανάλογα με τις θρησκευτικές τους συνήθειες, όπως θα δούμε παρακάτω, και αυτό γιατί "υπάρχει παντού ενότητα της θρησκείας". (Καντ, 1803/2001, σελ 98) Περισσότερα στοιχεία για την έννοια της θρησκείας και πιο συγκεκριμένα σε ποια ηλικία και με ποια μέθοδο είναι καλό να διδάσκεται, θα εξεταστούν στο κεφάλαιο της θρησκευτικής αγωγής που ακολουθεί.

Θα πρέπει να μάθουμε στους νέους ν' ανακαλύπτουν το κακό μέσα από το καλό. Για παράδειγμα αρπακτικά ζώα, έντομα είναι υπόδειγμα καθαριότητας και φιλεργίας. Πουλιά που καταδιώκουν τα σκουλήκια είναι προστάτες των κήπων κ.ο.κ.

Τα παιδιά θέτουν κάποτε στους ενηλίκους ερωτήσεις του τύπου "από που προέρχονται τα παιδιά". Κατά τον Καντ είναι αδύνατον ν' αφήσουμε το νέο σε άγνοια. Ιδίως στην αγωγή του εφήβου, η επιτυχία στηρίζεται στην ικανότητα του παιδαγωγού να διατυπώνει σ' όλους τους τομείς τις σωστές αρχές και τα σωστά επιχειρήματα και να τα κάνει κατανοητά στους νέους. Απ' αυτή την αρχή και από την προσπάθεια να διατηρείται μια ειλικρινής σχέση με τον παιδαγωγούμενο πρέπει να διαπνέεται εξάλλου και η σεξουαλική αγωγή του νέου. Αποτελεί ένα λεπτό σημείο και πρέπει να μιλήσουμε γι' αυτό με αξιοπρεπή σοβαρότητα. Η κατάλληλη ηλικία για την παραπάνω συζήτηση είναι το δέκατο τρίτο και το δέκατο τέταρτο έτος όπου και αναπτύσσεται στο νέο, η κλίση προς το φύλο και έχει διαμορφώσει πλέον την ανάλογη κριτική δύναμη. Μέσω της συζήτησης ο νέος θα μάθει να σέβεται τ' άλλο φύλο και να τείνει σιγά σιγά προς το υψηλό τίμημα ενός ευτυχισμένου γάμου. (όπως παραπάνω, σελ 99- 101- Δεληκωσταντής, 2001, σελ 44) Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι και η σεξουαλική αγωγή είναι θέμα που σχετίζεται άμεσα με την υπευθυνότητα και την ηθικότητα του ανθρώπου (γάμος- οικογένεια).

Όσο αφορά την άποψη του φιλοσόφου περί σεξουαλικής αγωγής, το μόνο που θα θελα να προσθέσω είναι ότι την κύρια ευθύνη κατέχει πρωτίστως ο γονέας και έπειτα ο παιδαγωγός. Αξιέπαινη αποτελεί η θέση του Καντ για το ποια ηλικία θα πρέπει να καλλιεργηθεί η παραπάνω αγωγή στο παιδί και γιατί.

Το παιδί δεν πρέπει να γνωρίζει από τόσο νωρίς τη διαφορά των τάξεων και την ανισότητα των ανθρώπων που κυριαρχεί στην κοινωνία μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται. Σ' αυτό θα βοηθούσε για παράδειγμα, αν δεν του επιτρέπαμε να δίνει εντολές στο προσωπικό. Αν δει ότι οι γονείς δίνουν εντολές σ' αυτό τότε πρέπει το πολύ να του πούμε: «Εμείς του δίνουμε ψωμί και γι' αυτό και μας υπακούν, εσύ δεν κάνεις κάτι τέτοιο και ως εκ τούτου δεν επιτρέπεται να σε υπακούν». (Καντ, 1803/2001, σελ 101)

Μια βασική σημείωση είναι ν' αποδεικνύουμε στο νέο την αγάπη προς τους άλλους ανθρώπους, προς κοσμοπολίτικα φρονήματα και να του μάθουμε να δίνει μικρή αξία στην απόλαυση των τέρψεων της ζωής. Ο παιδικός φόβος ενώπιον του θανάτου θα εκλείψει τότε. (όπως παραπάνω, σελ 103)

Ο Rousseau υποστηρίζει πολύ χαρακτηριστικά “Μάθετε στο μαθητή σας ν’ αγαπά όλους τους ανθρώπους, ακόμη κι εκείνους που αντιμετωπίζουν με περιφρόνηση τους συνανθρώπους τους. Παιδαγωγήστε τον έτσι, ώστε να μην θεωρεί τον εαυτό του μέλος καμιάς ιδιαίτερης κοινωνικής τάξης, αλλά να μπορεί να τον ξαναβρίσκει μέσα σε κάθε κοινωνική τάξη”. (Reble, 1999, σελ 238)

12. Καντ και Rousseau

Ειδικά για τους, με τη στενή έννοια, μεταρρυθμιστές παιδαγωγούς τους γερμανικού Παιδαγωγικού Διαφωτισμού, τους φιλανθρωπιστές, ο Rousseau αποτελεί το μεγάλο προφήτη και δάσκαλο. Αν και κάποιες του ιδέες του δεν είναι πρωτότυπες, ο Rousseau αποτελεί ως άγγελος του ευαγγελίου της ελευθερίας, της φύσης και της καρδιάς, των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, μια από τις μεγάλες, κινητήριες φυσιογνωμίες στην ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος. Ο Rousseau αποκρούει την ιδέα της προόδου (όπως διαπιστώσαμε και στον Καντ), καταφέρεται με πάθος εναντίον του αφύσικου και εύθραυστου πολιτισμού του ροκοκό και θεωρεί ολόκληρη την ιστορική εξέλιξη ως μια μοιραία απομάκρυνση από τη φύση. (όπως παραπάνω, 1999, σελ 228- 229)

Ο Καντ έδωσε βάση στις ιδέες του Rousseau και ενθουσιάστηκε πολύ από το έργο του "Αιμίλιος", το οποίο και μελέτησε με μεγάλο ενδιαφέρον. Ο Rousseau επηρέασε ριζικά τον Καντ σε πολλές ιδέες και φιλοσοφίες του. Έτσι τον επηρέασε με τη διάκριση μεταξύ πολιτισμού και ηθικής, με την κριτική του αποστασιοποίηση από το πνεύμα των καιρών και από την αφελή πίστη του Διαφωτισμού στην απρόσκοπτη πρόοδο του ανθρώπινου γένους. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 18- 19)

"Όλα είναι καλά, καθώς βγαίνουν από το χέρι του Δημιουργού, όλα εκφυλίζονται στα χέρια των ανθρώπων". Η πρώτη αυτή φράση του "Αιμίλιου" είναι ο άξονας γύρω από τον οποίον περιστρέφονται οι παιδαγωγικές ιδέες του Rousseau, οι οποίες άνοιξαν νέους ορίζοντες στην επιστήμη της αγωγής και άσκησαν καθοριστική επίδραση στην εξέλιξη τόσο της παιδαγωγικής θεωρίας όσο και της παιδαγωγικής πράξης. Ο Rousseau αποτελεί ακόμη και σήμερα "μια μόνιμη πηγή παιδαγωγικών εμπνεύσεων". (όπως παραπάνω, σελ 19)

Ο Καντ μέσα από τις συναντήσεις του με τον Rousseau και τις επαναστατικές ιδέες του δεύτερου ανακαλύπτει τον άνθρωπο ως κεντρικό σημείο της φιλοσοφίας. Έτσι πρωταρχικό μέλημα της φιλοσοφίας αποτελεί το ερώτημα "Τι είναι ο άνθρωπος;". «Γι' αυτό και ο Καντ παρομοίασε τη θεωρία του Rousseau για την ανθρώπινη φύση, με το επίτευγμα του Newton. "Ο Newton πρώτος απ' όλους είδε την τάξη και την κανονικότητα ενωμένες σε μια μεγάλη απλότητα, εκεί όπου πριν από αυτόν υπήρχε μονάχα αταξία και πολλαπλότητα κακοσυναγμένη και από τότε οι κομήτες πηγαίνουν στο δρόμο τους διαγράφοντας γεωμετρικές τροχιές". Έτσι και ο

Rousseau πρώτος απ' όλους ανακάλυψε τη φύση του ανθρώπου μέσα στα βάθη όπου ήταν κρυμμένη». (όπως παραπάνω, σελ 23)

«Με τη συνάντηση με τον Rousseau ξεκαθαρίζουν οι ηθικές αντιλήψεις του Καντ και μπαίνουν οι νέες βάσεις της πρακτικής του φιλοσοφίας». Υποστηρίζεται ότι "ο Rousseau είναι εκείνος ο οποίος απελευθέρωσε τον Καντ από τη νοησιοκρατική υπερτίμηση της καθαρής σκέψης και έστεψε τη φιλοσοφία του οριστικά στην πράξη". (όπως παραπάνω, σελ 24)

«Απελευθερωμένος λοιπόν από μια σειρά intelκτουαλιστικές προκαταλήψεις και από τη μέχρι τότε πεποίθησή του, ότι η θεωρητική γνώση και επιστήμη εξασφαλίζουν υπέρτατη αξία στον άνθρωπο, πετυχαίνει ο Καντ έναν "εκδημοκρατισμό της σκέψης του". "Είμαι από έφεση ερευνητής" γράφει "αισθάνομαι σ' όλη την έκτασή της τη δίψα της γνώσης, την ανήσυχη επιθυμία ν' απλώνω τη γνώση μου ή ακόμα την ικανοποίηση για κάθε πρόοδο που έχει συντελεσθεί. Ένα καιρό πίστευα ότι όλα αυτά μπορούσαν ν' αποτελέσουν την τιμή της ανθρωπότητας και περιφρονούσα τον όχλο που αγνοεί τα πάντα. Εκείνος που μ' έβγαλε από αυτήν την πλάνη είναι ο Rousseau. Αυτή η ψεύτικη υπεροχή διαλύεται μαθαίνω να τιμώ τους ανθρώπους και θα θεωρούσα τον εαυτό μου πολύ πιο ανώφελο από τον κοινό εργάτη, αν δεν πίστευα ότι αυτό το αντικείμενο μελέτης μπορεί να δώσει σ' όλα μια αξία, που έγκειται σε τούτο: ότι αναδείχνει τα δικαιώματα της ανθρωπότητας"». (όπως παραπάνω, σελ 24)

«Όπως ανακοινώνει ο Καντ στο "Πρόγραμμα των παραδόσεών του κατά το χειμερινό εξάμηνο 1765- 66" υιοθετεί τη μέθοδο που εισήγαγε ο Rousseau για τη μελέτη των ηθικών προβλημάτων: "Θ' αποσαφηνίσω τη μέθοδο σύμφωνα με την οποία πρέπει να μελετούμε τον άνθρωπο, όχι μόνο τον άνθρωπο που έχει διαστραφεί από τη μεταβλητή μορφή που του επιβάλλουν οι συμπτωματικοί όροι της ζωής του και σαν τέτοιος έχει σχεδόν πάντα παραγνωριστεί ακόμη και από τους φιλοσόφους, αλλά τη φύση του ανθρώπου που μένει πάντα η ίδια και την ιδιαίτερη θέση του μέσα στην δημιουργία, για να μάθουμε ποια τελειότητα του ταιριάζει στην κατάσταση της απλότητας χωρίς την καλλιέργεια του πολιτισμού και ποια άλλη στην κατάσταση της απλότητας κατά τη σοφία και αντίθετα ποιος είναι ο κανόνας της διαγωγής του, όταν, ξεπερνώντας αυτά τα δυο είδη των ορίων, προσπαθεί να φτάσει στον ανώτερο βαθμό της φυσικής υπεροχής και της υπεροχής της ηθικής, αλλά βρίσκεται λίγο ως πολύ μακριά και από τις δυο". Σ' αυτή την περικοπή δεν αναφέρεται βέβαια το όνομα του Rousseau, όμως αυτό προκύπτει σαφώς, διότι εκείνος ανακάλυψε τη φύση του

ανθρώπου, πίσω από την κατάπτωση και διαφθορά της μέσα στον πολιτισμό». (όπως παραπάνω, σελ 26)

Ο Καντ κράτησε όμως και μια αρκετά κριτική στάση απέναντι στον Rousseau προς τέσσερις κυρίες κατευθύνσεις, τις οποίες και συμπληρώνει:

‡ Τα αδιαπέραστα τείχη που χτίζει ο Rousseau γύρω από το παιδί για να το προστατέψει από τις αλλοτριωτικές δυνάμεις της κοινωνίας, έχουν ως αποτέλεσμα ν' αποκοπεί το παιδί από κάθε είδους επαφή με το κοινωνικό σύνολο. Περιφρονείται χωρίς κάποιο λόγο η πείρα του παρελθόντος, δηλαδή η παράδοση και χάνεται η διάσταση της ιστορίας, η οποία είναι ο χώρος όπου ξεδιπλώνεται και αποκαλύπτεται η φύση του ανθρώπου, αφού μέσα από τη σχέση του με την κοινωνία και την ιστορία γίνεται ο άνθρωπος άνθρωπος. Το αποτέλεσμα της αγωγής, όπως το φαντάζεται ο Rousseau, δεν είναι η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου, ούτε η "τελειότητα", δηλαδή ο σκοπός της ύπαρξής του ανθρώπου όπως υποστηρίζει ο Καντ, αλλά είναι σωρεία δυσκολιών προσαρμογής του νέου μέσα στην κοινωνία. (όπως παραπάνω, σελ 28)

‡ «Ο Καντ δεν συμφωνεί με την άποψη του Rousseau ότι "η αρνητική αγωγή" πρέπει να διαρκεί μέχρι την ηλικία των δώδεκα χρόνων αφήνοντας το παιδί έρμαιο της φυσικής εξέλιξής του και αποκλείοντας κάθε θετική παρέμβαση του παιδαγωγού». Αντιθέτως υποστηρίζει ότι η θετική αγωγή (πνευματική, ηθική, θρησκευτική κ. λ. π.) πρέπει ν' αρχίζει νωρίς, αφού μόνη της η φύση δεν επαρκεί. (όπως παραπάνω, σελ 28- 29)

Η άποψη του Rousseau, ότι η αγωγή του μικρού παιδιού πρέπει να είναι μόνο αρνητική, με άλλα λόγια ότι δεν πρέπει να προσθέτουμε στη μέριμνα της φύσης τίποτα αλλά μόνο να μην την ενοχλούμε, με βρίσκει αντίθετη. Θα υπερασπιστώ την άποψη του Καντ, ότι δηλαδή η φύση από μόνη της δεν επαρκεί και το παιδί δεν πρέπει ν' αφήνεται έρμαιο της φυσικής του εξέλιξης.

‡ Ο Rousseau εργάζεται συνθετικά έχοντας ως αφετηρία τον φυσικό άνθρωπο, ενώ ο Καντ εργάζεται αναλυτικά έχοντας ως αφετηρία τον πολιτισμένο άνθρωπο. (όπως παραπάνω, σελ 29)

‡ Όπως έχει αναφερθεί ο Καντ δεν συμερίζεται την πίστη του Rousseau στην έμφυτη αγαθότητα του ανθρώπου. Στο ερώτημα "Είναι άραγε ο άνθρωπος εκ φύσεως ηθικά καλός ή κακός;" δεν υπερασπίζεται τίποτα από τα δυο, όπως είδαμε και παραπάνω, γιατί εκ φύσεως ο άνθρωπος δεν είναι ηθικό ον. Πιστεύει ότι κάθε καλό στον κόσμο πηγάζει από την αγωγή. Μια διαφορετική άποψη είναι του E. Fromm ο οποίος πιστεύει ότι μόνο κατά εξαίρεση γεννιέται ένας άνθρωπος άγιος ή εγκληματίας. Συνεχίζει λέγοντας ότι οι περισσότεροι έχουμε προδιαθέσεις και προς το καλό και προς το κακό, αλλά το βάρος της κάθε μιας απ' τις δυο αυτές προδιαθέσεις διαφέρει από άτομο σε άτομο. (όπως παραπάνω, σελ 29)

13. Basedow και Καντ. Το Philanthropinum

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα και κάτω από την επίδραση του Rousseau γεννήθηκε στη Γερμανία το παιδαγωγικό κίνημα του Φιλανθρωπισμού. Το κίνημα αυτό ήθελε να θεμελιώσει την αγωγή σε νέες αρχές, με σκοπό τη μόρφωση ανθρώπων χρήσιμων στον εαυτό τους και στους άλλους. Προσπάθησε να κάνει την αγωγή πιο ανθρώπινη και να εισάγει στα σχολεία φιλόδοξη παιδονομία, ηπιότητα και αγάπη προς το παιδί. (όπως παραπάνω, σελ 30- 31)

Σημαντικότερος εκπρόσωπος του κινήματος αποτέλεσε ο J. B. Basedow (1724- 1790). Πίστευε ότι η αγωγή οφείλει να προετοιμάσει τον άνθρωπο για μια ευτυχισμένη και κοινωφελή ζωή και να τον καταστήσει ωφέλιμο στον εαυτό του και στην κοινωνία. Θεωρούσε ότι η αγωγή δεν αποτελεί έργο της Εκκλησίας αλλά της πολιτείας- κράτος που πρέπει να κληθεί ν' αναλάβει την οργάνωση και την επίβλεψη των σχολείων. (όπως παραπάνω, σελ 31)

Ο Basedow ίδρυσε κατά τα τέλη του 1774 στο Dessau ένα πρότυπο εκπαιδευτήριο, το Philanthropinum ευχόμενος να δώσει το έναυσμα για μια γενικότερη μεταρρύθμιση της παιδείας και της Παιδαγωγικής, στο πνεύμα του Φιλανθρωπισμού και να προκαλέσει το ενδιαφέρον και την προσοχή των ευρωπαϊκών κρατών πάνω στο θέμα της παιδείας και της εκπαίδευσης. Γενική αρχή της λειτουργίας του σχολείου ήταν ότι η αγωγή θα έπρεπε ν' ανταποκρίνεται στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού, να του μεταδίδει γνώσεις που να του είναι χρήσιμες και να μην καταπιέζει την τάση που έχει το παιδί προς την ελευθερία. Επειδή το σχολείο είναι ο χώρος που προετοιμάζεται το παιδί για τη ζωή, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στα μαθήματα που γίνονται σ' αυτό. Έτσι στο πρόγραμμα αποκτούν ιδιαίτερη σημασία και έκταση τα φυσιογνωστικά, η χειροτεχνία, η γεωγραφία, η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και η σωματική αγωγή, που έχει σημειώσει τεράστια κάμψη στις μέρες μας (όπως παραπάνω, σελ 31- 32) . Όλα τα παραπάνω συντελούν στο να μην γίνονται τα παιδιά μαλθακά, κάτι δηλαδή που έχει θέσει εξαρχής ο Καντ ως στόχο στη λειτουργία της αγωγής.

Στο Philanthropinum γίνεται προσπάθεια, η διδασκαλία και η μάθηση να είναι ευχάριστες, σχεδόν σαν παιχνίδι ("παιγνιώδης μάθηση"). «Στην τάξη πρέπει να επικρατεί ευχάριστη ατμόσφαιρα και να βασιλεύει η χαρά». Χρησιμοποιείται η εποπτική διδασκαλία, η αυτενεργός εργασία, η άμιλλα και απορρίπτεται, όπως είναι

φυσικό η αποστήθιση. Σπουδαίο παιδαγωγικό μέσο θεωρούνται οι θετικές ενισχύσεις, χωρίς όμως να παραλείπονται και οι ποινές. «Γενικά αποδίδεται κεντρική σημασία στην προσωπικότητα του δασκάλου για την επιτυχία της όλης προσπάθειας». Ο Καντ ενθουσιάστηκε από τη νέα αυτή Παιδαγωγική και υποστήριξε με ζήλο το πείραμα του Basedow. "Η φιλανθρωπιστική μέθοδος είναι μια ηθική μέθοδος". Τόνισε επίσης ότι τα φιλανθρωπιστικά εκπαιδευτήρια είναι τα πρώτα στην ιστορία που ιδρύθηκαν σύμφωνα μ' ένα τέλειο σχέδιο και πρόγραμμα και αποτέλεσαν την σημαντικότερη προσπάθεια του αιώνα για τη βελτίωση και μετέπειτα τελειοποίηση του ανθρώπου. (όπως παραπάνω, σελ 32- 33)

Ο Καντ έγραψε και δημοσίευσε δυο άρθρα για το Philanthropinum επειδή πίστεψε σ' αυτό. Είναι απαραίτητο να ερευνούνται όλοι οι παράγοντες και όλες οι συνθήκες της παιδαγωγικής διαδικασίας. Γι' αυτό το λόγο ο Καντ επισήμανε την ανάγκη του πειράματος και της δημιουργίας του συγκεκριμένου σχολείου. "Πρώτα πρέπει να δημιουργηθούν πειραματικά σχολεία, πριν μπορέσουν να δημιουργηθούν κανονικά σχολεία". (όπως παραπάνω, σελ 46) Έτσι στο πρώτο του άρθρο τόνισε ότι ποτέ μέχρι τότε δεν προσφέρθηκε στην ανθρωπότητα τόσο αφιλοκερδώς και χωρίς κανένα προσωπικό συμφέρον κάτι τόσο ωφέλιμο όσο αυτό που προσφέρθηκε από τον Basedow για την "ευημερία και βελτίωση" των ανθρώπων. Τόνισε επίσης την ανάγκη βοήθειας του παιδαγωγικού αυτού ιδρύματος για επέκταση και διάδοση και σε άλλα μέρη. Πρόσθεσε ότι πρόκειται για ένα ίδρυμα με το οποίο ξεκινά μια εντελώς "νέα τάξη" των πραγμάτων, η οποία αν επικρατήσει θα επιφέρει μεγάλες αλλαγές τόσο στην ιδιωτική όσο και στην κοινωνικοπολιτική ζωή. Θεώρησε καθήκον λοιπόν κάθε φωτισμένου ανθρώπου να στηρίζει αυτή την προσπάθεια. Επίσης πρότεινε σ' όλους τους δασκάλους να μελετούν και να χρησιμοποιούν τα συγγράμματα του Basedow καθώς και τα σχολικά βιβλία που εξέδωσε, τόσο για τη δική τους κατάρτιση όσο και για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των μαθητών τους και να τους εφαρμόζουν όσο είναι δυνατόν τη νέα μέθοδο αγωγής. Όταν αργότερα ο Καντ πληροφορήθηκε για οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε το ίδρυμα προσπάθησε να βοηθήσει και πάλι με τον δικό του τρόπο, δημοσιεύοντας ένα ακόμη άρθρο. Στο δεύτερο άρθρο αυτό διατύπωσε την άποψη ότι η αποτυχία των καθιερωμένων μέχρι τότε παιδαγωγικών μεθόδων οφείλονταν στο γεγονός ότι σ' αυτές "τα πάντα στρέφονταν ενάντια στη φύση" και για το λόγο αυτό δεν μπορούσε "ν' αναπτυχθεί το καλό μέσα στον άνθρωπο". Έτσι εάν διαδιδόταν η παιδαγωγική μέθοδος του Basedow, η οποία "αναπτύχθηκε σοφά μέσα από τη φύση" θ' άλλαζε σύντομα το ποιόν των ανθρώπων.

Χρειαζόταν λοιπόν ένα νέο σχολείο με τα παραπάνω πλεονεκτήματα και τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που δεν προσδίδονταν πουθενά παρά μόνο στο πειραματικό σχολείο του Philanthropinum. (όπως παραπάνω, σελ 33- 34)

«Το Philanthropinum ήταν το μοναδικό σχολείο, όπου οι δάσκαλοι είχαν την ελευθερία να εργάζονται σύμφωνα με τις δικές τους μεθόδους και τα δικά τους προγράμματα και να βρίσκονται σε επαφή και επικοινωνία τόσο μεταξύ τους, όσο και σε διάλογο με άλλους διανοούμενους στη Γερμανία. Όσοι λοιπόν ισχυρίζονται ότι στην εκπαίδευση οι πειραματισμοί δεν είναι αναγκαίοι και ότι μπορούμε να κρίνουμε εκ των προτέρων με βάση τον ορθό λόγο αν κάτι θ' αποδειχθεί σωστό ή όχι, κάνουν μεγάλο λάθος, διότι η πείρα διδάσκει ότι συχνά στις διάφορες προσπάθειες παρουσιάζονται αποτελέσματα αντίθετα απ' αυτά που συνήθως αναμένονται». (όπως παραπάνω, σελ 46- 47)

Οι νέες παιδαγωγικές ιδέες όμως που είχαν τεθεί δεν γνώρισαν ιδιαίτερη επιτυχία στην πράξη. Έπειτα ο Καντ διαφώνησε πια ανοιχτά με τους παιδαγωγούς του Philanthropinum στην αξιολόγηση πολλών παιδαγωγικών ζητημάτων. Για παράδειγμα στράφηκε εναντίον στους "νέους παιδαγωγούς", οι οποίοι μετέτρεπαν τα πάντα σε παιχνίδι. Γενικά όμως ο Καντ έμεινε πιστός σε πολλές παιδαγωγικές ιδέες του Φιλανθρωπισμού. (όπως παραπάνω, σελ 35)

14. Άλλες μορφές διδασκαλίας

Εκτός από τις μεθόδους που αναφέραμε παραπάνω στο σχολείο του Basedow, σήμερα η διδασκαλία ακολουθεί και κάποιες διαφορετικές μορφές προσέγγισης για τη διεκπεραίωσή της. Αυτές οι μορφές διδασκαλίας, οι τρόποι, δηλαδή, με τους οποίους λαμβάνει χώρα η μαθησιακή διαδικασία σε μικρά ή μεγάλα χρονικά διαστήματα σε σχέση με τις δραστηριότητες και τη συμπεριφορά του δασκάλου και των μαθητών χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: τη δασκαλοκεντρική και τη μαθητοκεντρική. Τα δασκαλοκεντρικά μοντέλα έχουν ως επίκεντρο το δάσκαλο, ο οποίος φέρει την όλη ευθύνη της μάθησης. Τα μαθητοκεντρικά μοντέλα, αντίθετα, έχουν ως επίκεντρο τον ίδιο το μαθητή, ο οποίος με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού του, κατασκευάζει μόνος του τη γνώση και συμμετέχει ενεργά στη μαθησιακή διαδικασία, κάτι στο οποίο ο Καντ έσωσε μεγάλη βάση και αξία. Παρακάτω θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά στις πιο βασικές μορφές διδασκαλίας:

✦ *Αφηγηματική προσέγγιση*

Στην αφηγηματική προσέγγιση ή διάλεξη, όπως αλλιώς ονομάζεται, το βασικότερο χαρακτηριστικό είναι η διήγηση και η παρουσίαση ενός θέματος από τον ομιλητή με τη μορφή του μονολόγου. Πρόκειται για ένα κατ' εξοχήν δασκαλοκεντρικό μοντέλο, στο οποίο ο δάσκαλος έχει τον πρωταγωνιστικό ρόλο, ενώ οι μαθητές είναι απλά παθητικοί θεατές, που ακούνε και κρατάνε κάποιες φορές σημειώσεις. Σε κάτι τέτοιο αντιτίθεται ο Καντ όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια. Το σχηματικό μοντέλο, δηλαδή, που χρησιμοποιείται στην αφηγηματική προσέγγιση είναι αυτό του πομπού και του δέκτη.

Η διάλεξη είχε πολύ μεγάλη απήχηση στα παλιότερα χρόνια. Οι καινούργιες, όμως, εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και οι νέες θεωρίες μάθησης, οι οποίες τόνισαν τη σημασία της ενεργούς συμμετοχής του παιδιού στη διαδικασία απόκτησης γνώσης προκάλεσαν την αμφισβήτηση της αφηγηματικής μορφής διδασκαλίας. Εκτός αυτών, ο μονόλογος από την πλευρά του δασκάλου και η παθητικότητα από το μέρος των

μαθητών αποδείχθηκαν μη αποτελεσματικοί. Πράγματι, τα παιδιά συναντούσαν πολλές δυσκολίες για ποικίλους λόγους. Πρώτα από όλα, ο δάσκαλος υποθέτοντας ότι οι μαθητές του κατείχαν κάποιες βασικές γνώσεις και ότι είχαν το ίδιο γνωστικό υπόβαθρο, δίδασκε την κάθε ενότητα με τον ίδιο ρυθμό για όλους, με αποτέλεσμα οι πιο αδύνατοι μαθητές να μην μπορούν να παρακολουθήσουν. Η προσπάθεια, επίσης, του δασκάλου να καλύψει όσο το δυνατόν περισσότερη ύλη, χωρίς να ενδιαφέρεται για τη διαδικασία της μάθησης, έκανε τα παιδιά ν' αποκτούν γνώσεις, τις οποίες δεν ήξεραν πού και πώς να τις εφαρμόσουν.

Παρά το γεγονός ότι η αφηγηματική μορφή διδασκαλίας στο μάθημα των μαθηματικών για παράδειγμα, αντιτίθεται στις σύγχρονες θεωρίες μάθησης, αφού περιορίζει την αυτενέργεια του μαθητή, σε ορισμένες περιπτώσεις η χρησιμοποίησή της είναι αναπόφευκτη. Έτσι, η εισαγωγή στο μάθημα, η ανακεφαλαίωσή του, στοιχεία σχετικά με την ιστορία των μαθηματικών, πληροφορίες γύρω από τις εφαρμογές τους, κ.ά. είναι μερικές από τις περιπτώσεις, στις οποίες η αφήγηση είναι πολύ αποτελεσματική.

✦ *Ανακαλυπτική προσέγγιση*

Σε αντίθεση με την αφηγηματική μορφή διδασκαλίας, η καθαρά ανακαλυπτική είναι μαθητοκεντρική. Ο μαθητής, δηλαδή, αυτενεργεί, ενώ ο ρόλος του δασκάλου περιορίζεται στο να δίνει συμβουλές. Το παιδί φθάνει στη γνώση μέσα από την εξερεύνηση και τον πειραματισμό. Βέβαια, υπάρχει και η καθοδηγούμενη ανακαλυπτική προσέγγιση, στην οποία ο μαθητής συμμετέχει ενεργά στη μαθησιακή διαδικασία, την οποία, όμως, ελέγχει και καθοδηγεί ο δάσκαλος. Ανάλογα με την πρωτοβουλία που θα δοθεί στα παιδιά, η καθοδηγούμενη ανακάλυψη μπορεί να γίνει δασκαλοκεντρική μορφή διδασκαλίας.

Η ανακαλυπτική προσέγγιση, είτε είναι ελεύθερη, είτε καθοδηγούμενη, ακολουθεί πάντα τα ακόλουθα πέντε βήματα:

(α) Καθορισμός προβλήματος

(β) Συγκέντρωση δεδομένων στοιχείων και ανάλυσή τους

(γ) Σχηματισμός υπόθεσης (γιατί είναι πολύ καλό και εποικοδομητικό κατά τον Rousseau, να δίνονται στο παιδί λίγα λεπτά ανησυχίας πριν δοθεί η λύση)

(δ) Έλεγχος ισχύος της υπόθεσης

(ε) Τελικό συμπέρασμα

Οι δύο παραπάνω προσεγγίσεις που αναφέραμε, η αφηγηματική και η ανακαλυπτική αποτελούν τα δύο άκρα των διαφόρων προσεγγίσεων. Ενδιάμεσα υπάρχουν κι άλλες μορφές διδασκαλίας, οι οποίες καθορίζονται από το ρόλο του δασκάλου και των μαθητών. Τα δύο άκρα, πάντως, δεν έχουν να προσφέρουν πολλά στη διδασκαλία. Ούτε η διάλεξη, αλλά ούτε και η ελεύθερη ανακάλυψη οδηγούν το μαθητή στην απόκτηση γνώσης. Κάποια ενδιάμεση μορφή καθοδηγούμενης ανακάλυψης θα ήταν ίσως η καλύτερη διδακτική προσέγγιση.

Η καθοδηγούμενη ανακαλυπτική προσέγγιση έχει πολλά πλεονεκτήματα. Αρχικά δημιουργεί ένα ενεργητικό περιβάλλον. Οι μαθητές συμμετέχουν δραστήρια στη μαθησιακή διαδικασία, αναπτύσσοντας, έτσι, πρωτοβουλία και γενικά θετικές γι' αυτούς στάσεις. Εκτός από τις στάσεις, αναπτύσσουν και κάποιες δεξιότητες, τεχνικές και στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων, οι οποίες τους βοηθούν να αντιμετωπίζουν πραγματικές καταστάσεις. Επίσης, μαθαίνουν να επικοινωνούν, τόσο με το δάσκαλό τους, όσο και μεταξύ τους και ν' ανταλλάζουν διαφορετικές απόψεις. Η προσπάθεια που καταβάλλει το ίδιο το παιδί, για να κατασκευάσει τη νέα γνώση έχει σαν αποτέλεσμα να διατηρηθεί αυτή η γνώση για πολύ περισσότερο καιρό στο μυαλό του και να μπορεί να χρησιμοποιηθεί πιο αποτελεσματικά σε διάφορες προβληματικές καταστάσεις. «Γνώση που επιβάλλεται δεν ριζώνει. Μόνο ό,τι μεγαλώνει εκ των έσω αντέχει, αφού έχει βαθιές ρίζες» (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 78) Η έρευνα, τέλος, που γίνεται από το μαθητή, προκειμένου να μάθει το νέο αντικείμενο, τονώνει την αυτοπεποίθησή του και τον βοηθάει να γνωρίσει τις ικανότητές του.

Η διδασκαλία με τη μορφή της καθοδηγούμενης ανακάλυψης έχει, όπως είδαμε, ένα πλήθος πλεονεκτημάτων για τους μαθητές. Ο σχεδιασμός της, όμως, και η πραγματοποίησή της, παρουσιάζουν αρκετές δυσκολίες για το δάσκαλο. Πράγματι, ο τελευταίος πρέπει ν' αποφασίζει αρχικά σχετικά με το βαθμό επέμβασής του και

καθοδήγησης των παιδιών. Πρέπει να βρίσκει τρόπους να ελέγχει τις υποθέσεις που κάνουν οι μαθητές του, ν' ανακεφαλαιώνει κάθε φορά όσα έχουν ειπωθεί μέχρι κάποια ορισμένη στιγμή να μην επιμένει στη φραστική διατύπωση των διαφόρων ανακαλύψεων, ειδικά στις μικρότερες τάξεις, κ.ά.

Κάνοντας, λοιπόν, το σχεδιασμό της διδασκαλίας μιας ενότητας μαθηματικών πάλι για παράδειγμα και λαμβάνοντας υπόψη του τα παραπάνω στοιχεία ο δάσκαλος έχει τη δυνατότητα ν' ακολουθήσει κάποια από τις ακόλουθες μορφές καθοδηγούμενης ανακάλυψης:

✚ *Δειγματική μορφή:*

Σε αυτή τη μορφή διδασκαλίας, ο δάσκαλος επιδεικνύει μια διαδικασία, η οποία αποτελεί υπόδειγμα κάποιας δεξιότητας ή πρότυπο ενός φαινομένου. Ο μαθητής παρατηρεί και προσπαθεί ν' αναπτύξει την ανάλογη ικανότητα πραγματοποίησης αυτής της διαδικασίας. Η δειγματική διδασκαλία περιλαμβάνει εποπτικά μέσα, εργαστηριακό εξοπλισμό, χρήση γεωμετρικών οργάνων, κ.ά..

✚ *Διδασκαλία με φύλλα εργασίας:*

Τα φύλλα εργασίας δεν είναι τίποτα άλλο παρά γραπτές οδηγίες, οι οποίες δίνονται από τον δάσκαλο στους μαθητές και έχουν ως στόχο να κατευθύνουν τις ενέργειες και γενικά τις εργασίες τους. Η συμμετοχή των παιδιών είναι, φυσικά, ενεργητική και γίνεται με γραπτό τρόπο. Έτσι, επιτυγχάνεται οικονομία χρόνου και οργάνωση των μαθημάτων.

✚ *Εργαστηριακές προσεγγίσεις:*

Η διδασκαλία μέσω εργαστηριακών προσεγγίσεων συμβάλλει στην ανάπτυξη της αυτενέργειας και της δημιουργικότητας του μαθητή. Η ενασχόληση του παιδιού με τα κατάλληλα εκπαιδευτικά μέσα και ο πειραματισμός του με αυτά, του προσφέρουν την ευκαιρία ν' αναδιοργανώσει και να τροποποιήσει τις προηγούμενες

γνώσεις και να κατασκευάσει με πολύ ενδιαφέρον την καινούργια. Η εργαστηριακή μορφή διδασκαλίας συνιστάται και εφαρμόζεται κυρίως στις μικρότερες τάξεις, όπου τα παιδιά βρίσκονται στο στάδιο των συγκεκριμένων συλλογισμών και χρειάζονται συγκεκριμένες πράξεις και δραστηριότητες για να μάθουν. Για την επιτυχία της μορφής αυτής, είναι απαραίτητο να γίνεται σωστή οργάνωση του μαθήματος από το δάσκαλο, η οποία συνίσταται στην εξασφάλιση αρκετών υλικών για όλους, στην ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ των μαθητών, στη συνεχή παρακολούθηση της εργασίας τους, στην επιβράβευση της πρωτοβουλίας, της φαντασίας, της πρωτοτυπίας τους, κ.ά..

✦ *Συνεργατική μάθηση:*

Σύμφωνα με αυτή τη μορφή καθοδηγούμενης ανακάλυψης, ο δάσκαλος χωρίζει την τάξη σε ομάδες των 4-5 παιδιών, οι οποίες αναλαμβάνουν να διερευνήσουν κάποιο θέμα ή να επιλύσουν κάποιο πρόβλημα σε ορισμένο χρονικό διάστημα. Η προσέγγιση αυτή αναπτύσσει στα παιδιά την κριτική σκέψη, τους μαθαίνει να συνεργάζονται, να αλληλοβοηθούνται και να επικοινωνούν. Φυσικά, είναι δυνατό να δημιουργηθούν ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των διάφορων ομάδων και να προκληθούν προβλήματα. Τα πλεονεκτήματα, όμως, της συνεργατικής μάθησης είναι πολύ περισσότερα και αξίζει να προσπαθήσει ο δάσκαλος να οργανώσει μια τέτοιου είδους διδασκαλία.

✦ *Διδασκαλία με ερωτήσεις:*

Οι ερωτήσεις αποτελούν ένα από τα πιο διαδεδομένα μέσα διδασκαλίας. Έχουν ποικίλες εφαρμογές, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται για να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των μαθητών, να τους ενθαρρύνουν να εξερευνήσουν, να εισάγουν ένα νέο θέμα διδασκαλίας, να βοηθήσουν στη συνειδητοποίηση και εμπέδωση των διαφόρων εννοιών και τεχνικών, να διαγνώσουν, να αξιολογήσουν, κ.λ.π.. Οι ερωτήσεις, δηλαδή, μπορεί να έχουν ως σκοπό την απλή εξάσκηση της μνήμης (κάτι τέτοιο δεν αναφέρει ο Καντ στους τρόπους καλλιέργειας της μνήμης), την εξήγηση κάποιων καταστάσεων, την ανάλυση της γνώσης, την έρευνα, κ.ά.. Ανάλογα με το προς μάθηση αντικείμενο, ο δάσκαλος θα πρέπει να υποβάλλει και σχετικές με αυτό

ερωτήσεις. Οι κατάλληλες ερωτήσεις μπορούν να προωθήσουν αποτελεσματικά τη μάθηση και να βοηθήσουν τα παιδιά να αποκτήσουν πολύ ευκολότερα τις νέες γνώσεις.

Η καθοδηγούμενη ανακάλυψη δεν περιορίζεται στις παραπάνω μορφές. Η διδασκαλία μπορεί να γίνει και με άλλους τρόπους, ανάλογα με τη θέληση και τη φαντασία που διαθέτει ο δάσκαλος. Θα πρέπει, όμως, κάθε φορά να διέπεται από κάποιες συγκεκριμένες αρχές, ώστε να εξασφαλίζεται ένα κατάλληλο περιβάλλον για την αποτελεσματική εκμάθηση του μαθηματικού αντικειμένου. Το κυρίαρχο στοιχείο που πρέπει να κατευθύνει τη διδασκαλία ενός πρακτικού μαθήματος όπως τα μαθηματικά που θίξαμε, είναι η έμφαση στην πρωτοβουλία, στη συμμετοχή και στην αυτενέργεια του μαθητή. Ο ρόλος του δασκάλου περιορίζεται μόνο σε κάποια σημεία, τα οποία το παιδί μόνο του δεν έχει τη δυνατότητα να ανακαλύψει.

Συγκεκριμένα, η διδασκαλία ενός πρακτικού μαθήματος, για να είναι επιτυχής, θα πρέπει να περιλαμβάνει τα ακόλουθα στοιχεία:

✦ Παρουσίαση από τον δάσκαλο:

Η παρουσίαση της κάθε ενότητας και του κάθε θέματος από τον δάσκαλο είναι απαραίτητο συστατικό της διδασκαλίας. Κι αυτό, γιατί τα βιβλία και γενικότερα τα συγγράμματα, που δίνονται στους μαθητές, περιέχουν μεν τις απαραίτητες γι' αυτούς γνώσεις, αλλά δε λειτουργούν ως πρότυπο ζωντανής σκέψης, όπως γίνεται με την περίπτωση των δασκάλων. Η ζωντανή παρουσίαση οποιουδήποτε αντικειμένου, εξάλλου, είναι γνωστό πως εντυπώνει τις νέες γνώσεις αποτελεσματικότερα στο μυαλό του παιδιού.

✦ Συζήτηση μεταξύ δασκάλου- μαθητών και μεταξύ μαθητών:

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, οι νέες θεωρίες μάθησης δίνουν έμφαση στην ενεργητική συμμετοχή του παιδιού στη μαθησιακή διαδικασία. Το παλαιότερο σχήμα του πομπού- δασκάλου και δέκτη- μαθητή έχει αποδειχθεί μη αποτελεσματικό.

Έτσι, ο διάλογος, η συνεργασία, η αντιπαράθεση και γενικότερα η ελευθερία έκφρασης των μαθητών είναι απαραίτητα στοιχεία της επιτυχούς διδασκαλίας.

‡ *Πρακτική άσκηση:*

Είναι γενικά αποδεκτό, πως η θεωρία από μόνη της δεν αρκεί για να μάθει κάποιος και κατά τον Καντ η γνώση δεν μπορεί να χωριστεί από τη πράξη. Χρειάζεται επομένως πρακτική άσκηση, εφαρμογή δηλαδή της θεωρίας στην επίλυση προβληματικών καταστάσεων. Όλα αυτά γίνονται προκειμένου να κατανοήσει το παιδί, το νέο αντικείμενο και να το διατηρήσει στη μνήμη του για πολύ περισσότερο χρόνο.

‡ *Επίλυση προβλημάτων που προσομοιάζουν σε πραγματικές προβληματικές καταστάσεις:*

Η δημιουργία των μαθηματικών έγινε για την αντιμετώπιση προβλημάτων της καθημερινής ζωής, τα οποία είχαν να κάνουν με την κατανόηση της φύσης, την προσαρμογή του ανθρώπου στο γύρω περιβάλλον του κ.ά.. Επομένως, η διδασκαλία των μαθηματικών καθώς και των υπόλοιπων μαθημάτων, θα πρέπει να παρουσιάζει προβλήματα μέσα από τη ζωή, ώστε να δίνει κίνητρο στους μαθητές ν' ασχοληθούν με αυτά και να μπορέσουν αργότερα ν' αντεπεξέλθουν σε αρκετές δυσκολίες.

‡ *Εξερευνητική εργασία:*

Σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες μάθησης, η γνώση δε μεταδίδεται από έναν πομπό σ' ένα δέκτη, αλλά κατασκευάζεται. Τα μαθηματικά για παράδειγμα δεν αποτελούν έμπνευση κάποιου προσώπου, αλλά έχουν κατασκευαστεί. Αυτό σημαίνει πως το βασικό χαρακτηριστικό τους είναι η εξερεύνηση. Είναι εύλογο, λοιπόν, η εξερεύνηση ν' αποτελεί και το βασικό χαρακτηριστικό της διδασκαλίας. Η

ερευνητική εργασία δίνει την ευκαιρία στο μαθητή να πάρει πρωτοβουλία και να αυτενεργήσει. Μόνο έτσι θα κατακτήσει για πάντα το μαθηματικό αντικείμενο.

✦ *Παρακίνηση των μαθητών:*

Είναι γενικά αποδεκτό, πως για να μάθει κάποιος κάτι (να κατανοήσει και όχι απλά να πληροφορηθεί), πρέπει πρώτα απ' όλα να το θέλει ο ίδιος και όχι να του επιβάλλεται. Αρχική, λοιπόν, αποστολή του δασκάλου είναι να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών του. Για να γίνει κάτι τέτοιο, πρέπει ο ίδιος ν' αγαπάει τη δουλειά του και να έχει ενθουσιασμό γι' αυτό που διδάσκει. Μόνο έτσι θα μπορέσει να τους μεταδώσει θετικές στάσεις. Εκτός, όμως, από αυτά, ο δάσκαλος μπορεί να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των παιδιών μέσα από την παρουσίαση προβληματικών καταστάσεων, οι οποίες έχουν άμεση σχέση με τις εμπειρίες και γενικά το περιβάλλον τους. Έτσι, είναι δυνατό οι μαθητές να συμμετέχουν με δική τους πρωτοβουλία στη μαθησιακή διαδικασία

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: http://www.telemath.gr/mathematical_teaching/mathematical_teaching_basics/basics_5.php)

15. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ: αναγκαιότητα αγωγής

«Τα κεντρικά ερωτήματα της φιλοσοφίας κατά τον Καντ είναι τα εξής: 1) Τι μπορώ να γνωρίζω; 2) Τι οφείλω να πράξω; 3) Τι μου επιτρέπεται να ελπίζω; 4) Τι είναι ο άνθρωπος; Στο πρώτο ερώτημα απαντά η μεταφυσική, στο δεύτερο η ηθική, στο τρίτο η θρησκεία και στο τελευταίο η ανθρωπολογία. Και ο Καντ σημειώνει: βασικά θα μπορούσαν όλα αυτά να καταταγούν στην ανθρωπολογία, αφού οι τρεις πρώτες ερωτήσεις αναφέρονται στην τελευταία». (όπως παραπάνω, σελ 48)

Στη φιλοσοφική ανθρωπολογία ο άνθρωπος εξετάζεται σε σχέση και σε σύγκριση με το ζώο. Τα κυριότερα ανθρωπολογικά δεδομένα που έφερε στην επιφάνεια η φιλοσοφική ανθρωπολογία, τα οποία στηρίζουν τη θεώρηση του ανθρώπου ως όντος που πρέπει και μπορεί να διαπαιδαγωγηθεί, είναι τα παρακάτω. (όπως παραπάνω, σελ 50)

✦ Ο άνθρωπος ως ον με περιορισμένα ένστικτα

«Αν παρατηρήσουμε τη συμπεριφορά ενός μικρού ζώου στους πρώτους μήνες της ζωής του και τη συγκρίνουμε με τη συμπεριφορά ενός βρέφους, τότε θα παρατηρήσουμε ότι το ζώο είναι πολύ πιο ανεπτυγμένο και σε ανώτερη βαθμίδα εξέλιξης απ' ότι το βρέφος. Ήδη λίγες ώρες μετά τη γέννησή τους τα περισσότερα ζώα είναι αρκετά ανεξάρτητα, ώστε να μην χρειάζονται τη φροντίδα των γεννητόρων τους σε τέτοιο βαθμό όσο το βρέφος. Τα ένστικτα παρέχουν στα ζώα δυνατότητες, ασφάλεια και σταθερότητα στη συμπεριφορά, που ο άνθρωπος μπορεί ν' αποκτήσει μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα. Γενικότερα ισχύει ότι ένα ζώο όσο χαμηλότερα βρίσκεται στην κλίμακα της εξέλιξης, τόσο πιο προσαρμοσμένο είναι και οι δραστηριότητές του κατευθύνονται και ελέγχονται από μηχανισμούς ενστικτώδους φύσεως. Γι' αυτό και κατά τον Ε. Fromm ο άνθρωπος είναι κατά τη γέννησή του πιο ανίσχυρος απ' όλα τα ζώα. Εν αντιθέσει λοιπόν προς το ζώο, ο άνθρωπος στερείται καθοριστικών ενστίκτων, είναι δηλαδή ο "πτωχότερος σε ένστικτα". Τα "υπολείμματα ενστίκτων" του δεν εξασφαλίζουν μια σίγουρη και σταθερή συμπεριφορά και χρειάζονται ανάπτυξη και διαμόρφωση μέσα σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι ενώ το ζώο καθοδηγείται από τα ένστικτά του, ο άνθρωπος διαμορφώνει την διαγωγή του

με το λογικό. Το παιδί δεν είναι σε θέση να φέρεται αυτόνομα και αυτοδύναμα αλλά πρέπει άλλοι να του υποδεικνύουν τον τρόπο συμπεριφοράς. Γι' αυτό και ο άνθρωπος είναι το μόνο ον που έχει ανάγκη αγωγής». (όπως παραπάνω, σελ 50- 52, Κουμάκης, 2001, σελ 310)

Όσο αφορά την ελευθερία του ανθρώπου είναι ένα δώρο με δυο όψεις. Ο άνθρωπος είναι εκτεθειμένος σ' όλους τους κινδύνους που συνεπάγεται ο μη εξοπλισμός του με ένστικτα. Όμως σ' αυτό το γεγονός οφείλεται και η δύναμή του. "Η βιολογική αδυναμία του ανθρώπου είναι προϋπόθεση του ανθρώπινου πολιτισμού". Κατά τον Gehlen ο άνθρωπος αναπτύσσει τον πολιτισμό ακριβώς στη θέση των ενστίκτων και έτσι εξασφαλίζει την επιβίωσή του. "Ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως πολιτισμικό ον" (Kulturwesen). (Δελικωσταντής, 2001, σελ 52)

✦ *Ο άνθρωπος ως "ον με ελλείψεις"*

«Ο πτωχός σε ένστικτα άνθρωπος είναι σε σύγκριση με τα ζώα και τα φυσικά χαρίσματά τους και όσον αφορά στα όργανά του ένα "ον με ελλείψεις". Η θεώρηση αυτή του ανθρώπου είναι ήδη γνωστή από τον "Πρωταγόρα" του Πλάτωνα. Μορφολογικά ο άνθρωπος, σε αντίθεση με όλα τα θηλαστικά, χαρακτηρίζεται από ελλείψεις, οι οποίες βιολογικά μπορούν να θεωρηθούν ως υπανάπτυξη ορισμένων οργάνων. Στον άνθρωπο λείπουν το προστατευτικό τρίχωμα και η φυσική προστασία απέναντι στα καιρικά φαινόμενα, τα εξειδικευμένα όργανα και τα φυσικά όπλα. Δεν διαθέτει ούτε επιθετικά, ούτε αμυντικά φυσικά όργανα, αλλά και ούτε την κατάλληλη σωματική διάπλαση και τα προσόντα για να διαφεύγει σε περίπτωση κινδύνου. Σε σύγκριση με τα ζώα οι αισθήσεις του δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένες και υστερούν σε οξύτητα. Δεν μπορεί να τραφεί μόνος του, να κινηθεί και να επιβιώσει. Γι' αυτό κι ονομάστηκε από τον Gehlen "το πιο ορφανό παιδί της φύσης". Επομένως ο άνθρωπος δεν θα ήταν ικανός να επιβιώσει αν βρισκόταν όπως τα ζώα αντιμέτωπος με την άγρια φύση. Αλλά όμως αυτό που σε σύγκριση με το ζώο εμφανίζεται ως έλλειψη και μειονέκτημα, αποτελεί για την ανθρώπινη φύση καθ' εαυτή μοναδική ευκαιρία και πλεονέκτημα. Για ν' αντισταθμίσει τη βιολογική μειονεκτικότητά του ο άνθρωπος αναγκάζεται ν' αναπτύξει πρωτόγονες δυνάμεις, νου, γλώσσα, κρίση, σκέψη, να γίνει το ον της δράσης, να δημιουργήσει τον "κόσμο του ανθρώπου", δηλαδή ένα τεχνητό περιβάλλον, κάτι σαν τη δική του φωλιά μέσα στη φύση, μέσα στο οποίο θα

μπορεί να επιβιώνει και ν' αναπτύσσεται. Ο άνθρωπος γίνεται το μοναδικό ον του ζωικού βασιλείου που ζει σ' έναν κόσμο που δημιουργεί από την αρχή ο ίδιος. Έτσι στη θέση των ατελών οργάνων του επινοεί εργαλεία, υποκαθιστά τα μέλη του με όργανα μέσω διαφόρων εφευρέσεων, αναπτύσσει τη γλώσσα και τον στοχασμό. Επομένως έχει βρει τον τρόπο με τον οποίον θα μπορέσει να κυριαρχήσει πάνω στα πράγματα και πάνω στον εαυτό του, ξέρει πως μπορεί να συγκρατήσει τις ορμές του, να προβλέψει κάτι και να σχεδιάσει. Όλα τα παραπάνω τα έχει καταφέρει μέσω της αγωγής και μέσω της άσκησης. Ο W. Weischedel έχει σημειώσει χαρακτηριστικά ότι "δεν μπορεί να προβλεφτεί μέχρι που ακόμη θα φτάσει ο άνθρωπος". (όπως παραπάνω, σελ 52- 55)

✦ *Ο άνθρωπος ως "φυσιολογικός πρόωρος τοκετός"*

Κατά τον βιολόγο Adolf Portmann η κατάσταση των ζώων κατά τη γέννησή τους παρουσιάζεται σε δυο μορφές:

α) «Υπάρχουν ορισμένα ζώα, τα οποία γεννιούνται μετά από μια σχετικά μικρή περίοδο κύησης με πολλές αδυναμίες και χωρίς να έχουν τα βασικά χαρακτηριστικά του είδους τους. Για παράδειγμα στις γάτες και σε διάφορα είδη πτηνών κατά τη γέννησή τους ορισμένα κεντρικά αισθητήρια όργανα δεν λειτουργούν, τα γατάκια δεν βλέπουν και δεν μπορούν να κινηθούν και τα πουλιά αδυνατούν να πετάξουν. Για το λόγο αυτό είναι αναγκασμένα να μείνουν για αρκετό χρονικό διάστημα στη φωλιά τους, για ν' αναπτυχθούν και ν' αποκτήσουν τις ικανότητες που εξασφαλίζουν την επιβίωσή τους. Σ' αυτό το διάστημα εξαρτώνται απόλυτα από τους γεννήτορές τους». (όπως παραπάνω, σελ 55)

β) «Άλλα ζώα γεννιούνται μετά από μεγάλη περίοδο κύησης σε μια κατάσταση πλήρους ωριμότητας και με όργανα, τα οποία είναι ανεπτυγμένα σε τέτοιο βαθμό και λειτουργούν στην εντέλεια, ώστε να καθίστανται δυνατή η επιβίωσή τους, χωρίς να είναι αναγκασμένα να μείνουν στη φωλιά τους. Μετά από μια σύντομη παιδική ηλικία, κατά την οποία εξαρτώνται στοιχειωδώς από τους γεννήτορές τους,

είναι σε θέση ν' αντιμετωπίσουν αυτοδύναμα τη ζωή και τις προκλήσεις της». (όπως παραπάνω, σελ 55- 56)

«Ο άνθρωπος κατέχει κατά τον Portmann μια ενδιάμεση θέση μεταξύ αυτών των δυο ομάδων ζώων. [...] Ο άνθρωπος είναι "πρώρος τοκετός", ένα ον, στο οποίο οι αισθήσεις λειτουργούν μεν κανονικά, χωρίς όμως το ον αυτό να έχει τα ιδιάζοντα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, π.χ. την όρθια στάση. Ο άνθρωπος φτάνει μόλις μετά από ένα περίπου έτος στη βαθμίδα διαμόρφωσης, στην οποία βρίσκονται τα αντίστοιχα θηλαστικά κατά τη γέννησή τους. Κατά τον Portmann η κύηση του ανθρώπου θα έπρεπε αν διαρκεί 21 μήνες, για να βρίσκεται το βρέφος κατά τη γέννησή του βιολογικά στο ίδιο στάδιο, στο οποίο βρίσκονται τα νεογνά άλλων ζώων των ανωτέρων βαθμίδων της εξελικτικής κλίμακας. Για το λόγο αυτό ο άνθρωπος φαίνεται ότι αποτελεί εξαίρεση μέσα στο ζωικό βασίλειο. Ο Portmann ονόμασε το πρώτο έτος του ανθρώπου μετά τη γέννησή του "εξωμήτρια άνοιξη". Αυτό το έτος της ζωής του ανθρώπου δεν περνά πια στο προστατευτικό μεν, αλλά κλειστό και μονότονο περιβάλλον της μήτρας, όπως στα άλλα ζώα, αλλά σ' ένα ανοιχτό κοινωνικό περιβάλλον. Γι' αυτό στον άνθρωπο η ανάπτυξη, η κίνηση, η επικοινωνία, η συμπεριφορά, ο χαρακτήρας κ.λ.π. είναι κοινωνικά προσδιορισμένα». (όπως παραπάνω, σελ 56- 57)

«Στον άνθρωπο η παιδική ηλικία είναι μεγαλύτερη απ' ότι σ' όλα τα ζώα και μάλιστα προς τα κάτω με την εξωμήτρια άνοιξη και προς τα πάνω με την εφηβεία. Αυτό βεβαίως συμβαίνει και επειδή ο άνθρωπος γενικά ζει περισσότερο απ' ότι τα περισσότερα ζώα και φυσικά και η νεότητά του είναι μεγαλύτερης διάρκειας. Όπως παρατηρεί ο M. Landmann "τα περισσότερα ζώα δεν ζουν συνολικά ούτε τόσο, όσο ο άνθρωπος είναι νέος". Και πέρα απ' αυτό όμως, η παιδική ηλικία έχει στη ζωή του ανθρώπου μεγαλύτερη έκταση, δηλαδή αποτελεί μεγαλύτερο κομμάτι της ζωής του, απ' ότι στα ζώα. Ο άνθρωπος λοιπόν λόγω της βιολογικής του φύσης έχει ανάγκη αγωγής και είναι επιδεκτικός αγωγής». (όπως παραπάνω, σελ 57)

⚡ Ο άνθρωπος ως «ανοιχτός στον κόσμο»

«Το ζώο με τα ένστικτά του, τα οποία κληρονομεί από τους γεννήτορές του και τα διάφορα εξειδικευμένα όργανά του είναι σε θέση να ζήσει σ' ένα ορισμένο περιβάλλον και μ' έναν ορισμένο τρόπο, δηλαδή είναι καθηλωμένο σ' ένα ειδικό περίγυρο και η συμπεριφορά του είναι προκαθορισμένη και προδιαγραμμένη. Το ζώο "ζει με βεβαιότητα και ασφάλεια δια των ετοιμών οργάνων του μέσα σ' ένα περιβάλλον απόλυτα προσαρμοσμένο στο είδος του". Τα όργανά του είναι προσαρμοσμένα στις απαιτήσεις της ζωής, όπως το κλειδί στην κλειδαριά. Κάθε ζώο έχει και το δικό του περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται με τη σιγουριά του ενστίκτου και είναι ένα "ολοκληρωμένο ον", για το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει "αποτυχία"». (όπως παραπάνω, σελ 58)

Σε αντίθεση λοιπόν προς το ζώο που είναι καθηλωμένο σ' έναν περίγυρο σύμφωνα με τον βιολογικό του προγραμματισμό, ο άνθρωπος είναι "ανοιχτός στον κόσμο". Θεωρείται ότι το χαρακτηριστικό αυτό του ανθρώπου αποτελεί το γνώρισμα που κάνει τον άνθρωπο άνθρωπο και τον διακρίνει από το ζώο. "Ανοιχτοσύνη στον κόσμο" σημαίνει ότι ο άνθρωπος "μπορεί να έχει συνεχώς νέες εμπειρίες". Ο άνθρωπος είναι πραγματικά "κοσμοπολίτης", μπορεί να ζήσει παντού στη γη, από τον ισημερινό μέχρι τους πόλους, από την έρημο μέχρι τις πεδιάδες και τα βουνά, ενώ σχεδόν όλα τα ζώα είναι καθηλωμένα σ' ένα κλιματολογικό και οικολογικό περιβάλλον. «Ανοιχτοσύνη στον κόσμο» σημαίνει επίσης ότι η σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο δεν είναι αντίδραση σε ορισμένα ερεθίσματα, αλλά δημιουργική δράση. Ο άνθρωπος δεν αντιδρά, αλλά δρα, "δεν ζει απλώς, αλλά κατευθύνει τη ζωή του". Ορθά ο Nietzsche χαρακτήρισε τον άνθρωπο ως το «μη προκαθορισμένο ζώο». Πράγματι ο άνθρωπος δεν έχει "δεδομένη ουσία", αλλά οφείλει να "σχεδιάσει" και να "παραγάγει" τον εαυτό του. Οι άνθρωποι και οι λαοί κλείνονται συνήθως σε "δευτερεύοντες περίγυρους" και απολυτοποιούν την παράδοσή τους. Όμως ο κλειστός περίγυρος μπορεί πάντα να διευρυνθεί ή να ξεπεραστεί. Ανυπέρβλητος είναι μόνο ο περίγυρος του ζώου, ενώ ο περίγυρος του ανθρώπου είναι σχετικός, αφού είναι δικό του δημιούργημα. Έτσι ο "ανοιχτός" άνθρωπος ανακαλύπτει συνεχώς νέους κόσμους. Είναι "παντοπόρος άπορος", δηλαδή βαδίζει συνεχώς δρόμους απέραντους και βρίσκεται πάντα μπροστά σε νέους δρόμους, νέα αδιέξοδα, νέα προβλήματα, νέες επιλογές. Μπορεί ακόμη να οργανώσει το παρόν και το μέλλον. Ενώ το ζώο ζει μέσα σ' ένα κλειστό περιβάλλον με κέντρο τον εαυτό του, ο άνθρωπος είναι "εκκεντρικός",

μπορεί δηλαδή να πάρει θέση απέναντι στον κόσμο και στον εαυτό του, να κάνει τον εαυτό του αντικείμενο της παρατήρησης και της δράσης του και να πει όχι στις ορμές του. Τέλος ο άνθρωπος είναι το ον "που μπορεί να μαθαίνει και έχει ανάγκη τη μάθηση" σε μια "ανοιχτή" διαδικασία μάθησης και αγωγής που ανταποκρίνεται στην "ανοιχτοσύνη" της ανθρώπινης φύσης. (όπως παραπάνω, σελ 58- 60)

✦ *Ο άνθρωπος ως κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό ον*

«Σε αντίθεση προς τα ζώα, στα οποία τα χαρακτηριστικά του είδους εμφανίζονται αυτομάτως ακόμη και στην περίπτωση που αυτά μεγαλώσουν μακριά από τους όμοιούς τους, ο άνθρωπος γίνεται άνθρωπος μόνο εάν αναπτυχθεί σε ανθρώπινο κοινωνικό περιβάλλον. Χωρίς την επικοινωνία με τους συνανθρώπους του και την παιδαγωγική επίδραση της συμβίωσης με τους άλλους δεν μπορεί ν' αναπτύξει τις ανθρώπινες καταβολές του. Γι' αυτό και ο άνθρωπος χαρακτηρίστηκε από τον Landmann ως "το κατ' εξοχήν κοινωνικό ον". Η κοινωνία είναι ο φορέας του πολιτισμού και αυτή μεταδίδει από γενιά σε γενιά τα αγαθά του. Επομένως χάρη στο ότι ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον, είναι και ον που έχει παράδοση. Παράδοση είναι ο τρόπος, με τον οποίον ο πολιτισμός φυλάσσεται και μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Η παράδοση εξασφαλίζει ιστορική συνέχεια, αλλά και δημιουργικότητα. Αφού όλοι μας γεννιόμαστε μέσα σ' ένα δοσμένο πολιτισμό και κανείς δεν ξεκινά από το μηδέν, είμαστε υποχρεωμένοι να οικειωθούμε με τις κατακτήσεις του. Είμαστε αυτοί που καρπούνται αυτόν τον πλούτο, αλλά και προσδιορίζονται απ' αυτόν. Ο καθένας μας έχει πρώτα διαμορφωθεί από τον πολιτισμό, έχει υιοθετήσει τις αξίες του και μετά γίνεται διαμορφωτής του πολιτισμού. Η κάθε γενιά οφείλει να μάθει και να οικειωθεί τον παραδοσιακό πολιτισμό και τα επιτεύγματά του, τα οποία πρέπει να μεταδοθούν σ' αυτήν από την προηγούμενη γενιά με την αγωγή και τη διδασκαλία. Ο δημιουργός του πολιτισμού άνθρωπος οφείλει να φροντίσει να διατηρήσει τα αγαθά του πολιτισμού με την αγωγή, η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί απλά ως "βοήθεια για ανάπτυξη" μιας φυσικής πορείας που ούτως ή άλλως προχωρεί και από μόνη της. Εδώ βρίσκεται κατά τον Landmann "το ανθρωπολογικό θεμέλιο της παιδαγωγικής"». (όπως παραπάνω, σελ 60- 62)

Η ίδια μας η φύση, μας εξωθεί στη δημιουργία του πολιτισμού. Όμως ο άνθρωπος δεν βρίσκει μέσα του προδιαγραφές για τις μορφές του πολιτισμού, τις

οποίες θ' αναπτύξει. Στην ανθρώπινη φύση δεν υπάρχουν άτεγκτες προδιαγραφές για το ποιο οικονομικό σύστημα θα υιοθετήσει ο άνθρωπος, για το πως θα συμβιώσει με τους συνανθρώπους του, πως θα κυβερνηθεί, με ποια μορφή οικογένεια θα διαιωνίσει το είδος του και θ' αναθρέψει τους απογόνους του, για το ποια θα είναι η ηθική του, ο τρόπος επικοινωνίας και συνεννόησης με τους συνανθρώπους του κ.λ.π. Ο άνθρωπος δεν είναι υποχρεωμένος να κινείται σε προκαθορισμένες για πάντα γραμμές. Φυσικά είμαστε αναγκασμένοι να βρισκόμαστε σε σχέση και επικοινωνία με τους άλλους, να τρέφουμε τον εαυτό μας κ.λ.π. Όμως τη μορφή και τον τρόπο που το κάνουμε αυτό τα προσδιορίζουμε εμείς. Ο άνθρωπος είναι το μόνο ον, το οποίο δεν ζει απλώς αλλά κατευθύνει και προσδιορίζει τη ζωή του, είναι ον ιστορικό. Ο άνθρωπος και ο πολιτισμός του αλλάζουν και αναπτύσσονται συνεχώς. Ενώ, όπως είπαμε, στα ζώα η συμβίωση ρυθμίζεται από ένστικτα, τα οποία μεταβιβάζονται με την κληρονομικότητα από γενιά σε γενιά και παραμένει σταθερή και αναλλοίωτη ανά τους αιώνες, στη ζωή των ανθρώπων υπάρχει αλλαγή, εξέλιξη, υποτροπή και πρόοδος, αφού στη θέση των ενστίκτων λειτουργεί ο ιστορικά δημιουργημένος και "ανοιχτός" πολιτισμός. Ο άνθρωπος ως δημιουργός και δημιούργημα του πολιτισμού προσδιορίζει την ιστορία και προσδιορίζεται απ' αυτήν. Βεβαίως και η άλλη πλευρά της ελευθερίας του ανθρώπου να διαμορφώνει το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει, είναι το ότι κινδυνεύει όχι μόνο να μείνει καθηλωμένος σε κατώτερες μορφές πολιτισμού, αλλά και να οδηγηθεί στον έσχατο κίνδυνο της αυτοκαταστροφής με τα μέσα που του παρέχει ο πολιτισμός του. Γι' αυτό και ο Καντ κάνει λόγο για στοιχεία που η μια γενιά πρέπει να μεταβιβάζει στην άλλη για να οδηγηθεί το ανθρώπινο γένος κάποτε στην τελειότητα. Κατά τον Plessner το μέλλον κρύβει ανεξιχνίαστες δυνατότητες για την ανθρώπινη ύπαρξη. Είμαστε και παραμένουμε "ανοιχτό ερώτημα", το οποίο στις διάφορες ιστορικές στιγμές απλά παίρνει προσωρινή απάντηση. (όπως παραπάνω, σελ 62- 64)

«Ενώ το ζώο καθοδηγείται πάντα από το ένστικτό του, ο άνθρωπος δεν είναι εφοδιασμένος με καθοριστικά ένστικτα και χρειάζεται "δική του λογική", εφόσον ο ίδιος πρέπει με δική του προσπάθεια ν' αναπτύξει τις φυσικές καταβολές του και να καταρτίσει μόνος του το πρόγραμμα και το σχέδιο της συμπεριφοράς του. Κατά τον Καντ η λογική του ανθρώπου, η οποία λειτουργεί ως δυνατότητα υπέρβασης του "φυσικού ενστίκτου" και δεν γνωρίζει όρια των οραμάτων της, δεν ενεργεί ενστικτωδώς, αλλά για ν' αναπτυχθεί έχει ανάγκη προσπάθειας, άσκησης και διδασκαλίας. Ο Καντ βλέπει τον άνθρωπο ως το μοναδικό δημιούργημα, το οποίο είναι "ανοιχτό" και θέτει σκοπούς στον εαυτό του, οφείλει δηλαδή να προσδιορίσει και να πραγματώσει τον τρόπο της ύπαρξής του. Ο άνθρωπος είναι ο ίδιος καθήκον στον εαυτό του. "Η φύση θέλησε: ο άνθρωπος να παράγει εντελώς από τον εαυτό του όλα όσα ξεπερνούν τη μηχανική οργάνωση της ύπαρξής του ως ζώου και σε καμιά άλλη ευδαιμονία ή τελειότητα να μη μετέχει, παρά μόνο σ' εκείνη που ο ίδιος δίνει στον εαυτό του με τη δική του λογική, ελεύθερος από το ένστικτο". Ό,τι λοιπόν γίνεται στα ζώα ενστικτωδώς, στον άνθρωπο πραγματοποιείται μέσω μιας δεξιότητας, την οποία δεν κατέχει εκ φύσεως, αλλά οφείλει ν' αναπτύξει. "Ο άνθρωπος πρέπει ν' αναπτύξει τις καταβολές του για το καλό, αφού η φύση δεν τις τοποθέτησε έτοιμες μέσα του"». (όπως παραπάνω, σελ 64- 65)

«Εδώ έχει θέση αυτό που ο Καντ ονομάζει "πολιτισμό" πράγμα που αποτελεί τη "φυσική ιδιαιτερότητα", τη "φύση" του ανθρώπου σ' όλη τη δυναμικότητά της». Πολιτισμός είναι η καλλιέργεια και ανάπτυξη όλων των φυσικών καταβολών και ικανοτήτων του ανθρώπου και της δυνατότητας ελεύθερης χρήσης τους και γενικότερα η μόρφωση του ανθρώπου. «Αφού ο άνθρωπος γεννιέται ως "ον με ελλείψεις" στον τομέα του απαραίτητου για την επιβίωση του φυσικού εξοπλισμού και φτάνει στον κόσμο αδιάπλαστος εξαιτίας της έλλειψης καθοριστικών ενστίκτων, εφόσον πέρα από αυτά δεν μπορεί ν' αναπτύξει τις ικανότητές του μόνος του χρειάζεται τη βοήθεια των άλλων, χρειάζεται την αγωγή. Εδώ βρίσκεται ανθρωπολογικά το θεμέλιο της αγωγής». (όπως παραπάνω, σελ 65)

"Ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ον, το οποίο πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί", όπως έχει αναφερθεί πολλάκις. «Η άποψη αυτή του Καντ αποτελεί θεμελιώδη ανθρωπολογική και παιδαγωγική θέση και είναι καταχωρισμένη ως τέτοια "σ' όλα

σχεδόν τα συγγράμματα της Παιδαγωγικής». Ο άνθρωπος είναι το ον που επιδέχεται αγωγής και έχει ανάγκη αγωγής, αλλά και ένα ον που οφείλει να διαπαιδαγωγεί τη νέα γενιά. Ο J. M. Langeveld θεωρεί τον άνθρωπο ως ένα ον "που παιδαγωγεί, παιδαγωγείται και έχει ανάγκη οπωσδήποτε από την αγωγή". Έχω ανάγκη αγωγής σημαίνει βεβαίως "εξαρτώμαι από τους ενήλικους". Γι' αυτό κι αν εγκαταλείψουμε ένα παιδί στον εαυτό του, του στερούμε τη δυνατότητα να γίνει ελεύθερος άνθρωπος». (όπως παραπάνω, σελ 65- 66)

«Από τα λεχθέντα εξάγεται η θεμελιώδης σχέση ανθρωπολογίας και Παιδαγωγικής. Η ανθρωπολογία αποκαλύπτει την αναγκαιότητα της αγωγής και το καθήκον της διαπαιδαγωγίσης της νέας γενιάς. Η αγωγή δεν είναι κάτι το προκαθορισμένο και ασφαλές, αλλά μπορεί να έχει πολλές μορφές και δεν επιτυγχάνει πάντα τους σκοπούς της. Γι' αυτό ενώ όλα τα ζώα φτάνουν αυτομάτως στον προορισμό τους, στον άνθρωπο παρατηρείται μια "μόνιμη απόκλιση" απ' αυτόν. Αυτό όμως είναι το τίμημα της ελευθερίας και ανοιχτοσύνης του ανθρώπου. Το ανθρώπινο γένος μπορεί να φτάσει "στον προορισμό του" μόνο με την πρόοδο μέσα από πολλές γενιές. Αυτή δε η μακρά και επίμονη πορεία είναι δυνατή μόνο με την αγωγή. "Η μια γενιά διαπαιδαγωγεί την άλλη". Έτσι η αγωγή είναι και κατά τον Καντ καθοριστική για την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας». (όπως παραπάνω, σελ 66-67)

16. Παιδικότητα- Παιχνίδι

“Το παιχνίδι είναι αχώριστα συνδεδεμένο με τη ψυχική εξέλιξη του παιδιού. Είναι σαν να λέμε, η επαγγελματική του δραστηριότητα και έτσι πρέπει να το βλέπουμε... Δεν επιτρέπεται να θεωρούμε το παιχνίδι σαν χάσιμο χρόνου”. Αυτή η αλήθεια όμως δεν υπήρχε ποτέ αυτονόητη. Ακόμη και στον 18^ο αιώνα, τον αιώνα του Διαφωτισμού, διάφοροι παιδαγωγοί έβλεπαν το παιχνίδι ως μια άχρηστη δραστηριότητα, η οποία έπρεπε με την επίδραση της αγωγής να ξεπεραστεί. Έτσι το παιδί δεν ενδιέφερε ως παιδί, αλλά ως μελλοντικός ενήλικος. (όπως παραπάνω, σελ 67) Με άλλα λόγια η παιδικότητα ήταν ένα στάδιο της ανθρώπινης ζωής, το οποίο έπρεπε να ξεπεραστεί το γρηγορότερο δυνατό.

Το παιδί ως παιδί και μαζί μ’ αυτό και το δικαίωμα του για παιχνίδι τέθηκε στη συνέχεια στο επίκεντρο του παιδαγωγικού ενδιαφέροντος. Ο Frobel ξεκίνησε απ’ την ρουσωϊκή και ρομαντική άποψη, ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως καλός και ότι η αγωγή του οφείλει να είναι “αρνητική”. (όπως παραπάνω, σελ 67- 68)

Κατά τον Frobel το παιδί, ο νέος και ο άνθρωπος γενικά πρέπει σε κάθε βαθμίδα της ζωής τους να είναι αυτό που απαιτεί η βαθμίδα αυτή. Ισχύει μάλιστα ότι “εκείνος που δεν υπήρξε πράγματι παιδί, δεν μπορεί να είναι έφηβος και εκείνος που δεν υπήρξε έφηβος δεν μπορεί να υπάρξει αληθινός άνθρωπος”. Πρώτιστο παιδαγωγικό καθήκον του ενήλικου λοιπόν είναι “να κατακτήσει δυνατή στο παιδί την παιδικότητα και στο νέο τη νεότητα”. Ο Frobel θεώρησε το παιχνίδι ως τη *μοναδική αγωγή* που ανταποκρίνεται στη φύση του παιδιού. Το παιχνίδι είναι “η πιο υψηλή βαθμίδα ανάπτυξης του παιδιού”. «Σήμερα βεβαίως δεν συμεριζόμαστε τις απόψεις του Frobel για τη φυσική και πηγαία αγαθότητα του παιδιού, αλλά θεωρούμε απαραίτητη την παιδαγωγική τέχνη και την καλλιέργεια της παιδικότητας». (όπως παραπάνω, σελ 68)

«Όταν η Ellen Key (1849- 1926) χαιρέτιζε τον 20^ο αιώνα ως “αιώνα του παιδιού”, ο Rousseau ήταν πάλι επίκαιρος και ζωντανός, αφού πίσω από αυτή τη διατύπωση βρισκόταν η αντίληψη ότι η παιδικότητα είναι αυθυπόστατη και όχι απλό προστάδιο της ενηλικίωσης και ότι ως ενσάρκωση της ανόθευτης και αδιαστρέβλωσης πηγαίας ανθρωπιάς, όχι μόνο δεν πρέπει να ξεπεραστεί, αλλά οφείλεται να διατηρηθεί και στον ενήλικο. Γι’ αυτό η E. Key απαιτεί μια αγωγή “από το παιδί”. (όπως παραπάνω, σελ 68- 69)

Η Maria Montessori (1870- 1952) είναι σύμφωνη με τον Rousseau και τον Froebel στην άποψη ότι ο άνθρωπος είναι στην ουσία του καλός. Η αγαθότητα του ανθρώπου όμως δεν είναι κάτι ολοκληρωμένο και έτοιμο, αλλά πρέπει ν' αναπτυχθεί με μια δυναμική αγωγή, η οποία μπορεί ν' αναπτύξει ορισμένες ικανότητες του παιδιού συστηματικά. Η Montessori σε αντίθεση με τον Froebel, ο οποίος προέρχεται από τη φιλοσοφία, θέλει να θεμελιώσει την αγωγή σε μια πειραματική και επιστημονική Παιδαγωγική με κέντρο τη συστηματική παρατήρηση του παιδιού. Πιστεύει ότι ο βασικός παράγοντας στην ανάπτυξη του παιδιού είναι η ελευθερία και ότι πρέπει να παρέχεται στο παιδί σε πλήρη βαθμό για να μπορεί να ενεργεί σύμφωνα με τις τάσεις του. Η Montessori θέτει την ελεύθερη επιλογή της δραστηριότητας που αποτελεί βασική αρχή της Παιδαγωγικής της και έτσι εισάγει την αυτενεργό ατομική εργασία του παιδιού με τελικό σκοπό την ανάπτυξη της ικανότητας του παιδιού για αυτοδιαπαιδαγώγηση. Επίσης πιστεύει ότι το παιδί έχει το δικαίωμα να ζει την παιδικότητα ως ισότιμη και αυθύπαρκτη μορφή ανθρώπινου. Είναι και γι' αυτό υπερασπίζεται το δικαίωμα του παιδιού για ελεύθερη ανάπτυξη -χωρίς καταπιεστική αγωγή- και για απελευθέρωσή του από τον ενήλικο. (όπως παραπάνω, σελ 69)

Η ιδέα της αυτοπαιδαγώγησης ή αλλιώς της αυτομόρφωσης που αναφέρεται στην εκούσια και ενεργό συμμετοχή του υποκειμένου στη μάθηση, εμπλουτισμένη με το αίτημα του Διαφωτισμού για ορθολογική αυτονομία, συνδέεται με την αναγκαιότητα της αγωγής. (Ζμας, 2005, σελ 118)

Επίσης, η Montessori χαρακτήρισε το παιχνίδι ως "εργασία του παιδιού", δίνοντας έτσι το έναυσμα για μια ευρεία συζήτηση για τη θεωρία του παιχνιδιού, η οποία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στο παιδί "παιχνίδι" και "εργασία" δεν μπορούν να διακριθούν εννοιολογικά, αφού και οι δυο έννοιες έχουν πολλά κοινά σε αποφασιστικά σημεία. Στη σύγχρονη συζήτηση για το παιχνίδι, τη φύση και τη σημασία του υπάρχουν γενικά αποδεκτές θέσεις. *"Το παιδί φαίνεται να μαθαίνει όταν παίζει και να παίζει όταν μαθαίνει"*. Μέσα από το παιχνίδι το παιδί είναι ικανό ν' αναπτύξει διάφορες ικανότητες, ν' αποκτήσει δεξιότητες και να διευρύνει τον ορίζοντα των γνώσεών του. «Το παιχνίδι εμπερικλείει όλους τους τομείς γνώσης και δράσης και μ' αυτό προάγεται η αισθησιοκινητική, η γλωσσική, η γνωστική, η συναισθηματική και η κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού». (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 70)

Ο Piaget τόνισε την εξέλιξη της "ηθικής συνείδησης" του παιδιού μέσα από το παιχνίδι και τους κανόνες του. Γενικά το παιχνίδι έχει σχέση με την έκφραση και την

ανάπτυξη της *δημιουργικότητας* του παιδιού. Οι θεραπευτικές ιδιότητες και δυνάμεις του παιχνιδιού είναι οι εξής: «Μέσα από το παιχνίδι βρίσκει το παιδί τη ψυχική του ισορροπία και ξεπερνά τις εσωτερικές του συγκρούσεις». Με τον τρόπο που παίζει το παιδί εκφράζει και αποκαλύπτει τα προβλήματά του και τη ψυχική του κατάσταση. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 70) Έτσι μέσω των παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι το παιχνίδι χρησιμεύει ως ένα είδος διαγνωστικού μέσου.

Για όλους αυτούς τους λόγους η σύγχρονη Παιδαγωγική πιστεύει ότι το παιχνίδι του παιδιού όχι μόνο δεν πρέπει αν θεωρηθεί ως κάτι που πρέπει να ξεπεραστεί το συντομότερο δυνατόν, αλλά του προσδίδει μεγάλη αξία και υποστηρίζει ότι πρέπει να προωθείται συνειδητά και συστηματικά. Χαρακτηριστικά ο A. S. Neill σημείωσε ότι "ένα παιδί που έχασε την ικανότητα να παίζει, είναι ψυχικά νεκρό και αποτελεί κίνδυνο για κάθε άλλο παιδί, με το οποίο έρχεται σε επαφή". (όπως παραπάνω, σελ 70- 71)

Όσο αφορά τις απόψεις του Καντ για το παιχνίδι, έχουμε ήδη διαπιστώσει ότι δεν εκτιμούσε καθόλου τις προσπάθειες του Basedow προς την κατεύθυνση της παιγνιώδους μάθησης. Στράφηκε ενάντια σ' όλους εκείνους που πρότειναν να συνηθίσουμε το παιδί να βλέπει τις δραστηριότητές του ως παιχνίδι και να μαθαίνει από αυτό ή που θέλησαν να μετατρέψουν τη μάθηση "από εργασία σε παιχνίδι". «Το να θεωρεί το παιδί τα πάντα ως παιχνίδι είναι κατά τον Καντ εξαιρετικά επιβλαβές: "Είναι επιβλαβέστατο να εθισθεί το παιδί να θεωρεί τα πάντα ως παιχνίδι". Σπουδαιότερο από το παιχνίδι είναι η εργασία, αφού "ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ζώο, το οποίο πρέπει να εργάζεται"». Θεωρεί ότι η διαφορά μεταξύ παιχνιδιού και εργασίας έγκειται στο εξής: Ενώ στο παιχνίδι η δραστηριότητα είναι ευχάριστη καθ' εαυτή χωρίς να έχει άλλο σκοπό έξω απ' αυτή, στην εργασία η δραστηριότητα δεν είναι καθ' εαυτή ευχάριστη και γίνεται για ένα σκοπό πέρα απ' αυτή. «Η εργασία έχει σχέση με κάτι το αντικειμενικό, οδηγεί τον άνθρωπο έξω από την υποκειμενικότητά του και τα προβλήματά της και παράγει τον κόσμο του ανθρώπου». Γι' αυτό "έχει τεράστια σημασία τα παιδιά να μαθαίνουν να εργάζονται από μικρή ηλικία" και να ξεχωρίζουν την εργασία από το παιχνίδι. Το σχολείο είναι ο χώρος όπου θεωρείται κατάλληλος για να καλλιεργηθεί η τάση του παιδιού για εργασία και η αγάπη του προς αυτήν. Στο σχολείο το παιδί θα έχει χρόνο για παιχνίδι, αλλά και χρόνο για εργασία. "Θα υπάρχει καιρός για ανάπαυση και παιχνίδι, αλλά και ώρα για εργασία". Η αναγκαία εργασία δεν πρέπει να συγχέεται και ιδίως να ταυτίζεται με το παιχνίδι. Κι αυτό, όπως είναι φυσικό θεωρείται σημαντικό για την ανάπτυξη του παιδιού, αλλά

έχει την ώρα του. «Ο Καντ λοιπόν αναγνωρίζει την αξία του παιχνιδιού για τη ψυχική ισορροπία, τη δημιουργία και διατήρηση της εύθυμης διάθεσης στο παιδί, καθώς και τις θεραπευτικές ιδιότητές του». Στη συνέχεια ο Καντ διακρίνει ό,τι ο Δελμούζος και ο Bollnow αργότερα θα τονίσουν με έμφαση. Ο πρώτος θα γράψει: "Παιδί και παίζω έχουν την ίδια ρίζα, παιχνίδι δε θα πει κίνηση, δράση και χαρά της ζωής. Αλλά κίνηση, δράση και χαρά δύνανται ν' ανθίσουν μόνο σε ελεύθερο περιβάλλον". Και ο δεύτερος θα τονίσει την αξία της κατάλληλης ατμόσφαιρας και του παιχνιδιού που βοηθούν στην ανάπτυξη κάθε είδους δημιουργικότητας στο παιδί: "Κάθε αγωγή, ιδιαίτερα η σχολική και η ιδρυματική αγωγή, εκτίθεται στον κίνδυνο να μεγαλοποιεί τη σοβαρότητα της ζωής και να παραγνωρίζει την αξία του παιχνιδιού. Αλλά έτσι πολύ εύκολα απλώνεται σ' αυτή μια άχαρη και μελαγχολική ατμόσφαιρα, που κάνει να χάνεται απ' τα παιδιά κάθε επιθυμία και αγάπη για τη μάθηση και γενικά για προσωπική τους δραστηριότητα". (όπως παραπάνω, σελ 71- 73)

Προσωπική μου άποψη είναι πως ο Καντ δεν διατύπωσε ορθά το λόγο για τον οποίο το παιχνίδι δεν πρέπει να ριζώνει στη ψυχή οποιοδήποτε παιδιού αλλά δεν παρέλειψε να το θεωρήσει τόσο επιβλαβές- επικίνδυνο αν δεν γίνει ο διαχωρισμός του από την εργασία από τη στιγμή όμως που θα μπορούσαν να γίνουν και τα δυο ταυτόχρονα και να επιτυγχάνουμε, μ' αυτόν τον τρόπο άξια αποτελέσματα.

Πρέπει επίσης να υπογραμμισθεί ότι ο Καντ βλέπει την παιδική ηλικία και την παιδικότητα ως κάτι το θετικό καθ' εαυτό, κάτι το οποίο δεν πρέπει ν' αλλοιώνεται με κακή αγωγή. Για τον Καντ "η παιδικότητα δεν είναι μια ατέλεια", αλλά "έχει τη δική της ισορροπία". Είναι αξιαγάπητη, κρύβει ένα ατελείωτο δυναμικό ενεργητικότητας και δημιουργικότητας, για το λόγο δε αυτό κάθε αγωγή που θα μείωνε τη χάρη της παιδικής ηλικίας, την ευτυχία της και τα διάφορα χαρίσματά της θα δημιουργούσε στα παιδιά αρνητικές συναισθηματικές καταστάσεις, δουλικό φρόνημα, αυτοπεριφρόνηση κ.λ.π. και δεν θα επέτρεπε την ανάπτυξη των αυθεντικών δυνάμεων του παιδιού, θεωρείται λαθεμένη και απορριπτέα. «Το παιδί θα διαπαιδαγωγείται ανάλογα με τον χαρακτήρα και την ιδιορρυθμία της ηλικίας του και πρέπει καθ' όλη τη διαδικασία της αγωγής να παραμένει παιδί και να συμπεριφέρεται ως παιδί». "Το παιδί πρέπει να διδάσκεται πράγματα που ταιριάζουν στην ηλικία τους και πρέπει να είναι τόσο ξύπνιο, όσο ένα παιδί". Επομένως κάθε παρέμβαση του παιδαγωγού και κάθε εμπειρία που καλλιεργεί στάσεις ξένες προς την παιδικότητα απορρίπτεται. (όπως παραπάνω, σελ 73)

Όσον αφορά τώρα τη θεωρία του Καντ για το παιχνίδι και την εργασία και τις απόψεις του ότι στα παιδιά το παιχνίδι δεν μπορεί να μπει στη θέση της εργασίας και ν' αναλάβει το ρόλο της, αυτές δεν παραγνωρίζουν τη σημασία του παιχνιδιού για την ανθρώπινη ύπαρξη. «Ο φιλόσοφος θεωρεί το παιχνίδι σύμφυτο με τον άνθρωπο, κάτι που συναντάμε σ' όλες τις εκφάνσεις και φάσεις της ζωής του». Όπως υποστηρίζει και ο A. Flitner, στοιχεία παιχνιδιού ακολουθούν τον άνθρωπο σ' όλη του τη ζωή και παραμένουν στην εργασία, στη μάθηση, στην υπεύθυνη οργάνωση της ζωής μας. «Το παιχνίδι έχει βαθιά θεμέλια στην ανθρώπινη ύπαρξη». Βεβαίως ο Καντ δεν εκτίμησε επαρκώς το γεγονός ότι για το παιδί το παιχνίδι είναι κάτι το πολύ σοβαρό, που σημαίνει ότι το παιδί μπορεί και μαθαίνει τη σοβαρότητα και την εργασία και μέσα από το παιχνίδι. «Όταν το παιδί παίζει, τότε αυτό που κάνει δεν το θεωρεί «παιχνίδι», αλλά σοβαρότητα». «Το παιχνίδι είναι για το παιδί τόσο σοβαρή υπόθεση ώστε ο οξυδερκής Nietzsche μπόρεσε να υποστηρίξει ότι "ωριμότητα" σημαίνει για τον άνθρωπο "να ξαναβρεί τη σοβαρότητα που είχε σαν παιδί στο παιχνίδι"». (όπως παραπάνω, σελ 73- 74)

Τέλος πρέπει να επισημανθεί πως η έρευνα της δημιουργικότητας έχει αποδείξει ότι οι δημιουργικές επιδόσεις του παιδιού ενισχύονται σε καταστάσεις που μοιάζουν με παιχνίδι. Γι' αυτό τον λόγο ο χωρισμός παιχνιδιού και εργασίας, η σύνδεση της εργασίας με πειθαρχία και η υποβάθμιση του παιχνιδιού σε "ανάπαυση" και χάσιμο χρόνου είναι ένας ανασταλτικός παράγοντας της δημιουργικότητας. Η αληθινή δημιουργικότητα απαιτεί επομένως ελευθερία, παιχνίδι, χαρούμενη διάθεση, φαντασία και όχι διχοτομήσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. (όπως παραπάνω, σελ 74) Παιχνίδι και δημιουργικότητα μπορούν να θεωρηθούν "ποσά ανάλογα".

17. Παιγνιοθεραπεία

Μια από τις πιο συνηθισμένες λέξεις που έρχεται στο μυαλό μας όταν αναφερόμαστε στα παιδιά είναι η λέξη «παιχνίδι». Παιδί και παίζω έχουν την ίδια ρίζα, έχει σημειώσει ο Δελμούζος, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως. Ίσως, η πρώτη απόπειρα του παιδιού να παίξει να είναι όταν αυτό αγγίζει το στήθος της μητέρας και το επεξεργάζεται. Το παιχνίδι, αν και είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος προσέγγισης ενός παιδιού, αποτελεί μια πολύ μεγάλη και αναπόσπαστη δραστηριότητα της καθημερινότητάς του. Παράλληλα, είναι το πιο ισχυρό μέσο έκφρασης του παιδιού. Είναι ένα μέσο εξωτερίκευσης συναισθημάτων ή απλής βίωσης αυτών. Παίζοντας, ένα παιδί μαθαίνει, πειραματίζεται, ευχαριστείται, απογοητεύεται και σταδιακά ανακαλύπτει τον εαυτό του και τον κόσμο που το περιβάλλει.

Σύμφωνα με την Ένωση Βρετανών Παιγνιοθεραπευτών, ο ορισμός της Παιγνιοθεραπείας έχει ως εξής: «είναι η δυναμική μεταξύ του παιδιού και του παιγνιοθεραπευτή κατά την οποία το παιδί ερευνά με το δικό του ρυθμό και τις δικές του ανάγκες, ζητήματα περασμένα ή τρέχοντα, συνειδητά ή μη, που επηρεάζουν τη ζωή του παιδιού στο παρόν». Η θεραπευτική σχέση (παιγνιοθεραπευτή – παιδιού) επιτρέπει στο παιδί να βασιστεί στους εσωτερικούς του πόρους, οι οποίοι θα επιφέρουν την ωρίμανση και την αλλαγή. Η Παιγνιοθεραπεία είναι «παιδοκεντρική» ως προς το ότι το παιχνίδι είναι το πρωτεύον μέσο και ο λόγος το δευτερεύον.

Μια από τις συνηθισμένες φράσεις που χρησιμοποιούμε όταν αναφερόμαστε σε ένα παιδί είναι η ακόλουθη: «απλά παίζει», που υπονοεί ότι το παιδί σχεδόν δεν κάνει τίποτε. Παρ' όλα αυτά, το παιχνίδι μπορεί ν' απορροφήσει ένα παιδί και να θεωρηθεί πολύ πιο σημαντικό από ότι μπορεί να θεωρηθεί η δουλειά για κάποιον ενήλικα. Γι' αυτόν τον λόγο θα πρέπει ν' αντιμετωπίζεται με σεβασμό. Στη βρεφική ηλικία, το παιχνίδι βοηθάει το παιδί ν' αποκτήσει τον έλεγχο του σώματός του. Αρχικά υπάρχει μια κίνηση στα άκρα του και άσκηση στους μυς του και όσο το παιδί μεγαλώνει υποβάλλει τον εαυτό του σε προοδευτικά πιο δύσκολες δραστηριότητες. Αργότερα, τα παιδιά παίζουν με τους ήχους, τις λέξεις και τα αντικείμενα με σκοπό την ανάπτυξη καινούργιων ικανοτήτων, τη γνώση αλλά και την ευχαρίστηση που αντλούν μέσα από το παιχνίδι. Το παιχνίδι βοηθά το παιδί ν' αντιλαμβάνεται τον κόσμο σε μια οργανωμένη φόρμα. Ο ρόλος του παιγνιοθεραπευτή είναι να

«συλλάβει» αυτόν τον φυσικό τρόπο επικοινωνίας. Το παιχνίδι από μόνο του δεν είναι αρκετό για να επιφέρει αλλαγές. Οι παρεμβάσεις και η αξιοποίηση του τρόπου με τον οποίο το παιδί επιλέγει να παίξει είναι καθοριστικά. Το παιχνίδι του παιδιού είναι επίσης ενδεικτικό της ικανότητας του να επικοινωνεί και ν' ανακαλύπτει τη σχέση του με τους ενήλικες. Αυτοί θα πρέπει να φροντίζουν το παιδί να βρίσκεται σ' ένα περιβάλλον τέτοιο που να καλλιεργεί, να ενισχύει και να ενθαρρύνει την ενασχόλησή του με το παιχνίδι, ενώ παράλληλα ο ενήλικας ν' αποτελεί υπόδειγμα για το παιδί. Οι ενήλικες παρέχουν στο παιδί πιθανούς κανόνες συμπεριφοράς. Όμως το παιδί χρειάζεται επίσης να βρίσκεται σε περιβάλλον όπου θα του επιτρέπεται να εκφράζεται ελεύθερα και να νιώθει ασφάλεια ώστε να εξερευνήσει και ν' αναπτυχθεί μέσα σε ρεαλιστικά πλαίσια που καθορίζονται σε καθημερινή βάση.

Μέσω του παιχνιδιού, το παιδί ωριμάζει και γίνεται υπεύθυνο. Αυτή την αλήθεια δεν μπόρεσε να την κατανοήσει ο Καντ. Επίσης, το παιχνίδι αποτελεί συμβολικό μέσο, με το οποίο οι ενήλικες μεταδίδουν στο παιδί βασικές αλήθειες που αφορούν τόσο αυτό όσο και τις εμπειρίες του. Θεωρείται ότι το παιχνίδι είναι μια συγκεκριμένη και ιδιαίτερη γλώσσα του παιδιού, συνιστώντας τη μόνη ίσως γλώσσα που κατέχει από πολύ μικρή ηλικία που το βοηθά να λείι τι πραγματικά εννοεί και αισθάνεται.

Ο παιγνιοθεραπευτής παροτρύνει το παιδί να εξερευνήσει σκέψεις και συναισθήματα. Μέσω της θεραπευτικής σχέσης το παιδί αποκτά την αίσθηση της αυτο-εκτίμησης. Ο παιγνιοθεραπευτής φροντίζει να δημιουργήσει ατμόσφαιρα ζεστασιάς, κατανόησης, εμπιστοσύνης και πίστης ως προς τις ικανότητες του παιδιού, αποβλέποντας στο να κάνει το παιδί να νιώσει σημαντικό και να μάθει να τιμά τις προσωπικές του εμπειρίες επειδή ακριβώς ανήκουν σε αυτό. Όπως κάθε παιδί είναι μοναδικό, έτσι σημαντικά αποδεικνύεται και η δυνατότητα να συναναστρέφεται με έναν ενήλικα σε μια σχέση όπου δεν υπάρχουν συστάσεις, παρεμβολές, αποτροπές. Ο παιγνιοθεραπευτής αποδέχεται το παιδί όπως είναι και του το δείχνει. Έχει πίστη στην ικανότητα του παιδιού ν' αντιμετωπίζει την ζωή μοναδικά, έτσι όπως αυτό ξέρει. Η Παιγνιοθεραπεία, αν και δεν είναι ευρέως διαδεδομένη ακόμα στην Ελλάδα, αποτελεί μια μέθοδο προσέγγισης του παιδιού— εφήβου πολλά υποσχόμενη και εξίσου αποτελεσματική. Ας μην ξεχνάμε, ότι είναι άμεσα συνδεδεμένη και βασισμένη στην «φυσική» γλώσσα των παιδιών, αυτή του παιχνιδιού. Όπως επεσήμανε άλλωστε και η Claire Winnicott (1984): «Αν μπορούσαμε να μάθουμε ν' ανταποκρινόμαστε αποτελεσματικά στα παιδιά στα κρίσιμα συμβάντα της ζωής τους που τα φέρνουν σε

εμάς, θα σώζαμε πολλά από αυτά από το να γίνουν, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, πελάτες μας για την υπόλοιπη ζωή τους».

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
http://www.aglaiakyriakou.gr/support_e.html)

18. Παιχνίδι και παιδιά με αναπηρίες

Το παιχνίδι έχει μεγάλη σπουδαιότητα στα παιδιά με αναπηρίες. Δεν επιτρέπεται η έλλειψη γνώσης να είναι η αιτία που φρενάρει την διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού. Είναι σημαντικό και πρέπει να αναδεικνύονται οι όποιες δυνατότητες διαθέτει ένα παιδί, άσχετα με τη φυσική, σωματική και ψυχική του κατάσταση. Όσα περισσότερα εμείς γνωρίζουμε και αντιλαμβανόμαστε, τόσα περισσότερα μπορούμε να προσφέρουμε. Μια αναπηρία γίνεται αντιληπτή διαφορετικά από διαφορετικούς ανθρώπους. Αλλά όσο περισσότερα γνωρίζει κανείς για τις επιπτώσεις της και τις δυνατότητες που υπάρχουν, τόσο καλύτερα βρίσκει δραστηριότητες με ουσιαστικό περιεχόμενο, τόσο για τις αδύνατες όσο και ισχυρές πλευρές του παιδιού. Και οι δύο κατευθύνσεις είναι σημαντικές για την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης του.

Αν με τη λέξη παιχνίδι εννοεί κανείς μόνο να πηδάμε σχοινάκι, ν' ανεβοκατεβαίνουμε σε δέντρα, να παίζουμε κρεμάλα, ν' ακούμε παράξενους ήχους ή να ψάχνουμε κρυμμένα αντικείμενα, τότε είναι σίγουρο πως δεν γνωρίζει την πραγματικότητα. Δεν γνωρίζει σίγουρα πως κάποια παιδιά για διάφορους λόγους δεν μπορούν να συμμετέχουν σε τέτοιου είδους παιχνίδια γιατί δεν τους το επιτρέπουν οι περιορισμοί που έχουν λόγω της ψυχολογικής ή φυσικής τους κατάστασης. Η γνώση λοιπόν είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να μπορούμε να καταλάβουμε τις ανάγκες του παιδιού, να διαμορφώσουμε τις απαραίτητες προϋποθέσεις και να το βοηθήσουμε με διάφορα παιχνίδια που του είναι χρήσιμα σ' όλες τις φάσεις της ανάπτυξής του. Από εμάς τους ενήλικους και από τις γνώσεις μας εξαρτάται αν οι δυνατότητες του παιδιού για παιχνίδι αυξάνονται ή περιορίζονται. Αν την συμμετοχή των παιδιών στις καθημερινές δραστηριότητες δεν την εκλάβουμε σαν κάτι φυσιολογικό τότε δεν του δίνουμε την δυνατότητα ν' αποκτήσει εμπειρίες, αυτοπεποίθηση και ανεξαρτησία. Όταν μιλάμε, τραγουδάμε ή διαβάζουμε παραμύθια βοηθάμε το παιδί να καταλάβει και να χρησιμοποιεί τη γλώσσα. Με υπομονή, προτροπή και συμμετοχή μπορούμε να στηρίξουμε και να βοηθήσουμε το παιδί σε διάφορα παιχνίδια. Αυτή η στήριξη είναι ιδιαίτερα σημαντική για εκείνα τα παιδιά που λόγω αναπηρίας δεν έχουν την δυνατότητα να κινηθούν, να δουν, ν' ακούσουν ή παρακολουθούν τα τεκταινόμενα με δυσκολία. Τα παιδιά χρειάζονται πάνω από όλα ψυχική επαφή και κανένα παιχνίδι δεν μπορεί να τα υποκαταστήσει. Όσο πιο

γρήγορα η ανάγκη αυτή εκπληρωθεί τόσο μεγαλύτερες δυνατότητες θα έχει το παιδί να συμμετέχει ενεργά. Το παιχνίδι αυτό καθ' αυτό είναι πολύ σημαντικό όπως διαπιστώσαμε και μέσω των θέσεων του Καντ. Είναι ταυτόχρονα μια κινητήρια δύναμη και ένα μέσο εξωτερίκευσης, όπως έχει ξαναφερθεί. Δίνει στο παιδί δυνατότητες εξάσκησης, αφομοίωσης δεδομένων καθώς επίσης δοκιμής και ελέγχου συναισθημάτων. Μέσα από το παιχνίδι και την συνύπαρξη με άλλους, αποκτά το παιδί άποψη για τον ίδιο του τον εαυτό, την δική του και των άλλων την θέληση και συμπεριφορά. Τα αντικείμενα με τα οποία παίζει ένα παιδί είναι σημαντικά για να γνωρίσει το περιβάλλον του. Γι' αυτό η επιλογή των παιχνιδιών πρέπει να γίνεται με γνώμονα τις ανάγκες του παιδιού σε ό,τι αφορά ερεθίσματα για πιάσιμο, πέταμα, περπάτημα, όραση, ομιλία, ακοή, γεύση και όσφρηση. Παιχνίδια δηλαδή που κατά τον Καντ το βοηθούν να δυναμώσει το σώμα του, ν' αναπτύξει την καλλιτεχνία του, να εξασκήσει και να οξύνει τις αισθήσεις του.

Σε πολλές οικογένειες που έχουν παιδιά με αναπηρίες ο χρόνος αναλώνεται κυρίως σε επισκέψεις σε διάφορους ειδικούς. Αναμφίβολα, αυτές οι επισκέψεις είναι σημαντικές. Το ίδιο όμως σημαντικό, αν όχι κυριότερο, είναι και η συμμετοχή και προσφορά των ίδιων των γονιών στην κατεύθυνση ν' αποκτήσει το παιδί μια όσο το δυνατόν πιο συνηθισμένη και φυσιολογική καθημερινότητα. Σε αυτήν την συνηθισμένη καθημερινότητα ανήκει και το παιχνίδι.

Τα παιδιά χωρίς αναπηρίες μπορούν και παίρνουν δικές τους πρωτοβουλίες και μπορούν να πουν αν θέλουν να παίξουν ή όχι. Δεν είναι το ίδιο σίγουρο και στα παιδιά με αναπηρίες. Γι' αυτό είναι σημαντικό να δοκιμάζονται διάφορες λύσεις και προτάσεις, να υπάρχει επαγρύπνηση για το ποιο είναι εκείνο το παιχνίδι που αρέσει στο παιδί. Το σπουδαιότερο και πιο σημαντικό είναι να οριοθετήσει κανείς τις δυνατότητες του παιδιού. Να γνωρίζει δηλαδή τι μπορεί και τι δεν μπορεί να κάνει. Έτσι γίνεται ευκολότερη η δραστηριοποίησή του, η διατήρηση της περιέργειάς του και η αυτοπεποίθησή του. Αυτά τα συναισθήματα οδηγούν με σιγουριά στην όρεξη για μάθηση και ταυτόχρονα στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού σε συνύπαρξη με την οικογένεια, τους φίλους και άλλους. Ένα μικρό παιδί με κινητικά προβλήματα δεν διαφέρει και πολύ από τα υπόλοιπα παιδιά της ίδιας ηλικίας, καθ' ότι όλα τα μικρά παιδιά εξαρτώνται από την στήριξη και την βοήθεια των μεγάλων. Γενικώς, τα παιδιά διεγείρονται μέσα από την απόκτηση εμπειριών σε διαφορετικές καταστάσεις, διαφορετικό περιβάλλον και διαφορετικές επιφάνειες. Μια μεταφορά π.χ. από το κρεβάτι στο πάτωμα και μεταφορά από χώρο σε χώρο προσφέρουν στο

παιδί εμπειρίες και εναλλαγή εικόνων και συναισθημάτων. Συνήθως, τα παιδιά με κινητικά προβλήματα δεν έχουν τη δυνατότητα να εξερευνήσουν το περιβάλλον με όλο τους το σώμα ως εργαλείο. Παρόλα αυτά έχουν την ίδια ανάγκη να αισθανθούν το ίδιο τους το σώμα σε σχέση με άλλα και διαφορετικά σώματα. Χρειάζονται την απόκτηση εμπειριών σε σχέση με το κρύο- ζεστό, υγρό- στερεό, υψηλό- χαμηλό. Για τους γονείς ή το βοηθητικό προσωπικό που είναι αναγκασμένοι να χρησιμοποιούν βοηθήματα μετακίνησης και μεταφοράς των παιδιών, είναι σημαντικό να γνωρίζουν τα συναισθήματα που αισθάνονται τα παιδιά τους από τη συχνή ή μη τοποθέτησή τους στο δάπεδο ή στο χώμα. Τι προσφέρεται στο παιδί όταν τοποθετείται ξαπλωμένο ή καθήμενο χωρίς να του δίνεται η δυνατότητα να επηρεάσει το ίδιο την όλη κατάσταση; Είναι σημαντικό με κατάλληλη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου να δίνουμε δυνατότητες στα παιδιά με αναπηρίες, την δυνατότητα να δουλεύουν όλες τις αισθήσεις τους. Τα διάφορα χρώματα προσφέρουν ερεθίσματα και εμπνεύσεις σε συνεργασία με διάφορα αντικείμενα που το παιδί μπορεί να κοιτάει και να πιάνει. Σε περίπτωση που το ίδιο το παιδί δεν έχει τη δυνατότητα να πιάσει από μόνο του, τότε πρέπει να τοποθετεί κανείς στα χέρια του αντικείμενα με διαφορετικά μεγέθη, διαφορετική επιφάνεια και βάρος έτσι ώστε να μπορεί μέσα από την αίσθηση ν' αντιληφθεί τις διαφορές.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι που θα μπορούσε κανείς να χρησιμοποιήσει για να διεγείρει μέσα από το παιχνίδι τις αισθήσεις των παιδιών με αναπηρίες αρκεί να χρησιμοποιήσει τη φαντασία του και να την προσαρμόσει στις όποιες δυνατότητες του παρέχει το ίδιο το παιδί. Σε μία κούνια π.χ. δίνεται η δυνατότητα στο παιδί να κινηθεί παρότι το ίδιο δεν μπορεί να περπατήσει. Επιπλέον το σώμα του βρίσκεται σε τέτοια θέση που του δίνει τη δυνατότητα να βλέπει τα πράγματα από μια τελείως διαφορετική οπτική εικόνα από εκείνη που θα έβλεπε εάν ήταν ξαπλωμένο. Ένας τρόπος για να μάθει το παιδί να εκτιμά απόσταση και κατεύθυνση είναι να αρκουδίζει. Τα παιδιά που δεν έχουν τη δυνατότητα να το κάνουν από μόνα τους πρέπει να τους τη δώσουμε για ν' αποκτήσουν αντίστοιχες εμπειρίες. Αυτό μπορεί εύκολα να γίνει μέσα από τη χρήση διάφορων βοηθημάτων όπως μπουσουλίστρες με ρόδες. Σε κάτι τέτοιο όμως ο Καντ αντιτίθεται ακόμη και για περιπτώσεις παιδιών όπως αυτά.

Ανάλογες προσπάθειες πρέπει να γίνονται για εξεύρεση τρόπων διέγερσης των αισθήσεων σε παιδιά με προβλήματα όρασης, ακοής και σε παιδιά με νοητική υστέρηση. Θα μπορούσε κανείς ν' αναφέρει διάφορους τρόπους παιχνιδιού και

αντίστοιχα ίσως παιχνίδια. Δεν νομίζω όμως ότι θα προσέφεραν κάτι σημαντικό στον όλο προβληματισμό του θέματος γιατί κάθε παιδί είναι μια ξεχωριστή και μεμονωμένη περίπτωση και σαν τέτοια πρέπει ν' αντιμετωπίζεται μέσα από τις ίδιες τις δυνατότητές του. Αυτό που πάνω από όλα χρειάζεται είναι η απλόχερη και χωρίς τσιγγουνιές προσφορά και αγάπη γι' αυτά τα παιδιά. Όχι τόσο σε υλικά αγαθά που και αυτά βέβαια είναι απαραίτητα στην όλη διαδικασία του παιχνιδιού όσο σε συναισθήματα.

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
<http://www.disabled.gr/at/?p=424>)

19. Δημιουργική μάθηση- αυτενέργεια

Το αποφασιστικό για τον άνθρωπο θα πρέπει να συμβεί μέσα από την προσωπική εμπειρία, ο παιδαγωγός οφείλει μόνο να παρατηρεί και να καθιστά δυνατή την εμπειρία με τον ορθό τρόπο. Με τις απόψεις του αυτές ο Rousseau εκφράζει ρητά το σημαντικότερο αξίωμα της αυτενέργειας, ως αναγκαίο αίτημα, που απορρέει από την έννοια του περί φύσης. Επίσης υποστηρίζει ότι για να διαμορφωθεί η αγωγή με ενιαίο τρόπο, θα πρέπει το παιδί να έχει στη διάθεσή του, όσο αυτό είναι δυνατό μόνο ένα παιδαγωγό. Ο φυσικός παιδαγωγός είναι στην αρχή η μητέρα, στην παραπέρα αναπτυξιακή πορεία ο πατέρας. (Reble, 1999, σελ 235)

«Είδαμε ήδη ότι ο Rousseau αντιστρατεύεται την παθητική μάθηση και την απομνημόνευση γνώσεων και εκθειάζει την αυτενεργό δράση του παιδιού ως αφετηρία της αγωγής και της μάθησης». Ο Καντ ενστερνίζεται την άποψη αυτή. Η γνώση δεν είναι μια παθητική αποτύπωση του αντικειμενικού κόσμου στο πνεύμα του ανθρώπου, αλλά κάτι πολύ πιο σύνθετο από τη στιγμή που προϋποθέτει τη δημιουργική ενέργεια του ανθρώπινου πνεύματος και όχι την αδράνειά του. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 75)

Υπό την προσδοκία της μόρφωσης αναγνωρίζεται η αυτενέργεια του παιδαγωγούμενου, με συνέπεια η διδασκαλία να είναι συνυφασμένη με τη μετάδοση της γνώσης υπό την καθοδήγηση του παιδαγωγού, δεν έπεται όμως ότι ο μαθητής είναι ένας απλός παθητικός αποδέκτης, όπως θα τονίσουμε και στη συνέχεια. (Ζμας, 2005, σελ 120)

«Βασικός σκοπός της αγωγής είναι η ανάπτυξη της ικανότητας του ανθρώπου να διαπαιδαγωγεί ο ίδιος τον εαυτό του, με την έννοια τόσο της περαιτέρω καλλιέργειας και μόρφωσής του, όσο και της ηθικής τελείωσής του». Η αγωγή παίζει σπουδαίο ρόλο επειδή ο άνθρωπος δεν έχει εκ γενετής αυτή την ικανότητά της αυτοδιαπαιδαγώγησης και την αποκτά μόνο μέσα από αυτή τη διαδικασία. «Η ωριμότητα αυτή μπορεί να επιτευχθεί περίπου στο 16^ο έτος, οπότε ο άνθρωπος είναι πια ικανός να προσδιορίζει και να κατευθύνει τον εαυτό του». Επομένως η αγωγή διαρκεί μέχρι το 16^ο έτος της ηλικίας του. Και μετά απ' αυτό βέβαια μπορεί ν' ασκηθεί στο νέο κάποια επιρροή, κανονική διαπαιδαγώγηση, αλλά δεν είναι πια δυνατόν να συντελεστεί. Όμως η διαπαιδαγώγηση από άλλους και η αυτοδιαπαιδαγώγηση δεν πρέπει να θεωρηθούν ως δυο φάσεις, οι οποίες ακολουθούν

χρονικά η μια την άλλη. Σε καμία φάση της αγωγής ο παιδαγωγούμενος δεν είναι απλό αντικείμενο της παιδαγωγικής πράξης του παιδαγωγού, αλλά είναι και αυτός πάντα υποκείμενο της παιδαγωγικής αυτής διαδικασίας όπου και συμμετέχει. (Δεληκωσταντής, 2001, σελ 75- 76)

Η αγωγή του παιδιού οφείλει καθ' όλη τη διάρκεια εφαρμογής της ν' αφυπνίζει και να καλλιεργεί συστηματικά την αυτενέργεια του παιδιού και την τάση του για δράση και ενεργοποίηση των δυνάμεών του. Η πρακτική μεριά- δράση έχει την κυριότερη σημασία για να προσδίδει ο νέος σιγά σιγά καλύτερα και άριστα επιθυμητά αποτελέσματα. "Έχει μεγάλη σημασία το παιδί να προοδεύει στη μάθηση με τις δικές του δυνάμεις", επομένως η αγωγή οφείλει να δώσει στο παιδί τη δυνατότητα και την ελευθερία να χρησιμοποιεί τις ίδιες του τις δυνάμεις. Ο Καντ τονίζει ότι το παιδί πρέπει να μάθει να βαδίζει χωρίς τη δική μας βοήθεια αλλά μόνο με τη δική του προσπάθεια και δραστηριοποίηση και χωρίς βέβαια τη βοήθεια των αντίστοιχων "τεχνητών οργάνων" (όπως διαπιστώσαμε και στο κεφάλαιο της φυσικής αγωγής). Θεωρεί επομένως πιο σωστό, οι διάφορες δεξιότητες να καλλιεργούνται χωρίς τη χρήση οργάνων. Αργότερα το παιδί πρέπει να μάθει να γράφει μόνο του και πάλι (όπως στο παράδειγμα με το ψωμί). Ο λόγος είναι επειδή η πιο σταθερή γνώση είναι εκείνη, την οποία αποκτά ο άνθρωπος μόνος του. "Το *κατανοείν* έχει ως κυριότερο βοηθητικό μέσο το *παράγειν*. Πιο βαθιά απ' όλα μαθαίνει κανείς και διατηρεί, εκείνο το πράγμα που μαθαίνει μόνος του". Βλέπουμε ότι ο Καντ αντιλαμβάνεται τη σημασία της εμπειρίας και της αυτενέργειας για τη μάθηση, κάτι που στην εποχή μας ισχύει και μάλιστα ως κεντρική αρχή της Παιδαγωγικής. Σ' αυτό το σημείο διαπιστώνουμε ότι οι θέσεις της Σύγχρονης Παιδαγωγικής και οι απόψεις του Καντ περί εμπειριών και αυτενέργειας συμπίπτουν. Βάση της μάθησης κατά τον Dewey επίσης, είναι η εμπειρική και αυτενεργός μάθηση. "*Η γνώση δεν μπορεί να χωρίζεται από την πράξη*". «Η μηχανική μάθηση απορρίπτεται και το διαφέρον, τα κίνητρα, η περιέργεια, η προσπάθεια και η δραστηριοποίηση θεωρούνται μεγίστης σημασίας για τη διαδικασία της μάθησης, αφού η απουσία τους είναι αυτό που οδηγεί στη μηχανική μάθηση». (όπως παραπάνω, σελ 76) Έτσι όλα τα παραπάνω αντικαθιστούν τα χαρακτηριστικά του "μηχανισμού" στη μάθηση, για να φτάσει το παιδί να κατέχει σωστά τη γνώση.

Αναφέραμε ήδη κατά πόσο ο Καντ επικροτούσε τις παιδαγωγικές προσπάθειες στο Philanthropinum του Basedow. Εκτός από αυτό ο Καντ πολύ πριν από τον Dewey είδε το σχολείο ως μικρογραφία της κοινωνίας και κατενόησε ότι

αυτό πρέπει να προάγει την κοινωνική δράση. Ο Καντ αναφερόταν πρωτίστως στην κοινωνία ως συμβίωση των ανθρώπων κάτω από νόμους με βάση την ιδέα του "δικαίου" και ήθελε στο σχολείο να μορφώνεται ο μελλοντικός πολίτης δηλαδή το ελεύθερο άτομο που σέβεται το δίκαιο και μ' αυτό τον τρόπο μπορεί και συμβιώνει με τους συνανθρώπους του. «Αυτές οι απόψεις του Καντ και του Dewey για τη μάθηση και τους παράγοντές της, για το σχολείο και τη σχέση του με την κοινωνία αποτελούν σήμερα κεντρικές παιδαγωγικές αλήθειες». (όπως παραπάνω, σελ 76- 77)

«Στη σύγχρονη Παιδαγωγική είναι γενικά αποδεχτό ότι η προσπάθεια επιβολής γνώσεων καταδικάζει τον παιδαγωγούμενο σε παθητικό δέκτη μηνυμάτων». "Γνώση που επιβάλλεται δεν ριζώνει. Μόνο ότι μεγαλώνει εκ των έσω αντέχει, αφού έχει βαθιές ρίζες". Ο Καντ ορθώς κατά την κρίση μου, πιστεύει ότι με το να διδάξουμε στο παιδί κάτι μηχανικά δεν επιτυγχάνουμε πολλά πράγματα, αφού βασικός σκοπός της αγωγής είναι να "διαφωτιστεί πραγματικά" το παιδί, "να μάθει να σκέπτεται". Σημαντικό για την αγωγή και τη μάθηση ειδικότερα είναι η κοινωνικότητα, η δημιουργική συμμετοχή, η αναγνώριση και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του άλλου και η συνειδητοποίηση απ' τον καθένα των ορίων της ελευθερίας του, πράγματα που ο Καντ θέλει να καλλιεργούνται στο σχολείο. Γι' αυτό και προτιμά τα δημόσια σχολεία από την κατ' οίκον εκπαίδευση. (όπως παραπάνω, σελ 78)

Ο Καντ εφάρμοσε τις παραπάνω του απόψεις περί αυτενέργειας και δημιουργικής μάθησης και ως πανεπιστημιακός δάσκαλος. Πρώτιστο καθήκον του ακαδημαϊκού δασκάλου θεωρούσε πέρα από τη μετάδοση γνώσεων, το να διδάσκει στους νέους να σκέπτονται αυτόνομα, ανεξάρτητα και κριτικά. "Στο μαθητή δεν πρέπει να διδάξουμε *σκέψεις* αλλά να το *σκέπτεσθαι*, δεν πρέπει να τον μεταφέρουμε αλλά να τον *οδηγούμε*, εάν θέλουμε μελλοντικά να είναι ικανός να *βαδίζει* μόνος του" τονίζει ο Καντ στην ανακοίνωση των παραδόσεών του. Ένα εξίσου σημαντικό σημείο για το οποίο έχει γίνει απλή αναφορά στο κεφάλαιο της πρακτικής αγωγής, είναι η άποψη του φιλοσόφου πως είναι καλύτερο να ξέρει ο μαθητής λιγότερα αλλά αυτά να τα ξέρει σε βάθος παρά το αντίστροφο. Σκοπός της διδασκαλίας και μάθησης είναι όχι να μάθει ο νέος πολλά, αλλά αυτό που μαθαίνει να το μάθει επισταμένα και σε βάθος. Η πρόσκτηση γνώσεων χαρακτηρίζεται δηλαδή δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με την καλλιέργεια της κρίσης. Ο Καντ, ο οποίος, όπως αναφέρθηκε, θεωρούσε τη μηχανική μάθηση και την αποστήθιση επιβλαβείς, ενοχλούνταν αφάνταστα, όταν στις παραδόσεις του, οι φοιτητές κρατούσαν συνεχώς και μηχανικά

σημειώσεις. Προσπαθούσε να γίνεται πάντοτε κατανοητός και είχε ως κριτήριο το διανοητικό επίπεδο του μέσου φοιτητή. "Δεν διδάσκω για τους μεγαλοφυείς, διότι αυτοί ανοίγουν το δρόμο τους μόνοι τους, ούτε για τους βλάκες, γιατί δεν αξίζουν τον κόπο, αλλά για εκείνους που βρίσκονται στο μέσο και θέλουν να εκπαιδευτούν για το μελλοντικό τους επάγγελμα". Πάντοτε προσπαθούσε να προσελκύσει και να νικήσει το ενδιαφέρον των μαθητών του και η διδασκαλία του δεν ήταν ποτέ στεγνή και αφηρημένη. Μάλιστα για τις παραδόσεις του περί ηθικής, ο μαθητής και βιογράφος του Jachmann αναφέρει, ότι συχνά τους "συγκινούσε μέχρι δακρύων". Ενθάρρυνε τους μαθητές στο να είναι αυτόνομοι, θαρραλέοι και κόσμιοι στους τρόπους τους. Τους φτωχούς αλλά και παράλληλα ικανούς μαθητές τους υποστήριζε έμπρακτα βοηθώντας τους στην εξασφάλιση υποτροφιών ή εργασίας και δεν απαιτούσε απ' αυτούς τα καθιερωμένα δίδακτρα. (όπως παραπάνω, σελ 78- 79)

20. Δημιουργική ικανότητα- Σχετική Έρευνα

Σύμφωνα με τις απόψεις των ειδικών, το βασικότερο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, το οποίο πρέπει να έχει ένα στέλεχος της οικονομίας και της παραγωγής, είναι η δημιουργικότητα. Στην επιστήμη και στην τέχνη, βέβαια, η δημιουργικότητα ήταν ανέκαθεν το βασικό στοιχείο το οποίο οδηγούσε στην επίτευξη διακεκριμένων επιδόσεων. Αλλά και στην πολιτική, όπως και σε πολλούς άλλους τομείς την ανθρώπινης δραστηριότητας, το δημιουργικό στοιχείο είναι εκείνο που χαρακτηρίζει τις εξέχουσες προσωπικότητες. Μολονότι όμως η σημασία της ήταν ανέκαθεν αδιαμφισβήτητη, εντούτοις αντικείμενο της ψυχολογικής έρευνας η δημιουργικότητα αποτέλεσε τα τελευταία μόλις χρόνια. Το ίδιο μπορούμε να πούμε ότι ισχύει και για την καλλιέργειά της στα πλαίσια της διδασκαλίας και του σχολείου, αν και σε όλη τη διαδρομή της Ιστορίας της Εκπαίδευσης υπάρχουν ρεύματα, τάσεις και σταθμοί, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων αποτελεί η έμφαση στη δημιουργικότητα, έμφαση η οποία φυσικά παίρνει κάθε φορά διαφορετικές μορφές.

Η παιγνιώδης διάθεση προσέγγισης των προβλημάτων αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της δημιουργικής προσωπικότητας. Πολλοί δημιουργικοί επιστήμονες και καλλιτέχνες τονίζουν ότι αυτός είναι ο κύριος τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν τα προβλήματα τα οποία τους απασχολούν. Παίζουν με τη σημασία γνωστών δεδομένων και βρίσκουν κατ' αυτόν τον τρόπο ασυνήθιστες λύσεις. Προσεγγίζουν με παιγνιώδη διάθεση αντικείμενα και ανακαλύπτουν άγνωστες μέχρι τη στιγμή εκείνη, ιδιότητες και διαστάσεις. Παίζουν με εντελώς διαφορετικά και άσχετα μεταξύ τους στοιχεία και ανακαλύπτουν σχέσεις και αλληλεπιδράσεις. Η παιγνιώδης αυτή διάθεση επιτρέπει στο δημιουργικό άτομο να βλέπει από νέες οπτικές γνωστά πράγματα και αντικείμενα και ν' απομακρύνεται κατ' αυτόν τον τρόπο από τη γνωστή και καθιερωμένη στενή σημασία που αποδίδεται σε κάθε ερέθισμα. Αυτό εξάλλου θα μπορούσε να είναι και ένας καλός ορισμός της δημιουργικότητας.

Δεν θα υπεισέλθουμε στο σημείο αυτό στη συζήτηση κατά πόσον η δημιουργική διάθεση είναι γενετικώς προδιαγεγραμμένη ή αν οι επιδράσεις του περιβάλλοντος παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωσή της. Θα σημειώσουμε απλώς ότι αναγνωρίζεται γενικώς απ' όλους η μεγάλη σημασία των κοινωνικοποιητικών παραγόντων. Στα πλαίσια της σημερινής πυρηνικής οικογένειας οι ειδικοί διαπιστώνουν ότι οι ψυχοκοινωνικές σχέσεις γονέων και παιδιών έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην κοινωνικοποίηση της νέας γενιάς. Οι σχέσεις αυτές καθορίζονται από δύο κυρίως διαστάσεις της συμπεριφοράς των γονέων:

✦ **Συναισθηματική διάσταση**, η οποία κυμαίνεται από την αγάπη μέχρι την εχθρότητα. Οι γονείς δηλαδή μπορεί ν' αποδέχονται το παιδί, να το περιβάλλουν με αγάπη (για πολλούς βέβαια λόγους) ή να τηρούν απέναντι του αρνητική, ψυχρή και απορριπτική στάση.

✦ **Διάσταση ελέγχου**, η οποία αναφέρεται στο βαθμό κατά τον οποίον οι γονείς επηρεάζουν, κατευθύνουν, ελέγχουν ή υπαγορεύουν στο παιδί τους τη συμπεριφορά την οποία πρέπει να επιδείξει σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Η διάσταση αυτή μπορεί να κυμαίνεται από τον απόλυτο έλεγχο των γονέων μέχρι την απολύτως αυτόνομη συμπεριφορά του παιδιού.

Από τον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται οι δύο αυτές διαστάσεις καθορίζεται η εκάστοτε συγκεκριμένη συμπεριφορά των γονέων και διαμορφώνονται οι σχέσεις τους με το παιδί. Οι πιθανοί συνδυασμοί των δύο αυτών διαστάσεων είναι τέσσερις:

✦ **Αγάπη - έλεγχος (υπερπροστατευτικοί γονείς):**

Η ψυχολογική αυτή σχέση χαρακτηρίζεται από στοργική διάθεση, αποδοχή του παιδιού αλλά και από τους περιορισμούς που θέτουν οι γονείς στη συμπεριφορά του. Οι γονείς δηλ. αυτοί διακρίνονται για τη θετική στάση τους απέναντι στο παιδί, ταυτόχρονα όμως έχουν την τάση να θέτουν περιορισμούς στις προθέσεις του για αυτενέργεια και φραγμούς σε κάθε δική του δραστηριότητα και πρωτοβουλία. Με τον τρόπο αυτό ελέγχουν διαρκώς κάθε ενέργεια και κάθε μορφή συμπεριφοράς του παιδιού, που προσπαθούν

να καθορίσουν οι ίδιοι. Ασχολούνται έτσι υπερβολικά μαζί του και καλλιεργούν κλίμα υπερπροστασίας

✦ *Αγάπη - αυτονομία (δημοκρατικοί γονείς):*

Οι γονείς αυτοί συνδυάζουν τα θετικότερα στοιχεία: την αγάπη με την ελευθερία. Η ελευθερία βέβαια δεν έχει σχέση με την ασυδοσία. Πρόκειται για μια τάση των γονέων να παραχωρούν στα παιδιά τους την απαιτούμενη ελευθερία και να τα υποβοηθούν, ώστε να ικανοποιούν μόνα τους τις ανάγκες τους και να οδηγούνται τελικά στην αυτάρκεια, στην αυτοτέλεια και στην αυτονομία. Οι γονείς αυτοί αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους με δημοκρατική διάθεση, συνεργάζονται με αυτά, προσφεύγουν συχνά στο διάλογο και στην ενθάρρυνση, τα επαινούν σε περίπτωση επιτυχίας και τα ενθαρρύνουν σε περίπτωση αποτυχίας.

✦ *Εχθρότητα - έλεγχος (αυταρχικοί γονείς):*

Οι γονείς αυτοί διακρίνονται για την αρνητική στάση τους απέναντι στο παιδί. Απορρίπτουν το παιδί και το αντιμετωπίζουν με έλλειψη στοργής και ψυχρότητα. Βρίσκονται δηλ. στον αντίποδα των γονέων της δεύτερης κατηγορίας. Αντί να συνεργάζονται με τα παιδιά τους είναι αυταρχικοί και εναντιώνονται σε κάθε δική τους ενέργεια και πρωτοβουλία. Συγγενεύουν αντίθετα με τους γονείς της πρώτης κατηγορίας ως προς το γεγονός ότι και οι δύο παρουσιάζουν έντονη την τάση να ασκούν έλεγχο. Στους υπερπροστατευτικούς γονείς βέβαια ο έλεγχος γίνεται από υπερβολική αγάπη, ενώ στους αυταρχικούς από ψυχρότητα και αυταρχισμό. Οι γονείς αυτοί καταντούν σκληροί και βάνουσοι και προκαλούν συχνά αισθήματα πικρίας και απογοήτευσης στα παιδιά τους.

‡ Εχθρότητα – αυτονομία (φλεγματικοί γονείς):

Οι γονείς αυτοί έχουν κοινό με τους γονείς της τρίτης κατηγορίας το στοιχείο της άρνησης, της απόρριψης του παιδιού. Η απορριπτική αυτή στάση δεν συνδέεται ωστόσο στους γονείς αυτούς με έλεγχο αλλά με ψυχρή αδιαφορία και απραξία. Στο σημείο δηλ. αυτό είναι διαμετρικά αντίθετοι με τους υπερπροστατευτικούς γονείς. Ενώ οι υπερπροστατευτικοί γονείς παρουσιάζουν την τάση να ενεργούν αυτοί για λογαριασμό των παιδιών τους, οι τελευταίοι είναι απαθείς και αδιάφοροι,

Όπως είναι προφανές λοιπόν, η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων μέσα στην οικογένεια παίζει αποφασιστικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών. Έτσι καθεμιά από τις παραπάνω διαστάσεις επιδρά κατά τρόπο διαφορετικό και έχει διαφορετικά αποτελέσματα στην κοινωνικοποίηση και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών. Δεν είναι λοιπόν υπερβολή αυτό που λέγεται συχνά, ότι δηλ. κατά μεγάλο μέρος οι παράγοντες του οικογενειακού περιβάλλοντος -ιδίως όταν πρόκειται για τη νηπιακή και την παιδική ηλικία- είναι εκείνοι που κάνουν το νήπιο ή το παιδί ισορροπημένο, περίεργο, εφευρετικό, ευφυές, δημιουργικό και αυτοδύναμο. Μ' άλλα λόγια όσο ευχάριστο και ασφαλές είναι το οικογενειακό περιβάλλον και όσο περισσότερα και πλουσιότερα ερεθίσματα προσφέρει στο παιδί, τόσο περισσότερο του δημιουργεί τις προϋποθέσεις για καλύτερη ανάπτυξη της νοημοσύνης και της δημιουργικότητάς του.

Παίρνοντας υπόψη αυτά και άλλα συναφή ερευνητικά δεδομένα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο ρόλος της οικογένειας στην ανάπτυξη της δημιουργικής ικανότητας ενός παιδιού είναι καθοριστικής σημασίας, αφού μέσα σ' αυτήν συντελείται η πρωτογενής κοινωνικοποίηση και αφού, όπως πιστεύουν οι ειδικοί, οι βάσεις για τη διανοητική ανάπτυξη και τη διάθεση του παιδιού για εξερεύνηση του κόσμου με αυτενέργεια και πειραματισμό μπαίνουν στα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου. Αν λοιπόν η δημιουργικότητα θεμελιώνεται σ' ένα γερό βάθρο γνώσεων, πάνω στο οποίο οικοδομείται στη συνέχεια με βασικά «υλικά» την ανεξαρτησία, την ευαισθησία στους ερεθισμούς, την ευρύτητα ενδιαφερόντων, την

μεταρρυθμιστική κοινωνική διάθεση, την απόρριψη των εξωτερικών καταναγκασμών κ.λ.π., τότε η οικογένεια, προκειμένου να θέσει τα θεμέλια για τη δημιουργική ανάπτυξη του παιδιού, πρέπει να του προσφέρει, όσο είναι δυνατόν, από τη μια μεριά ένα ευρύ φάσμα ερεθισμάτων και από την άλλη μια ατμόσφαιρα αγάπης, ανοχής, κατανόησης αλλά και διακριτικής καθοδήγησης και προστασίας.

Ειδικότερα, η σχέση με τον πατέρα είναι καθοριστική για τη διάσταση του μέλλοντος στον προσανατολισμό του παιδιού. Ιδιαίτερα μάλιστα για τα αγόρια είναι προφανώς πολύ σημαντική η δυνατότητα ταύτισης με τον πατέρα, ενώ η έλλειψή της μπορεί να έχει -εκτός των άλλων- και σοβαρές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας. Εξίσου όμως και για τα δύο φύλα, ο πατέρας αποτελεί το πρότυπο ταύτισης για το παιδί σχετικά με ό,τι αφορά τις επιδόσεις έξω από το σπίτι και την οικογένεια και επηρεάζει τη στάση του παιδιού απέναντι στην εργασία και στο επάγγελμα, την προσαρμογή στις απαιτήσεις της δημόσιας ζωής και της κοινωνίας.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σημαντικές ερευνητικές προσπάθειες για τη μελέτη του θέματος της ανάπτυξης της δημιουργικότητας και των παραγόντων οι οποίοι την επηρεάζουν. Αναλογικά μάλιστα μπορούμε να πούμε ότι αυτό ισχύει και για την Ελλάδα. Η συστηματική έρευνα του θέματος μπορούμε να πούμε ότι άρχισε στη χώρα μας από τον Ι. Μαρμαρινό στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής του (1978). Η έρευνα αυτή διαπίστωσε ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στο κοινωνικο-οικονομικό στρώμα της οικογένειας και στις επιδόσεις των παιδιών στα τεστ δημιουργικότητας, όπως εξάλλου υπάρχει θετική συνάφεια ανάμεσα στο κοινωνικο-οικονομικό στρώμα της οικογένειας και στις σχολικές επιδόσεις των παιδιών.

Σε ανάλογη, μικρότερης όμως έκτασης, έρευνα ο Α. Καψάλης (1988) συνέκρινε τις σχολικές επιδόσεις μαθητών δύο τάξεων Γ΄ Γυμνασίου με τις αντίστοιχες επιδόσεις στα τεστ δημιουργικότητας μιας τάξης του Αμερικανικού Κολεγίου «Ανατόλια» και μιας τάξης του Γυμνασίου Κορδελιού Θεσσαλονίκης, μαθητών δηλ. με εντελώς διαφορετική

κοινωνικο-οικονομική προέλευση. Τα δεδομένα της έρευνάς του επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι το κοινωνικο-οικονομικό στρώμα προέλευσης των μαθητών διαφοροποιεί σημαντικά τις επιδόσεις τους στα τεστ δημιουργικότητας.

Οι πιο πρόσφατες σχετικές έρευνες έγιναν από τον Σ.Δερβίση (1998) και την Γ. Ξανθάκου (1998). Οι εργασίες αυτές παρουσιάζουν ως ιδιαίτερο πλεονέκτημα το γεγονός ότι έχουν και ένα σημαντικό πρακτικό μέρος διδακτικής διαδικασίας, από το οποίο συνάγεται ότι μπορούμε να εξασφαλίσουμε όχι μόνον τις βασικές προϋποθέσεις αλλά και να διδάξουμε βασικές αρχές και μεθόδους της δημιουργικής σκέψης.

Σκοπός της έρευνας που ακολουθεί είναι να εξετάσει κατά πόσον οι πατέρες δύο διακεκριμένων ομάδων παιδιών βοηθούν τα παιδιά τους να είναι δημιουργικά μέσω του παιχνιδιού, της μελέτης, της ψυχαγωγίας, της συναισθηματικής ασφάλειας, της αμοιβής και της τιμωρίας, του χρόνου τον οποίον αφιερώνουν και κατά τον οποίον ασχολούνται αποκλειστικά με τα παιδιά και, τέλος, του βαθμού αυτονομίας που τους παρέχουν.

Η έρευνα

✦ *Υπόθεση*

Σκοπός της έρευνας όπως και αναφέρθηκε είναι να διερευνήσει την υπόθεση ότι η εμπλοκή των γονέων -και στην συγκεκριμένη περίπτωση ιδιαίτερα του πατέρα- στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των παιδιών επιδρά ευνοϊκά στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας των τελευταίων. Είναι προφανές ότι η έρευνα δεν αποβλέπει σε οποιαδήποτε μέτρηση και σύγκριση της δημιουργικότητας των παιδιών των δύο υποομάδων του δείγματος, αλλά ενδιαφέρεται κυρίως για τη διερεύνηση μερικών βασικών κοινωνικοποιητικών παραγόντων της οικογένειας, οι οποίοι είναι γνωστό και από τη μέχρι τώρα σχετική έρευνα ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και στην έκφραση της δημιουργικότητας των παιδιών.

† Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας αποτελούν 106 παιδιά, 49 αγόρια και 57 κορίτσια, ηλικίας 7 έως 10 χρόνων, τα οποία εντάσσονται σε δύο υποομάδες και αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές ομάδες οικογενειών με διαφορετικές πρακτικές κοινωνικοποίησης και διαπαιδαγώγησης. Η πρώτη υποομάδα υποκειμένων (παιδιά της ΧΑΝΘ) προέρχονται από το μεσαίο και εν μέρει από το ανώτερο κοινωνικο-οικονομικό στρώμα (γονείς εγγράμματοι και μορφωμένοι, στην πλειοψηφία τους πτυχιούχοι ανώτερων και ανώτατων σχολών, κατά κανόνα με υψηλή επαγγελματική και κοινωνική θέση και με ενεργό εμπλοκή στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των παιδιών τους), ενώ η δεύτερη ομάδα (παιδιά του Ασύλου) προέρχεται από το κατώτερο κοινωνικο-οικονομικό στρώμα (γονείς αγράμματοι ή με στοιχειώδη εκπαίδευση, με κατώτερη θέση επαγγελματική και κοινωνική και με λιγότερο ενεργό εμπλοκή στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των παιδιών τους).

Το δείγμα μας λοιπόν παρουσιάζει ενδιαφέρον, διότι αποτελείται από δύο αντιπροσωπευτικές ομάδες της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες κοινωνικοποιούν με εντελώς διαφορετικούς τρόπους τα παιδιά τους. Ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες τοποθετείται όλο το φάσμα των πρακτικών κοινωνικοποίησης που χρησιμοποιεί η ελληνική οικογένεια και εν προκειμένω ο πατέρας, αν και η ποικιλία του φάσματος αυτού είναι τόσο μεγάλη, ώστε είναι δύσκολο να μιλήσουμε για ελληνική οικογένεια και καλύτερα θα ήταν να μιλήσουμε για ελληνικές οικογένειες, αφού στην πραγματικότητα «τυπική» ελληνική οικογένεια δεν υπάρχει.

✦ Συλλογή και επεξεργασία του υλικού

Η συλλογή του υλικού έγινε με τη χορήγηση ερωτηματολογίου σε οικογένειες της Θεσσαλονίκης, το οποίο αντλεί στοιχεία για 67 μεταβλητές, οι οποίες μπορούν να υπαχθούν στις εξής ενότητες:

1. Ατομικά και οικογενειακά στοιχεία
2. Χώροι και προτιμώμενα είδη παιχνιδιών
3. Άλλα μέσα ψυχαγωγίας του παιδιού
4. Χρόνος παιχνιδιού και μελέτης
5. Χρόνος και τρόπος απασχόλησης μεγάλων με το παιδί
6. Παρέες του παιδιού
7. Αμοιβές και τιμωρίες

Για τη συγκεκριμένη εισήγηση αξιοποιήθηκε η επεξεργασία και ανάλυση των παρακάτω μεταβλητών σε συσχέτιση φυσικά με τις υπόλοιπες μεταβλητές της έρευνας:

- α. Χρόνος απασχόλησης του πατέρα με το παιδί
- β. Χρόνος απασχόλησης της μητέρας με το παιδί
- γ. Τρόπος απασχόλησης του πατέρα με το παιδί
- δ. Τρόπος απασχόλησης της μητέρας με το παιδί
- ε. Αμοιβές του πατέρα
- στ. Αμοιβές της μητέρας
- ζ. Τιμωρίες του πατέρα
- η. Τιμωρίες της μητέρας

θ. Υπακοή του παιδιού στον πατέρα

ι. Υπακοή του παιδιού στη μητέρα

ια. Υποχώρηση του πατέρα σε απαιτήσεις του παιδιού

ιβ. Υποχώρηση της μητέρας σε απαιτήσεις του παιδιού

ιγ. Συναισθηματικές εκδηλώσεις του παιδιού προς τον πατέρα

ιδ. Συναισθηματικές εκδηλώσεις του παιδιού προς τη μητέρα

ιε. Συναισθηματικές εκδηλώσεις του πατέρα προς το παιδί

ιστ. Συναισθηματικές εκδηλώσεις της μητέρας προς το παιδί

Μια πρώτη παρατήρηση η οποία προκύπτει από την ανάλυση των ποσοτικών μεταβλητών είναι η διαπίστωση υψηλών τιμών τυπικής απόκλισης, οι οποίες, ως γνωστόν, εκφράζουν μεγάλη ανομοιογένεια των δύο υποομάδων του δείγματος. Η ανομοιογένεια αυτή προφανώς, αντικατοπτρίζει μια μεγάλη ανομοιογένεια στον τρόπο ανατροφής των παιδιών από τους γονείς γενικά και αντιμετώπισής τους από τον πατέρα ειδικότερα. Και αν η ερμηνεία αυτή έχει κάποια βάση, τότε ασφαλώς αυτό σημαίνει ότι η ελληνική οικογένεια γενικά χαρακτηρίζεται από έλλειψη ενιαίας συνείδησης και συνέπειας σχετικά με την ανατροφή και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Μια τέτοια κατάσταση είναι ευνόητο ότι πρέπει να αποδοθεί πρωτίστως στην έλλειψη υπεύθυνης και συστηματικής πληροφόρησης και ενημέρωσης των γονέων για την ορθή διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους από διάφορους φορείς εκπαίδευσης ή και ενημέρωσης. Κατά συνέπεια μπορούμε να πούμε ότι δεν έχει διαμορφωθεί στη χώρα μας ένα τυπικό μοντέλο γονέων με καθιερωμένους τρόπους και κατασταλαγμένες αρχές διαπαιδαγώγησης των παιδιών, αλλά η συμπεριφορά τόσο του πατέρα όσο και της μητέρας απέναντι στο παιδί εξαρτάται από εντελώς τυχαίους και περιστατικούς παράγοντες.

Στη συνέχεια παρουσιάζω μερικά δεδομένα από την ανάλυση παραγόντων, διότι στην περίπτωση αυτή δίνεται συνολικότερα η επίδραση της διαπαιδαγώγησης των γονέων -και ιδιαίτερα βέβαια του πατέρα- στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας του παιδιού.

Σύμφωνα με τον πρώτο παράγοντα, όσο λιγότερο ασχολούνται οι γονείς με το παιδί και όσο λιγότερο το αμείβει ο πατέρας, τόσο το παιδί αναζητεί έξω από το σπίτι τις παρέες και τις πηγές ικανοποίησης των ψυχολογικών του αναγκών και γενικότερα μεταθέτει έξω από το σπίτι την εστία των δραστηριοτήτων του. Αυτό σημαίνει παράλληλα ότι μετατίθενται έξω από το σπίτι και τα πρότυπα ταύτισής του και ο κοινωνικός έλεγχος των πράξεών του.

Σύμφωνα με τον δεύτερο παράγοντα, τα παιδιά μαθαίνουν να προσανατολίζονται σε στόχους τους οποίους θέτουν οι γονείς τους. Γονείς που φροντίζουν να εξασφαλίσουν πολλά ενδιαφέροντα για τα παιδιά τους είναι φυσικό να τ' απασχολούν και οι ίδιοι, ώστε να διατηρούν επαφή μαζί τους, ιδιαίτερα ο πατέρας, και ν' αναπτύσσουν καλύτερες διαπροσωπικές σχέσεις μ' αυτά. Είναι μάλιστα ενδεικτικό το γεγονός ότι όσο μεγαλώνει ο χρόνος απασχόλησης του πατέρα με το παιδί, τόσο μειώνονται οι τιμωρίες του παιδιού από τη μητέρα. Είναι εξάλλου προφανές ότι τα παιδιά τα οποία αισθάνονται έντονο το ενδιαφέρον των γονιών τους και γεμίζουν τον ελεύθερο χρόνο τους με δραστηριότητες στις οποίες μετέχουν ή τις οποίες εγκρίνουν και επιδοκιμάζουν οι γονείς, δέχονται επιβεβαίωση από τα αποτελέσματα των δραστηριοτήτων τους και δεν χρειάζεται να προκαλούν την προσοχή των γονέων με οποιοδήποτε μέσο, έστω δηλ. και με πράξεις οι οποίες επισύρουν την τιμωρία τους από την πλευρά της μητέρας.

Ο τρίτος παράγοντας συμπλέει με τις παραπάνω διαπιστώσεις. Σύμφωνα μ' αυτόν, όσο περισσότερο χρόνο αφιερώνουν τα παιδιά στη μελέτη, τόσο περισσότερο ασχολούνται οι γονείς τους με αυτά και ιδιαίτερα ο πατέρας. Ο χρόνος για μελέτη βεβαίως συνδέεται με μια σχέση αντιστρόφως ανάλογη προς τον χρόνο που διαθέτουν τα παιδιά για ελεύθερες δραστηριότητες έξω από το σπίτι καθώς και για παιχνίδι. Διαπιστώνεται επίσης, ότι, όταν ο πατέρας ασχολείται με τα παιδιά, έστω

και με την αυστηρότητά του, τότε συμμετέχει και η μητέρα στη φροντίδα τους, οπότε αυτά όχι μόνο μελετούν περισσότερο τα μαθήματά τους, αλλά και ασχολούνται περισσότερο με δημιουργικές δραστηριότητες. Επιβεβαιώνονται λοιπόν σχετικά ερευνητικά δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία η σχολική επίδοση των παιδιών είναι συνάρτηση του ενδιαφέροντος των γονέων και της άμεσης ή έμμεσης συμμετοχής τους στη διεκπεραίωση των εργασιών του σχολείου από το παιδί.

Σύμφωνα με το τέταρτο και το πέμπτο παράγοντα, οι προτιμήσεις των παιδιών για δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου επηρεάζονται κυρίως από τις αντίστοιχες προτιμήσεις των γονέων τους. Η προτίμηση π.χ. των παιδιών για βιβλία είναι συνάρτηση της αντίστοιχης προτίμησης των γονέων και ανάλογος είναι επίσης και ο χρόνος που διαθέτουν τα παιδιά στην ανάγνωση βιβλίων. Είναι προφανές λοιπόν ότι η αγάπη του παιδιού για το βιβλίο είναι συμπεριφορά που μαθαίνεται με βάση το πρότυπο που του παρέχουν οι γονείς του. Σε συνδυασμό και με τον προηγούμενο παράγοντα, αυτό σημαίνει ότι η σταθερότητα και η συνέπεια της συμπεριφοράς του πατέρα επηρεάζει θετικά τη μελέτη των παιδιών. Αν αντίθετα, όπως προκύπτει από τον όγδοο παράγοντα, η προτίμηση των γονέων για κάλυψη του ελεύθερου χρόνου εστιάζεται στην τηλεόραση, αντίστοιχη είναι και η προτίμηση των παιδιών και ανάλογος και ο χρόνος τον οποίον τα παιδιά αφιερώνουν στην τηλεόραση. Χαρακτηριστική ένδειξη μάλιστα αυτής της τάσης αποτελεί κυρίως ο χρόνος ασχολίας του πατέρα με το παιδί. Η τηλεόραση λειτουργεί δηλ. εις βάρος της επικοινωνίας και των διαπροσωπικών σχέσεων του παιδιού με τον πατέρα και την οικογένεια γενικότερα.

Ο χρόνος που αφιερώνουν τα παιδιά στην τηλεόραση σχετίζεται επίσης με το χρόνο για άλλες ασχολίες, το χρόνο για εξωσχολικά βιβλία και το χρόνο για ραδιόφωνο. Από τη συσχέτιση αυτή προκύπτει ότι τα παιδιά αφιερώνουν πολύ χρόνο στις ασχολίες αυτές, επειδή και οι γονείς τους τις προτιμούν. Η στάση δηλ. των γονέων απέναντι σε ορισμένα μέσα ψυχαγωγίας και μορφωτικά αγαθά επηρεάζει και την αντίστοιχη στάση των παιδιών τους απέναντι σ' αυτά. Ο πατέρας βέβαια σε σχέση με τη μητέρα

λείπει συνήθως περισσότερο χρόνο από το σπίτι. Αν κατά το λίγο διάστημα που μένει στο σπίτι, παρακολουθεί τηλεόραση, αυτό συνεπάγεται ότι ελάχιστο χρόνο μπορεί να διαθέσει για το παιδί του. Για τη μητέρα φυσικά δεν ισχύει αυτό. Παρόλο που αυτή βλέπει ασφαλώς περισσότερο τηλεόραση, επειδή αυτή μένει συνήθως περισσότερο χρόνο στο σπίτι και μπορεί επομένως και τηλεόραση να βλέπει περισσότερο αλλά και περισσότερο χρόνο -σε σχέση με τον πατέρα- να διαθέτει για το παιδί της.

Σύμφωνα με τον έκτο και τον ένατο παράγοντα, τέλος, υπάρχει μια απόλυτη σχεδόν αμοιβαιότητα στις συναισθηματικές εκδηλώσεις των γονέων και των παιδιών. Ιδιαίτερα μάλιστα οι πολλές συναισθηματικές εκδηλώσεις του παιδιού προς τον πατέρα συνδέονται και με αντίστοιχη υπακοή προς αυτόν, με ποικίλες αμοιβές του πατέρα προς το παιδί, αλλά πέρα από αυτά και με αρκετές παρέες του παιδιού με άλλα παιδιά και με προτίμησή του για ομαδικό παιχνίδι. Αυτό σημαίνει ότι ο πατέρας ο οποίος κερδίζει την αγάπη του παιδιού του, κερδίζει και την εμπιστοσύνη του, καθώς χειρίζεται σωστά τις σχέσεις του με το παιδί και αμείβει τη θετική του συμπεριφορά. Η αρμονική σχέση με τον πατέρα απ' την άλλη κάνει το παιδί κοινωνικό, πράγμα που επιβεβαιώνεται από την τάση του να παίζει ομαδικά παιχνίδια και να δημιουργεί πολλές παρέες.

Γενικά συμπεράσματα

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας προκύπτει ότι επαληθεύεται η βασική υπόθεση της έρευνας, σύμφωνα με την οποία η ενεργός εμπλοκή των γονέων -και ιδιαίτερα του πατέρα- στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων επιδρούν ευνοϊκά στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας των παιδιών των δύο υποομάδων. Ο συγκεκριμένος αυτός τρόπος κοινωνικοποίησης αντανακλάται στην εντελώς διαφορετική εξέλιξη της δημιουργικότητας των παιδιών, γεγονός το οποίο εκφράζεται και με

διαφορετικές επιδόσεις τους στα τεστ δημιουργικότητας, όπως προκύπτει από συναφείς ξένες αλλά και ελληνικές έρευνες. Από τα δεδομένα της έρευνας προκύπτει επίσης η διαπίστωση ότι η εμπλοκή του πατέρα στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των παιδιών αποτελεί τον καλύτερο ίσως δείκτη του ενδιαφέροντος και της προσοχής την οποία αποδίδουν οι γονείς της α΄ ομάδας στην αγωγή και στη μόρφωση των παιδιών τους. Συνήθως οι γονείς αυτοί:

- ✦ παρέχουν στα παιδιά τους περισσότερα μέσα για παιχνίδια και ψυχαγωγία
- ✦ τα ενθαρρύνουν περισσότερο ν' αποκτούν πολλές και ποικίλες γνώσεις με διάφορες ευκαιρίες που τους προσφέρουν
- ✦ τα προσανατολίζουν στην καλλιέργεια ευρύτερων ενδιαφερόντων
- ✦ ασκούν επάνω τους περισσότερη και πιο εποικοδομητική εποπτεία και καθοδήγηση
- ✦ δημιουργούν ευνοϊκότερο κλίμα σχέσεων μέσα στην οικογένεια και γενικά τους εξασφαλίζουν περισσότερες δυνατότητες καλλιέργειας και έκφρασης των δημιουργικών τους ικανοτήτων

Αντίθετα, στις οικογένειες της β΄ ομάδας, οι οποίες δεν αποδίδουν τόσο μεγάλη σημασία στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, παρατηρείται συνήθως, πέρα από κάποιο περιστασιακό ενδιαφέρον, μια αδυναμία ή απροθυμία των γονέων και ειδικά των πατέρων να παρακολουθήσουν από κοντά τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα η προσφορά τους σε μορφωτικά ερεθίσματα να είναι πενιχρή και οι δυνατότητες για δημιουργικές αναζητήσεις των παιδιών περιορισμένες. Η σχεδόν παντελής απουσία του πατέρα από την ανατροφή των παιδιών και η μορφωτική ανεπάρκεια της μητέρας, σε συνδυασμό με την οικονομική δυσπραγία της οικογένειας, στερεί από τα παιδιά πολλές ευκαιρίες για καλλιέργεια και ανάδειξη των ικανοτήτων τους

Μια ακόμα γενική διαπίστωση, τέλος, είναι ότι τα παιδιά ακολουθούν κατά κανόνα μορφές συμπεριφοράς τις οποίες προσδοκούν ή υποδεικνύουν οι γονείς τους. Σύμφωνα και με τα ευρήματα της κοινωνικο-γνωστικής μάθησης, αυτό βέβαια σημαίνει τεράστιες δυνατότητες των γονέων να επηρεάζουν τα παιδιά τους. Υποδηλώνει όμως παράλληλα και τις τεράστιες ευθύνες που έχουν απέναντι στη νέα γενιά, καθώς επίσης και την ευθύνη της πολιτείας, η οποία θα έπρεπε με πολλούς και διάφορους τρόπους (π.χ. σχολές γονέων) να επιμορφώνει και να ενημερώνει τους γονείς για βασικές αρχές της ορθής διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους.

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: <http://alex.eled.duth.gr/epék/family/htm/19.htm>)

21. Το πρόβλημα της πειθαρχίας

Εμπειρικές έρευνες έχουν αποδείξει ότι η αυταρχική στάση του παιδαγωγού, το αυταρχικό περιβάλλον και η καταπιεστική ατμόσφαιρα είναι ανασταλτικοί παράγοντες της δημιουργικής και αυτενεργού μάθησης. Τα παραπάνω καταπνίγουν τον δυναμισμό και το δημιουργικό δυναμικό των νέων και διαπλάθουν ανθρώπους, οι οποίοι είναι καταδικασμένοι στην παθητικότητα και ικανοί να μάθουν ό,τι άλλοι έχουν ανακαλύψει, να πιστεύουν ό,τι οι άλλοι πιστεύουν, ν' αποδέχονται ό,τι οι άλλοι έχουν αναπτύξει. Από την άλλη πλευρά είναι δεδομένο ότι στα σχολεία από τα οποία βγαίνουν δημιουργικοί νέοι, σε σύγκριση με το παραδοσιακό αυταρχικό σχολείο, επικρατεί κλίμα ελευθερίας, οι δάσκαλοι είναι λιγότερο αυταρχικοί και η αγωγή είναι προσαρμοσμένη στη ψυχή του παιδιού. (όπως παραπάνω, σελ 79- 80)

«Κατά τον A. S. Neill, σκοπός της ζωής είναι "να γίνει κανείς ευτυχισμένος"». Ο ευτυχισμένος άνθρωπος που έχει την ικανότητα "να εργάζεται με χαρά και να κάνει μια ζωή με περιεχόμενο", είναι και ο σκοπός της αγωγής. «Όπως σημειώνει ο E. Fromm, η βάση της φιλοσοφίας του Neill είναι "η αγάπη για τη ζωή"». "Η αγωγή έχει γι' αυτόν μόνο ένα σκοπό: τη ζωή". Σκοπός του είναι "ο αγαθός άνθρωπος" με την έννοια του ζωντανού, βιοφιλικού, δημιουργικού ανθρώπου που βρίσκει μέσα στη ζωή συνεχώς χαρά και ενδιαφέροντα. «"Αγαθός" άνθρωπος και "ευτυχισμένος" άνθρωπος ταυτίζονται». Στο Summerhill το συναίσθημα θεωρείται σημαντικότερο από τις γνώσεις, και το παιχνίδι σπουδαιότερο απ' τη μάθηση, ενώ αντιθέτως στα περισσότερα σχολεία δίνεται σημασία στην ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων του παιδιού και ο παιδαγωγούμενος μετατρέπεται σε ενήλικο πριν ακόμη ενηλικιωθεί.

«Ο A. S. Neill πιστεύει στο καλό μέσα στο παιδί και στη δυνατότητα μιας αγωγής εν ελευθερία και δια της ελευθερίας». "Δεν υπάρχουν προβληματικά παιδιά. Υπάρχουν μόνο προβληματικοί γονείς. Ίσως θα ήταν καλύτερα να πούμε: *Υπάρχει μόνο μια προβληματική ανθρωπότητα*". Η ελευθερία όμως, όπως είναι φυσικό, δεν μπορεί να ταυτίζεται με κατάργηση της λογικής και με ασυδοσία. "Ελευθερία δεν σημαίνει αναρχία". «Γι' αυτό η αρχή του σεβασμού της θέλησης των παιδιών από τον παιδαγωγό έχει τα όριά της». Από τη στιγμή που ο παιδαγωγός δεν ασκεί κάποια μορφή καταναγκασμού στο παιδί, πρέπει κι εκείνο με τη σειρά του να μην περιορίζει την ελευθερία του πρώτου. Η ελευθερία πρέπει να θεωρηθεί κάτι το αμοιβαίο γιατί ο άνθρωπος συνυπάρχει και δεν ζει μόνος του. "Κάθε άτομο είναι ελεύθερο να κάνει

αυτό που επιθυμεί, φτάνει να μην παραβλάπτει την ελευθερία των άλλων". Η αντιαυταρχική αγωγή προϋποθέτει επομένως τον αλληλοσεβασμό παιδαγωγού και παιδαγωγούμενου. (όπως παραπάνω, σελ 80- 81) . Όμως ο δάσκαλος πρέπει να γνωρίζει ότι τα παιδιά κατανοούν τη διαφορά μεταξύ ελευθερίας και ασυδοσίας σιγά σιγά και να μπορέσει να τους το "περάσει" όσο το δυνατόν πιο γρήγορα.

«Η οργάνωση της τάξης μοιάζει κατά τον Neill με μια ορχήστρα, όπου οι μουσικοί συντονίζονται με τον μαέστρο, επειδή επιδιώκουν όλοι μαζί μια καλή απόδοση και μελωδία». Για την αγωγή αυτό σημαίνει, ότι εφόσον οι επιδιώξεις δασκάλων και παιδιών συμπίπτουν, ο εξωτερικός καταναγκασμός δεν έχει καμία θέση. Πόσο συχνά όμως συμβαίνει κάτι τέτοιο; «Στενά μ' αυτό το πνεύμα συνδέεται και η απαίτηση να είναι ο παιδαγωγός ειλικρινής, κάτι που απαιτούσε και ο Καντ». Ο Neill ισχυρίζεται ότι στα 38 χρόνια της εργασίας του στο Summerhill όχι μόνο δεν είπε ούτε μια φορά συνειδητά ψέματα σε κάποιο παιδί, αλλά ούτε καν επιθύμησε ποτέ να το κάνει. Ούτε η αποσιώπηση κάποιων πραγμάτων για παράδειγμα στον τομέα της σεξουαλικότητας ενδείκνυται, αφού κατά τον Neill, οι απαγορευμένοι καρποί είναι πάντοτε γοητευτικοί και γευστικοί. Θεωρεί τη σεξουαλική διαφώτιση του παιδιού υπόθεση των γονέων, οι οποίοι οφείλουν ν' ανακαλύψουν εν καιρώ στο παιδί τόσα όσα μπορεί να κατανοήσει και ν' αφομοιώσει. (όπως παραπάνω, σελ 81-82) Κατά τον Καντ όμως η καταλληλότερη ηλικία για μια συζήτηση με θέμα τη σεξουαλική αγωγή είναι καλό να γίνεται κατά το 13^ο- 14^ο έτος ηλικίας όπως έχει τονιστεί παραπάνω, όπου απέναντί σου έχεις ένα νέο και όχι ένα παιδί όπως στην περίπτωση του Neill.

Ο Fromm είναι πεπεισμένος ότι η "αγωγή χωρίς καταναγκασμό", η αγωγή εν ελευθερία δεν είναι λανθασμένη. (όπως παραπάνω, σελ 82- 83) Αυτό ναι μεν ισχύει αλλά πρέπει να δοθεί προσοχή στα όρια της ελευθερίας για να μην μετατραπεί κάποτε σε ασυδοσία. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μια ενδιάμεση οδός είναι να καταφέρναμε μέσω της πειθαρχίας να προετοιμάσουμε το παιδί να ενταχθεί σε νόμους γραπτούς και άγραφους.

Η σωστή ερμηνεία της ιδέας της ελευθερίας είναι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της αγωγής και απασχόλησε κάτω από το ερώτημα των σχέσεων πειθαρχίας και ελευθερίας, έντονα τον Καντ. Παρόλο που ο φιλόσοφος κυρίως στον τομέα της αγωγής είναι πιστός μαθητής του Rousseau, θεωρεί την πειθαρχία απαραίτητο στοιχείο της αγωγής. «Πειθαρχία και ελευθερία αποτελούν κατά την άποψή του, τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος». Η μεγάλη δυσκολία της αγωγής

συνδέεται με την ανάγκη συνδυασμού πειθαρχίας, δηλαδή υποταγής σε κανόνες και περιορισμού της ελευθερίας. «Χωρίς αυτόν τον συνδυασμό το παιδί δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιεί σωστά την ελευθερία του». “Ο περιορισμός είναι αναγκαίος”. Πως όμως μπορώ να καλλιεργήσω την ελευθερία παράλληλα με τον περιορισμό; (όπως παραπάνω, σελ 83) Οφείλω να συνηθίσω τον μαθητή μου να υπομένει τον περιορισμό της ελευθερίας του και ταυτόχρονα οφείλω να τον οδηγήσω στο να χρησιμοποιεί την ελευθερία του ορθά. (Ζμας, 2005, σελ 122) Επίσης, σ’ αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να συζητήσουμε με τα παιδιά, να τους μιλήσουμε για όρια και για πράγματα που ούτε τα ίδια θα ήθελαν να υποστούν επομένως με αυτό τον τρόπο-επιχειρήματα δεν θα τα εφαρμόσουν και στους άλλους.

Για την επιτυχία του σκοπού αυτού ο Καντ διατυπώνει τους εξής κανόνες:

⚡ «Η εφαρμογή της πειθαρχίας πρέπει ν’ αρχίσει από πολύ νωρίς και ν’ ακολουθεί μια συνεπή τακτική». Αν η πειθαρχία παραμεληθεί στην αρχή, είναι πολύ δύσκολο ή σχεδόν ακατόρθωτο στη συνέχεια να πειθαρχηθεί ο άνθρωπος. Όπως έχει ήδη αναφερθεί: “Αυτός που δεν είναι καλλιεργημένος είναι άξεστος: αυτός που δεν είναι πειθαρχημένος είναι άγριος”. “Η παραμέληση της πειθαρχίας είναι μεγαλύτερο κακό από την παραμέληση της καλλιέργειας γιατί η τελευταία μπορεί να συμπληρωθεί και αργότερα η αγριότητα όμως δεν είναι πια δυνατόν ν’ απομακρυνθεί και ένα λάθος στην πειθαρχία δεν αποκαθίσταται ποτέ”. (Δεληκωστάντης, 2001, σελ 83)

⚡ Ήδη από τη βρεφική του ηλικία το παιδί πρέπει ν’ αφήνεται ελεύθερο και ν’ ασχολείται με δραστηριότητες και αντικείμενα που το ενδιαφέρουν. (όπως παραπάνω, σελ 84) Μοναδικός περιορισμός είναι ενέργειες που θα μπορούσαν να στραφούν εναντίον του ή εναντίον των άλλων έχοντας επιπτώσεις στη σωματική ακεραιότητα.

⚡ «Πρέπει να πειστεί το παιδί ότι δεν επιτρέπεται να επιδιώκει την επίτευξη των σκοπών του με άλλον τρόπο, παρά μόνο εάν αφήνει και τους άλλους να επιτυγχάνουν τους δικούς τους σκοπούς». (όπως παραπάνω, σελ 84)

⚡ Πρέπει τέλος να πείσουμε το παιδί ότι ο περιορισμός της ελευθερίας που του επιβάλλεται, αποσκοπεί στην ανάπτυξη και σωστή χρήση της. Αλλά και σ’ ένα άλλο

είδος ελευθερίας πρέπει βέβαια να εξασκηθεί ο τρώφιμος: στην ελευθερία απέναντι στα πράγματα, γιατί έτσι μόνο θα μάθει να περιορίζει τις ανάγκες του και να είναι αυτάρκης. (όπως παραπάνω, σελ 84)

«Λόγω όλων αυτών των περιορισμών, στους οποίους πρέπει να υποβάλλεται το παιδί, ο Καντ δεν θεωρεί τα παιδικά χρόνια ως την πιο ευτυχισμένη περίοδο της ζωής του ανθρώπου».

✦ Η αγωγή του παιδιού δεν επιτρέπεται να είναι καταπιεστική, αφού τελικός της στόχος είναι η ανάπτυξη της ελευθερίας στον παιδαγωγούμενο. «Στην αγωγή το παιδί πρέπει "να νιώθει πάντοτε την ελευθερία του", με τέτοιο τρόπο όμως, ώστε "να μην παρεμποδίζει την ελευθερία των άλλων". Ο Καντ στρέφεται ενάντια σ' έναν άτεγκτο αυταρχισμό, ο οποίος συντρίβει κάθε πρωτοβουλία και αυτενέργεια του παιδιού, ενάντια στη "δουλική πειθαρχία", αφού αυτή οδηγεί οπωσδήποτε σε μια "δουλική νοοτροπία"». "Τίποτε δεν είναι πιο επιβλαβές από μια «δουλική πειθαρχία»". Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση η αγωγή να δημιουργεί στα παιδιά φοβία, να καταστρέφει την εύθυμη διάθεση που έχουν, ούτε και την κοινωνικότητά τους. Αντίθετα ο παιδαγωγός πρέπει να βοηθήσει το παιδί ν' αποκτήσει μια "υγιή αυτοπεποίθηση". (όπως παραπάνω, σελ 84- 85)

«Ο εθισμός του παιδιού στην πειθαρχία και στην τάξη είναι ένας από τους βασικούς στόχους του σχολείου». Το σχολείο οφείλει να είναι ο χώρος, όπου το παιδί μορφώνεται και συμμορφώνεται σε κάποιους κανόνες, στην τήρηση της τάξεως και σ' ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα. «Εκεί έχει καθοριστεί χρόνος για εργασία, για διάλειμμα, χρόνος για παιχνίδι, κανόνες συμπεριφοράς, πράγματα που το παιδί πρέπει να σέβεται και να τηρεί χωρίς παρεκκλίσεις». (όπως παραπάνω, σελ 85) Έτσι, εφαρμόζοντας τα παραπάνω θα μάθει να κυριαρχεί στον εαυτό του, ν' ακολουθεί ένα ορισμένο πρόγραμμα και να μην ενδίδει στις ιδιοτροπίες του.

Η πειθαρχία έχει και την κοινωνική της διάσταση και σημασία. Η πειθαρχηση του ατόμου, η αυτοκυριαρχία το προετοιμάζει για την ένταξή του στην κοινωνία, η οποία διέπεται από νόμους και κανόνες, με βάση την ιδέα του δικαίου. «Η πειθαρχία γίνεται έτσι προϋπόθεση της συμβίωσης των ανθρώπων κάτω από καθεστώς νόμων, εφόσον ο καθένας μαθαίνει να περιορίζει την ελευθερία του, ώστε αυτή να μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία των άλλων». Με την πειθαρχία γίνεται προσπάθεια ν' αποκλειστεί το ενδεχόμενο ν' αποβεί η "ζωώδης" πλευρά της φύσης του ανθρώπου

βλαπτική για τον άνθρωπο, τόσο ως άτομο όσο και ως μέλος της κοινωνίας. (όπως παραπάνω, σελ 85- 86)

«Εδώ ακριβώς βρίσκεται και η μεγάλη αξία της δημόσιας εκπαίδευσης». Σε αντίθεση με τις απόψεις του Rousseau, ο Καντ τάσσεται υπέρ της δημόσιας εκπαίδευσης μεταξύ άλλων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, γιατί συμβάλλει καλύτερα στη διαμόρφωση του καλού πολίτη. Ενώ η κατ' οίκον εκπαίδευση συχνά όχι μόνο προκαλεί οικογενειακά λάθη αλλά και τα διαιωνίζει, στη δημόσια εκπαίδευση ο νέος μαθαίνει να "μετρά τις δυνάμεις του", γνωρίζει τον "περιορισμό από το δίκαιο των άλλων", βρίσκει συχνά αντίσταση και μπορεί να διακριθεί μόνο με την αξία του. Το σχολείο μπορεί και απευθύνεται με τον ίδιο τρόπο σε παιδιά οποιασδήποτε κοινωνικής προέλευσης. (όπως παραπάνω, σελ 86)

Την ελευθερία του παιδιού πρέπει να υπηρετούν και οι διάφορες ποινές που θα επιβάλλονται για ν' αντιμετωπιστούν τα πειθαρχικά προβλήματα που δημιουργούνται στην τάξη. «Ποινή που βλάπτει αντί να προωθεί την αγωγή ελευθερίας, δεν έχει αξία ως παιδαγωγικό μέσο». «Υπάρχουν δυο είδη ποινών: φυσικές και ηθικές. Ηθική ποινή επιβάλλουμε όταν για παράδειγμα αποδοκιμάζουμε μια πράξη ενός παιδιού με στέρηση της εκτίμησής μας γι' αυτό. Ο Καντ θεωρεί τις ηθικές ποινές ως τις καλύτερες, γιατί βοηθούν και στηρίζουν την ανάπτυξη της ηθικότητας. Φυσικές ποινές επιβάλλουμε όταν αρνούμαστε να εκπληρώσουμε μια επιθυμία του παιδιού ή όταν επιβάλλουμε κάποιες κυρώσεις». Η πρώτη μορφή συγγενεύει με τις ηθικές ποινές. Οι κυρώσεις πρέπει να επιβάλλονται με περίσκεψη και φειδώ γιατί μπορούν να προκαλέσουν δουλικότητα στο παιδί. «Οι φυσικές ποινές πρέπει εξάλλου να χρησιμοποιούνται μόνο όταν οι ηθικές αποδειχθούν ανεπαρκείς και αναποτελεσματικές. Και τότε όμως δεν έχουν μεγάλη παιδαγωγική αξία». Ο Καντ δεν είναι αισιόδοξος για την περαιτέρω πορεία της αγωγής του παιδιού, όταν ο παιδαγωγός αρχίζει να επιβάλλει φυσικές ποινές. "Όταν οι ηθικές ποινές δεν βοηθούν πια και να προχωρήσουμε στην επιβολή φυσικών ποινών δεν πρόκειται πια μ' αυτές να διαμορφωθεί ένας καλός χαρακτήρας". (όπως παραπάνω, σελ 86- 87)

Για τις ποινές ισχύει γενικά, ότι:

⊥ Πρέπει πάντα να είναι ανάλογες με το παράπτωμα του παιδιού και δεν πρέπει να επιβάλλονται έτσι ώστε να το θίγουν ή να το ταπεινώνουν.

⊥ «Πάντα απαιτείται η δέουσα προσοχή και αυτοσυγκράτηση, ώστε τα παιδιά να κατανοούν ότι στόχος της ποινής είναι το καλό τους».

‡ «Οι ποινές δεν πρέπει να επιβάλλονται με οργή και είναι τελείως λαθεμένο να μνησικακεί ο παιδαγωγός απέναντι στο παιδί».

Όλες οι παραπάνω παιδαγωγικές αρχές θεωρούνται κεντρικής σημασίας στη σύγχρονη Παιδαγωγική. Το παιδί πρέπει ν' αντιμετωπίζει σωστά τα προβλήματα και να βρίσκει λύσεις, να εξασκείται στις κοινωνικές αρετές, να σέβεται τα δικαιώματα των άλλων και να διεκδικεί τα δικά του, να προετοιμάζεται σωστά για την ένταξή του στην κοινωνία, ν' αποκτά υγιή αυτοπεποίθηση, να μαθαίνει να κρίνει λογικά και να μην παρασύρεται από συναισθηματισμούς και ν' αποκτήσει ελευθερία απέναντι στα πράγματα και τις ανάγκες του. (όπως παραπάνω, σελ 87- 88)

Ο Καντ συνδέει πάντοτε την πειθαρχία με υποταγή σε κάποιο νόμο, με περιορισμούς και με ποινές. Σήμερα όμως με τον όρο "πειθαρχία" εννοείται η εξασφάλιση όλων εκείνων των προϋποθέσεων που συντελούν στην "απόρροπη εργασία και συνεργασία", στην τάξη και στην επιτυχία των σκοπών της. «Με άλλα λόγια, πειθαρχία είναι μάλλον τα θετικά μέτρα που προωθούν την επιτυχία των σκοπών της διδασκαλίας και δεν πρέπει να ταυτιστεί με περιορισμούς και ποινές». «Στα πλαίσια της πειθαρχίας ο δάσκαλος ενεργοποιεί, παρακινεί τον δειλό μαθητή και προωθεί τον αυθορμητισμό και δυναμισμό του εκδηλωτικού και δραστήριου μαθητή σε δημιουργικές κατευθύνσεις. Πειθαρχημένη τάξη δεν σημαίνει τάξη με μόνο δραστήριο άτομο τον δάσκαλο, αλλά τάξη με τον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό συμμετοχής, δραστηριοποίησης και συνεργασίας». (όπως παραπάνω, σελ 88)

Η ποινή ως αρνητική ενίσχυση είναι αποτελεσματική, όταν επιδιώκεται η εξάλειψη ανεπιθύμητης συμπεριφοράς, ενώ για την οικοδόμηση και την ενίσχυση επιθυμητής συμπεριφοράς συνιστάται η εφαρμογή θετικών ενισχύσεων, δηλαδή αμοιβών. Γενικότερα στη σύγχρονη προοδευτική Παιδαγωγική κυριαρχεί η άποψη ότι οι ποινές πρέπει ν' αποφεύγονται. Για παράδειγμα, θα ήταν πολύ καλό αν συνηθίζαμε να λέγαμε στον αταξία της τάξης και ένα "μπράβο" αν τυχόν κάποια μέρα είναι ήσυχος και δεν προκαλέσει κάποιο σημαντικό πειθαρχικό πρόβλημα όπως συνήθιζε. Με βάση την αρχή ότι στόχος είναι η πρόληψη των πειθαρχικών προβλημάτων και όχι απλά η θεραπεία τους, επιδιώκεται η πρόληψη αυτή με την ώθηση των παιδιών σε δημιουργικές ενασχολήσεις. Βασικές αρχές μιας πειθαρχίας είναι η λογική συζήτηση με τους μαθητές και η υπεύθυνη συμμετοχή τους στη ζωή της τάξης. (όπως παραπάνω, σελ 88- 89)

Ο παιδαγωγός πρέπει να γνωρίζει ότι η ποινή διαταράσσει την ευαίσθητη παιδαγωγική σχέση, ότι πρέπει να επιβάλλεται με συνέπεια και δικαιοσύνη, ότι κάθε

είδους σωματική τιμωρία μπορεί να έχει απρόβλεπτες συνέπειες αφού κάνει τα παιδιά πιο επιθετικά, αυξάνει το άγχος, δημιουργεί ένταση και μια βαριά παιδαγωγική ατμόσφαιρα. Επίσης δεν επιτρέπεται να θεωρεί την αταξία ως προσωπική ρήξη του μαθητή μαζί του και να μνησικακεί, αλλά μετά την επιβολή της ποινής οφείλει ν' αποδέχεται τον μαθητή όπως και πριν. «Γενικά οι παιδαγωγοί δεν πρέπει να λησμονούν ότι με την ποινή δεν μπορούν να οικοδομήσουν επιθυμητή συμπεριφορά στον παιδαγωγούμενο». (όπως παραπάνω, σελ 89)

Σήμερα, οι παιδοψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι λίγο πριν από το τέλος του πρώτου χρόνου είναι η πιο κατάλληλη περίοδος για να βάλουμε τα πρώτα θεμέλια της πειθαρχίας, ώστε το παιδί να συνειδητοποιήσει και να μάθει την έννοια του "όχι" και ν' αρχίσει έτσι να βιώνει τις πρώτες αποτροπές και ματαιώσεις των επιθυμιών του, ώστε να καταλάβει τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται. Μιλάμε όμως για πειθαρχία στηριγμένη στην αγάπη και την υπομονή. Τα παιδιά για να υπακούσουν πρέπει να τα καθοδηγήσουμε σωστά. Γι' αυτό, δεν πρέπει να καταφεύγουμε σε αυστηρούς νόμους, σε άτεγκτους κανόνες και σε αναποτελεσματικές τιμωρίες. Το "όχι" ή το "δεν πρέπει" πρέπει να στηρίζεται σε κάποιες λογικές αιτίες που θα συνοδεύονται από παραδείγματα. Μόνο έτσι το παιδί θ' αποκτήσει αυτοέλεγχο, θα μάθει να σέβεται τα δικαιώματα και τα συναισθήματα των άλλων και, το σημαντικότερο, θ' αποφύγει με την υπακοή πολλούς κινδύνους και ύπουλες παγίδες που το απειλούν τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Πράγματι, η ασφάλεια και η σωματική ακεραιότητα του παιδιού εξαρτώνται κυρίως από τους γονείς που θα του υποδείξουν τις σωστές κατευθύνσεις.

Το παιδί σε αυτή την ηλικία δεν γνωρίζει ακόμη το σωστό και το λάθος, το καλό και το κακό και έτσι δοκιμάζει τα πάντα. Η γνώση έρχεται μέσα από την αναζήτηση, τη δοκιμή, τους πειραματισμούς: "Για να δούμε τι θα γίνει, αν χύσω το γάλα;", "Αν ρίξω το πιάτο κάτω, πώς θα αντιδράσει η μαμά;". Το μωρό δεν μπορεί να συγκρατήσει τον εαυτό του, τις πράξεις και τις παρορμήσεις του. Δεν έχει κανένα απολύτως αυτοέλεγχο. Χρειάζεται, λοιπόν, όρια, τα οποία θα του βάλουν οι γονείς με πολλή αγάπη αλλά και αυστηρότητα: όρια δίκαια, συγκεκριμένα, σταθερά και αμετάβλητα. Πώς πρέπει ν' αντιδράσει ο γονιός, την ώρα που το παιδί του ετοιμάζεται ν' ακουμπήσει την πρίζα, να πιάσει το μαχαίρι της κουζίνας ή να σκαρφαλώσει στην καρέκλα; Κατ' αρχάς, θα πρέπει να το απομακρύνει από το επικίνδυνο σημείο, εξηγώντας του πολύ υπομονετικά, δύο και τρεις φορές, ότι δεν πρέπει να το κάνει. Είναι πολύ σημαντικό να του μιλήσει αυστηρά, αλλά διατηρώντας την ψυχραιμία του. Αν το μαλώσει ή αντιδράσει άγρια, είναι βέβαιο ότι θα λάβει μια

εξίσου εξαγριωμένη απάντηση από μέρους του. Το πιθανότερο είναι πως το μωρό δεν θα τον ακούσει και με την πρώτη ευκαιρία θα ξαναδοκιμάσει τη ζαβολιά του. Επομένως, αν η αποτροπή αποβεί αναποτελεσματική, πρέπει ν' αναλάβει δράση: ή θα το απομακρύνει και θα το αφήσει να κλαίει, έτσι ώστε να του περάσετε το μήνυμα ότι δεν πρέπει να το ξανακάνει, ή θα το πάει σ' ένα άλλο δωμάτιο και θα το δελεάσει με κάτι άλλο, ώστε να στρέψει αλλού την προσοχή και το ενδιαφέρον του.

Το μωρό, που σε αυτή την ηλικία έχει περιορισμένη μνήμη, θα ξεχάσει αμέσως το αρχικό αντικείμενο του πόθου του και θ' αφοσιωθεί στην καινούρια του αγάπη. Πραγματικά, αυτή την περίοδο τα παιδιά δεν μπορούν να συγκεντρώσουν την προσοχή τους σ' ένα αντικείμενο περισσότερο από λίγα δευτερόλεπτα. Μια πιο ριζοσπαστική, σίγουρα αποτελεσματική, αλλά δυνητικά επικίνδυνη μέθοδος είναι ν' αφήσουμε το μικρό να υποστεί τις οδυνηρές συνέπειες μιας πράξης, δηλαδή να πάθει για να μάθει. Για ν' αποφασίσει ο γονιός ποια πορεία θ' ακολουθήσει, πρέπει να σταθμίσει το βαθμό επικινδυνότητας κάθε παθήματος. Δεν πρέπει να ξεχνάει ποτέ όμως ότι κάποια χτυπήματα δεν μπορεί να προβλέψει πόσο κακό θα κάνουν στο παιδί -ακόμη και μακροπρόθεσμα. Όταν το μωρό πέσει από την καρέκλα -όπου επανειλημμένως του έχει πει να μην ανεβαίνει- και χτυπήσει το κεφάλι του, αυτή η δυσάρεστη εμπειρία θα του δημιουργήσει φοβίες και ανασφάλειες, θα διστάσει να ξαναπροσπαθήσει και αυτό μπορεί να καθυστερήσει την κινητική του ανάπτυξη. Γι' αυτό, αν ο γονιός πιστεύει ότι κάποια παθήματα είναι καλύτερο ν' αποφευχθούν, να προτιμήσει να εξηγήσει στο παιδί του με ήρεμο αλλά σταθερό και κατηγορηματικό τρόπο τι δεν πρέπει να κάνει και για ποιο λόγο. Οι αντιδράσεις του, τελικά, εξαρτώνται κατά πολύ και από το χαρακτήρα του μωρού του. Ο γονιός είναι αυτός που θα διαπιστώσει ποια μέθοδος ταιριάζει περισσότερο στο δικό του παιδί, για να μεγαλώσει και να εξερευνήσει τον κόσμο με ασφάλεια.

Η συμπεριφορά του παιδιού

- ✚ Το παιδί αντιλαμβάνεται τις έννοιες «αιτία» και «αποτέλεσμα». Για παράδειγμα, καταλαβαίνει ότι αν παραβεί έναν κανόνα θα τιμωρηθεί και αν κάνει αυτό που του ζητείτε θα έχει την εύνοια του γονέα.
- ✚ Μπορεί ακόμη να έχει ξεσπάσματα και γκρίνιες, αλλά είναι πλέον σε θέση ν' αντιμετωπίζει τα νεύρα του με μεγαλύτερη ευκολία.
- ✚ Καταφέρνει να συγκεντρωθεί με μεγαλύτερη ευκολία σε παιχνίδια και άλλες δραστηριότητες. Γι' αυτό του είναι δυσκολότερο να εγκαταλείψει αυτό που κάνει για ν' ασχοληθεί με κάτι άλλο που του προτείνουν οι γονείς. Παίρνει πιο εύκολα αποφάσεις και διεκδικεί αυτό που θέλει. Παρόλο που του αρέσει να κάνει ό,τι του ζητείτε σύμφωνα με τις οδηγίες των γονέων του, δεν είναι πάντα πρόθυμο να συνεργαστεί μαζί τους.
- ✚ Ορισμένες φορές παραποιεί την αλήθεια προκειμένου να προβάλει τη δική του εικόνα για την πραγματικότητα.

Μαθήματα πειθαρχίας

Οι γονείς πρέπει να:

- ✚ συντρέχουν τις δραστηριότητες του παιδιού
- ✚ εξηγούν στο παιδί με απλά λόγια πως να κάνει αυτό που του ζητάνε, να το βοηθάνε να ξεκινήσει και να το επαινούν για την προσπάθεια του
- ✚ είναι αυστηροί κάθε φορά που αποτρέπουν το μωρό τους από κάτι επικίνδυνο, ώστε να του δείξουν ότι εννοούν αυτό που λέτε. Επίσης, να είναι

σταθεροί στα "όχι": ό,τι απαγορεύεται σήμερα, απαγορεύεται και αύριο και η απαγόρευση πρέπει να προέρχεται και από τον μπαμπά και από τη μαμά.

✚ έχουν πάντα έτοιμη κάποια ανταμοιβή. Όταν το παιδί υπακούσει στις εντολές τους, να του δείξουν ότι εκτιμάνε την καλή διαγωγή του. Η ανταμοιβή δεν πρέπει να είναι πάντοτε υλική, γιατί έτσι θα φτάσουν στο άλλο άκρο και μετά για να τους υπακούσει, θα θέλει ανταλλάγματα. Πολλές φορές ένα "μπράβο" που φανερώνει ικανοποίηση, θαυμασμό και ενθάρρυνση, είναι αρκετό.

Επίσης οι γονείς πρέπει να προσέξουν:

✚ Τα πολλά "όχι" δεν ωφελούν.

✚ Αν αρνηθούν κάτι στο μωρό, πρέπει να του προσφέρουν μια εναλλακτική λύση.

Πως οι γονείς διδάσκουν καλούς τρόπους:

✚ Πρέπει να εκμεταλλεύονται το παιχνίδι για να κάνουν πρόβα καλής συμπεριφοράς και να επαναλάβουν τη ρουτίνα μέσα από το παιχνίδι

✚ Να επιβάλλουν σύντομες τιμωρίες

✚ Πρέπει να φροντίσουν οι συνέπειες για τις αταξίες του παιδιού να είναι συγκεκριμένες και σύντομες. Για παράδειγμα, ένα παιδί ηλικίας 3 ετών δεν μπορεί να κάτσει ήσυχο στο δωμάτιο του (για τιμωρία) για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 3 λεπτών

✚ Πρέπει να δίνουν χρόνο να προσαρμοστεί το παιδί σε αλλαγές: Πρέπει να προειδοποιήσουν το παιδί έγκαιρα για το τι θα κάνουν στη συνέχεια. Αν αρνηθεί, να του πουν ότι του δίνουν μερικά λεπτά ακόμη περιθώριο. Αν, παρ' όλα αυτά, αντιδράσει έντονα, να του πουν ότι θα το συζητήσουν μόνο όταν αποφασίσει να ηρεμήσει.

✦ Δεν πρέπει ν' αντιδράνε στην γκρίνια. Θα ήταν καλύτερο να την αγνοήσουν και μην την αφήσουν να τους εκνευρίσει. Επίσης ν' αντιδρούν ήρεμα, όπως θα κάνανε αν το μικρό, τους ζητούσε κάτι με ευγενικό τρόπο, και ν' αρνηθούν να ικανοποιήσουν την επιθυμία του, όπως θα κάνανε έτσι κι αλλιώς

Οι γονείς δεν θα πρέπει να αγχώνονται με τα ψέματα των παιδιών τους. Σε αυτή την ηλικία το ψέμα είναι μια φυσιολογική αντίδραση και σχετίζεται με την έντονη φαντασία που διακατέχει το παιδί. Δεν υπάρχει λόγος να γίνεται μεγάλο θέμα το γεγονός ότι, το παιδί για παράδειγμα έχυσε το γάλα του στο τραπέζι αλλά ισχυρίζεται ότι το έκανε ο σκύλος. Απλώς, του ζητάμε να μας βοηθήσει να καθαρίσουμε το τραπεζομάντιλο. Γενικά πρέπει ν' αποφεύγονται οι χαρακτηρισμοί. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να λέμε στο παιδί ότι το ίδιο είναι «κακό». Δεν καταδικάζουμε ποτέ το παιδί αλλά την πράξη του. Επομένως οι επικρίσεις των γονέων, όταν κάνουν παρατηρήσεις, πρέπει να στρέφονται εναντίον της πράξης και όχι εναντίον του παιδιού. Αν έσπασε για παράδειγμα ένα πανάκριβο αντικείμενο, πρέπει να του εξηγήσουμε ότι αυτό που έκανε ήταν λάθος. Ποτέ δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται εκφράσεις όπως "κακό παιδί" ή "παλιόπαιδο", γιατί ένα "κακό παιδί" νομιμοποιείται να κάνει ό,τι θέλει. Ο ήπιος τόνος της φωνής, αλλά με ύφος αυστηρό και η σταθερότητα με την οποία θα γίνει η παρατήρηση, θα φέρουν σίγουρα καλύτερο αποτέλεσμα. Μπορούμε να πούμε: "Αυτό δεν έπρεπε να το σπάσουμε, γιατί ήταν ένα ωραίο δώρο. Τώρα δεν θα το έχουμε πια, επειδή δεν προσέξαμε αρκετά. Επειδή πολλά πράγματα σπάνε, καλύτερα είναι να μην τα πειράζουμε. Άλλωστε, μπορεί και να χτυπήσεις και να πονάς. Μου υπόσχεσαι ότι θα είσαι πιο προσεκτικός/ή"; Τέλος δεν πρέπει να το φωνάζουμε για την αταξία του.

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο,

url₁: <http://www.myworld.gr/browse/8193> και

url₂:<http://health.in.gr/baby/Article.asp?ArticleId=18976&CurrentTopId=18928&IssueTitle=%CA%E1%EB%F9%F3%FC%F1%E9%F3%E5%F2+%CC%F9%F1%DC%EA%E9>)

23. Ηθική αγωγή

Ο τελικός σκοπός της αγωγής είναι η ολοκλήρωση της ανθρώπινης φύσης, το να οδηγείται δηλαδή ο άνθρωπος στην ηθικότητα και αυτονομία, η οποία "είναι αυτό που κάνει τον άνθρωπο άνθρωπο". «Επειδή ακριβώς η ηθική αγωγή αναφέρεται στην ελευθερία και στον προορισμό του ανθρώπου, είναι η σημαντικότερη πτυχή της αγωγής. Δεν είναι τυχαίο ότι στις Παραδόσεις του Καντ για την Παιδαγωγική, όταν περιγράφεται το ύψιστο παιδαγωγικό καθήκον της ηθικοποίησης του ανθρώπου, έχουμε μια υπέροχη διατύπωση της κατηγορηματικής προσταγής: "Ο άνθρωπος πρέπει όχι απλά να γίνει ικανός για την επιτυχία οποιουδήποτε σκοπού, αλλά ν' αποκτήσει το φρόνημα, ώστε να επιλέγει μόνο ηθικούς σκοπούς. Αγαθοί δε σκοποί είναι εκείνοι, οι οποίοι αναγκαία εγκρίνονται από τον καθένα και παράλληλα μπορούν να είναι σκοποί του καθενός"». (όπως παραπάνω, σελ 89- 90)

«Ο Καντ ερμηνεύει την ηθικότητα και ελευθερία του ανθρώπου ως αυτονομία. Αυτονομία δεν σημαίνει όμως αδέσμευτο αυτοπροσδιορισμό αλλά δέσμευση και απόλυτη υπακοή στον ηθικό νόμο. Από την έννοια της αυτονομίας δεν μπορεί λοιπόν να χωριστεί η έννοια του καθήκοντος, αφού καθήκον είναι "η αναγκαιότητα μιας πράξης που προκύπτει από σεβασμό προς τον ηθικό νόμο". Από την άλλη πλευρά πάλι το καθήκον δεν μπορεί να κατανοηθεί σωστά ανεξάρτητα από την ιδέα της ελευθερίας. Γι' αυτό και η θεμελιώδης έκφραση της αυτονομίας είναι η κατηγορική προσταγή. Όταν ο άνθρωπος υπακούει στην κατηγορική προσταγή, ακολουθεί ένα νόμο ο οποίος δεν προέρχεται έξω απ' αυτόν, αλλά βρίσκεται μέσα του, είναι η ίδια η αρχή και η έκφραση του ανθρώπινου λόγου. Γι' αυτό η υπακοή στο νόμο του καθήκοντος δεν είναι ετερονομία αλλά αυτονομία. "Κάνω κάτι από καθήκον σημαίνει: υπακούω στη λογική"». (όπως παραπάνω,, σελ 90)

Είναι φυσικό η ηθική αγωγή να παρουσιάζει και κάποια ιδιαίτερα προβλήματα. Η ιδιαιτερότητά της αυτή προέρχεται από το γεγονός ότι ο άνθρωπος δεν διαπαιδαγωγείται σε μια εξωτερική συμπεριφορά αλλά στην εσωτερικότητα και στην αυτονομία. «Το μεγάλο πρόβλημα που βρίσκεται πίσω από την ηθική αγωγή, διατυπώνει ο Bollnow ως εξής: "Πως είναι δυνατόν με την αγωγή, δηλαδή με εξωτερικό καταναγκασμό, να οδηγήσουμε έναν άνθρωπο στο να κάνει το καλό από εσώτατη ελευθερία, χωρίς πίεση απ' έξω και εν ανάγκη ενάντια στην πίεση των

εξωτερικών περιστάσεων και ενάντια στις συμβουλές της φρόνησης και του συμφέροντος;»». (όπως παραπάνω, σελ 92)

Η ηθική αγωγή βασίζεται πάνω σε αρχές, τις οποίες ο παιδαγωγούμενος θα πρέπει να είναι σε θέση να κατανοήσει και να εσωτερικεύσει. Έτσι το παιδί πρέπει να μάθει να ενεργεί σωστά "όχι από συνήθεια", όχι απλά πειθαρχώντας, αλλά με βάση τις αρχές, τις οποίες ακολουθεί από εσώτατη ελευθερία, "να μην κάνει απλώς το καλό, αλλά να το πράττει επειδή είναι καλό". «Γι' αυτό και η ηθική αγωγή καρποφορεί στην εφηβική ηλικία. Το να μιλά κανείς στα μικρά παιδιά άμεσα για καθήκον είναι ματαιοπονία, αφού στο τέλος βλέπουν το καθήκον ως κάτι, η παράβαση του οποίου απλώς επισύρει κάποια τιμωρία. Εάν θέλει κανείς να θεμελιώσει ηθικότητα δεν πρέπει να τιμωρεί γιατί η ηθικότητα "είναι κάτι τόσο ιερό και υψηλό", ώστε να υποτιμάται αφάνταστα όταν την τοποθετούμε "στην ίδια μοίρα με την πειθαρχία"». (όπως παραπάνω, σελ 92- 93)

Υπάρχει και μια μορφή ηθικής αγωγής, η οποία μπορεί και πρέπει να εφαρμόζεται από πολύ νωρίς και που βασίζεται όχι στη διδασκαλία του καθήκοντος, αλλά στην ευαρέσκεια και αγάπη για το καλό. «Αυτή η αγωγή πρέπει να εφαρμόζεται ήδη με φυσική αγωγή, ειδιάλλως ριζώνουν τάσεις στο παιδί, οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο την επιτυχία της όλης προσπάθειας της αγωγής». "Η πρώτη προσπάθεια στην ηθική αγωγή είναι να θεμελιωθεί ο χαρακτήρας. Ο χαρακτήρας συνίσταται στην ικανότητα να δρα κανείς σύμφωνα με αρχές". Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να δρομολογηθεί η θεμελίωση ενός χαρακτήρα στο παιδί από πολύ νωρίς, πράγμα που επιτυγχάνεται με την καλλιέργεια της ειλικρίνειας, της κοινωνικότητας και της υπακοής στο παιδί. Ο Καντ θεωρεί την ειλικρίνεια το κυριότερο στοιχείο στη δομή ενός χαρακτήρα. "Η ειλικρίνεια είναι το βασικό γνώρισμα και το ουσιαστικό στοιχείο ενός χαρακτήρα". Η κοινωνικότητα κάνει τα παιδιά ανοιχτόκαρδα και χαρούμενα, πράγμα που είναι πολύ σπουδαίο, αφού μόνο η χαρούμενη καρδιά μπορεί να νιώσει ευαρέσκεια για το καλό. (όπως παραπάνω, σελ 93)

Η ηθική αγωγή σ' αυτή τη φάση επιτελείται κυρίως στο σχολείο, το οποίο ξεκινώντας από τη συμμόρφωση του παιδιού στους κανόνες, το οδηγεί έπειτα στην έννοια του καθήκοντος. «Έτσι θα αντιληφθεί το παιδί σιγά σιγά την ύπαρξη ενός ηθικού νόμου που υπερβαίνει και καταργεί τη λογική της ωφελιμότητας και του συμφέροντος. Με άλλα λόγια, είναι τελικά δυνατό να κατανοήσουν ακόμη και τα παιδιά ότι υπάρχει "ένας νόμος του καθήκοντος", ότι δεν πρέπει να τα κατευθύνει το συμφέρον, η άνεση κ.λ.π, αλλά κάτι το καθολικό, το οποίο "δεν προσαρμόζεται

ανάλογα με το γούστο των ανθρώπων". Φυσικά όταν το παιδί μεγαλώσει πρέπει να διδαχτεί συστηματικά την ιδέα του καθήκοντος. Ο έφηβος πρέπει να μάθει να πράττει κάτι, όχι επειδή αυτό συμφωνεί με τις ροπές του, αλλά επειδή είναι καθήκον του». (όπως παραπάνω, σελ 93- 94)

Πολλές φορές αντί για "καθήκον" μιλάμε για "ευθύνη" θέλοντας να υπογραμμίσουμε ότι δεν δρούμε ετερόνομα αλλά αυτόνομα. «Ο E. Fromm θεωρεί ότι καθήκον και ευθύνη είναι όχι μόνο τελείως διαφορετικά πράγματα, αλλά ότι αποτελούν αντίθεση». Διότι ενώ καθήκον σημαίνει υποχρέωση και υπακοή στο "νόμο και τάξη", ευθύνη σημαίνει αυθόρμητη απάντηση και ανταπόκριση. "Ένας άνθρωπος, που απαντά σ' αυτό που τον συναντά, είναι ένας "υπεύθυνος άνθρωπος". «Η μητέρα απαντά στην κλήση του παιδιού μ' ένα χαμόγελο, κάποιος απαντά με τη συμπάθειά του στη χαρά ή στη λύπη ενός άλλου. Αντιδρούμε σ' ένα έργο τέχνης, σ' ένα μουσικό κομμάτι, σε μια ιδέα, σ' ένα τοπίο κ.λ.π. Κατά τον Fromm μόνο ο ζωντανός και δημιουργικός άνθρωπος μπορεί ν' απαντήσει μ' αυτόν τον τρόπο, γι' αυτό και η ελευθερία και ευθύνη εκφράζουν μια "βιοφιλική" στάση». (όπως παραπάνω, σελ 94)

Ελευθερία δεν σημαίνει αδέσμευτη αυτοδιάθεση, αλλά ευθύνη και υπακοή στο νόμο του καθήκοντος. Πρόκειται εδώ για μια από τις πιο βαθιές εμπειρίες του ανθρώπου, την οποία ο Καντ συνειδητοποίησε όσο κανένας άλλος. (όπως παραπάνω, σελ 96)

«Είναι επομένως συνεπές ότι η ιδέα του καθήκοντος κατέχει στην Παιδαγωγική του Καντ κεντρική θέση. Ο φιλόσοφος εμπιστεύεται στην παιδαγωγική δύναμη και αποτελεσματικότητας της γεμάτης απλότητα και σοβαρότητα ιδέας του καθήκοντος. Γι' αυτό και θέλει να βλέπει την καρδιά των παιδαγωγούμενων "γεμάτη με την ιδέα του καθήκοντος"». (όπως παραπάνω, σελ 96)

Τελικός σκοπός της ηθικής αγωγής είναι κατά τον Καντ η θεμελίωση του ηθικού χαρακτήρα του ανθρώπου. «Η πορεία του παιδιού προς τη θεμελίωση του ηθικού χαρακτήρα εμπεδώνεται με τη διδασκαλία και άσκηση των καθηκόντων προς τον εαυτό του και τους άλλους». Το κυριότερο καθήκον του ανθρώπου προς τον εαυτό του συνίσταται "στο να διατηρεί την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας στο ίδιο του το πρόσωπο", η οποία και τον διακρίνει από όλα τ' άλλα δημιουργήματα. «Το βασικό εξάλλου καθήκον απέναντι στους άλλους είναι ο σεβασμός προς τα δικαιώματά τους. Πολύ θετικό για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών στη δικαιοσύνη και στο σεβασμό του δικαίου θα ήταν κατά τον Καντ, εάν καθιερωνόταν στα σχολεία ως μάθημα μια "κατήχηση δικαίου", που θα περιλάμβανε περιστατικά από την

καθημερινή ζωή, με τα οποία θα συνδεόταν το ερώτημα αν κάτι είναι δίκαιο ή όχι». (όπως παραπάνω, σελ 95- 96)

Έτσι δημιουργούνται σιγά σιγά στο παιδί οι προϋποθέσεις πάνω στις οποίες χτίζεται η ηθικότητα. «Αυτή όμως πραγματοποιείται ως ελευθερία, γι' αυτό και ο ηθικός χαρακτήρας δεν μπορεί να διαμορφωθεί στον άνθρωπο άμεσα με την αγωγή, αλλά μόνο έμμεσα». (όπως παραπάνω, σελ 97)

Η ηθικοποίηση του ανθρώπου ως θεμελίωση του ηθικού χαρακτήρα αποκαλύπτει το αληθινό νόημα της φράσης του Καντ: "Ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα άλλο, παρά ό,τι τον κάνει η αγωγή". (όπως παραπάνω, σελ 97)

24. Θρησκευτική αγωγή

«Αν και ο Καντ έτρεφε βαθιά εκτίμηση για τον Χριστιανισμό- "ο κόσμος δεν γνώρισε ποτέ κάτι που να ζωογονεί τη ψυχή, να καταστέλλει τη φιλαυτία και συγχρόνως να ενθαρρύνει την ελπίδα πιο πολύ απ' τη χριστιανική θρησκεία"- έβλεπε τη θρησκεία απλώς ως διδάσκαλο και όχι ως πηγή της ηθικότητας». Ο Καντ ερμηνεύει και αξιολογεί τη θρησκεία με βάση την ηθική. (όπως παραπάνω, σελ 100)

Η θρησκεία ορίζεται ως "ο νόμος μέσα μας". Οι θρησκευτικές εκδηλώσεις έχουν ως σκοπό να ενισχύσουν την προσπάθεια του ανθρώπου για ηθική βελτίωση, αφού μόνο με το να γίνει κανείς καλύτερος άνθρωπος επιτυγχάνει να γίνει ευάρεστος στον Θεό. Έτσι οι προσευχές εκείνων που δεν εφαρμόζουν τις εντολές του Θεού, δεν έχουν καμιά αξία και είναι απλώς "όπιο" για τη συνείδησή τους. (όπως παραπάνω, σελ 101)

«Ο Κ. Vorlander μάλιστα σημειώνει στη βιογραφία του Καντ τα εξής: "Πραγματικά μπορεί να κατανοήσει κανείς, ότι με τέτοιο παρατάϊσμα με κάτι που αγγίζει τις πιο ευαίσθητες και πιο βαθιές χορδές της παιδικής ψυχής, επιτεύχθηκε σε πολλούς από τους τροφίμους ακριβώς το αντίθετο από αυτό που επεδιώκετο, ότι κυρίως ο Καντ γι' αυτό το λόγο απομακρύνθηκε τελείως από τη συναισθηματική πλευρά της θρησκείας και διατήρησε για όλη του τη ζωή μια εμφανή αντιπάθεια ενάντια στην ομαδική ψαλμωδία και την προσευχή. Αυτός, ο οποίος στις Παραδόσεις του για την Παιδαγωγική τόνισε, ότι τα παιδιά πρέπει να διαπαιδαγωγούνται σε πνεύμα ελευθερίας και να είναι ανοιχτόκαρδα και χαρούμενα με "τη ματιά τους λαμπερή, όπως ο ήλιος", δεν αποκλείεται, όπως λέγεται, να έχει πει κάποτε στον φίλο του Hippe, ότι τον πιάνει φόβος και τρόμος όταν αναλογίζεται αυτή τη δουλειά των νεανικών του χρόνων"». (όπως παραπάνω, σελ 102)

Ποια είναι η καταλληλότερη μέθοδος για τη θρησκευτική αγωγή; «Τα παιδιά πρέπει να μάθουν να αισθάνονται σεβασμό για τον Θεό ως τον κύριο της ζωής και του σύμπαντος, ως Αυτόν που μεριμνά για τα δημιουργήματά του και ως κριτή των ανθρώπων». Κατανοώντας την κτίση ως δημιουργία του Θεού μαθαίνουμε να τη σεβόμαστε και να μην καταστρέφουμε τη ζωή. Τα παιδιά πρέπει να διδαχθούν να μη χρησιμοποιούν το όνομα του Θεού επιπόλαια και χωρίς λόγο. Όταν το προφέρουν, η καρδιά τους θα πρέπει να γεμίζει σεβασμό. «Δεν επιτρέπεται όμως η θρησκεία να κάνει τους ανθρώπους σκυθρωπούς και να τους εκφοβίζει». Τα παιδιά πρέπει να

μάθουν να υπηρετούν τον Θεό "ευχαρίστως" και όχι από εξαναγκασμό ή φόβο. (όπως παραπάνω, σελ 102- 103)

Χωρίς την ηθική κατήχηση και πράξη στη βάση της, η θρησκευτικότητα εξελίσσεται σε υποκρισία, αφού οι άνθρωποι εκτελούν τα καθήκοντά τους από φόβο και προσποιούνται ότι μετέχουν σε κάτι, το οποίο δεν είναι ριζωμένο πραγματικά στην καρδιά τους. (όπως παραπάνω, σελ 103)

Είναι εφικτό και σκόπιμο να διδαχθούν οι αλήθειες της θρησκείας στα παιδιά ήδη από νωρίς; Εάν ήταν δυνατόν τα παιδιά να μην άκουγαν το όνομα του Θεού και να μην έβλεπαν ποτέ λατρευτικές εκδηλώσεις, τότε θ' ανταποκρινόταν στη φύση των πραγμάτων να μάθουν πρώτα αυτό που αρμόζει στον άνθρωπο, να οξυνθεί η κρίση τους, να συνηθίσουν να βλέπουν την ομορφιά και αρμονία της φύσης, να πληροφορηθούν για το σύμπαν και μετά από όλα αυτά να τους διδαχθεί η έννοια του Θεού. Επειδή όμως, όπως έχουν τώρα τα πράγματα, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο και θα οδηγούσε τα παιδιά σε αδιαφορία, σε φόβο ή σε λανθασμένες έννοιες για τον Θεό, είναι επιτακτική ανάγκη να διδαχθούν έγκαιρα τις αλήθειες της θρησκείας. Μια άλλη άποψη είναι αυτή του Rousseau, ο οποίος πιστεύει ότι πρέπει να φέρουμε τον άνθρωπο σε επαφή με τη θρησκεία όσο το δυνατό αργότερα' είναι προτιμότερο να μην έχει σχηματιστεί καμιά απολύτως αντίληψη για το θείο παρά κάποια φυσική και ανάξια του Θεού αντίληψη. Και πρέπει να εισαχθεί σε μια γενική "φυσική" θρησκεία και ν' αποφασίσει όσο το δυνατό πιο αργά για μια θετική θρησκεία. (Reble, 1999, σελ 239) Σε αντίθεση επομένως με τον Rousseau, ο οποίος μετέθεσε τη θρησκευτική αγωγή στην εφηβική αγωγή, ο Καντ θεωρεί αναγκαίο ν' αρχίζει η θρησκευτική διαπαιδαγώγηση νωρίς. (Δελικωσταντής, 2001, σελ 103- 104)

Είναι πολύ σημαντικό επίσης να μάθουν τα παιδιά ν' απεχθάνονται το κακό, όχι επειδή το απαγόρευσε ο Θεός, αλλά επειδή καθ' εαυτό είναι απεχθές. Ο Θεός θέλει να εφαρμόζουμε την αρετή, όχι επειδή το απαιτεί Εκείνος, αλλά λόγω της εσωτερικής της αξίας. Ειδάλλως, τα παιδιά μπορούν να υποθέσουν ότι θα επιτρεπόταν να κάνουν το κακό, εάν ο Θεός δεν το είχε απαγορεύσει. "Ο Θεός είναι το αγιότατο ον και θέλει μόνο αυτό που είναι καλό και απαιτεί ν' ασκούμε την αρετή λόγω της εσωτερικής της αξίας και όχι επειδή το απαιτεί εκείνος. "Στα παιδιά πρέπει να διδάσκεται ότι η πραγματική λατρεία του Θεού συνίσταται στο να ενεργούν σύμφωνα με το θέλημά του. "Δεν μπορεί κανείς ν' αρέσει στον Θεό διαφορετικά, παρά με το να γίνει καλύτερος άνθρωπος". Επίσης τα παιδιά πρέπει να μάθουν να εκτιμούν τους ανθρώπους ανεξαρτήτως θρησκείας, αφού, όπως λέει ο Καντ

εκφράζοντας την πεποίθηση του Διαφωτισμού περί φυσικής θρησκείας, "παρά την ποικιλία των θρησκευμάτων, υπάρχει παντού ενότητα της θρησκείας". (όπως παραπάνω, σελ 104- 105)

Η θρησκευτική αγωγή αντιμετωπίζει ειδικά προβλήματα. «Ο σύγχρονος άνθρωπος, θρησκευόμενος και μη, δεν φαίνεται να θέλει και να μπορεί να κατανοήσει τη φράση του Scheler, ότι η θρησκεία είναι "το πιο επαναστατικό στοιχείο μέσα στο πνεύμα του ανθρώπου", ούτε την άποψη του Καντ, ότι η θρησκεία απαντά στο τρίτο από τα βασικά ερωτήματα της φιλοσοφίας: "Τι μπορώ να ελπίζω;". Στη θρησκευτική αγωγή, η πίστη πρέπει να συνδέεται με κεντρικές ανθρώπινες εμπειρίες, οι οποίες αφήνουν να διαφαίνεται η σημασία της για τη ζωή και τη νοηματοδότησή της. Χωρίς αυτή τη σύνδεση, η διδασκαλία της θρησκείας δεν βρίσκει υπαρξιακό έρεισμα στα παιδιά και η μάθηση συντελείται μηχανικά. Η θρησκεία πρέπει για παράδειγμα να συνδεθεί με οριακές υπαρξιακές εμπειρίες ή με τον αγώνα ενάντια στην κοινωνική αδικία και με το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης». Τέλος δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να παραβλέπεται ότι η πίστη συνδέεται αναπόσπαστα με την ελευθερία. (όπως παραπάνω, σελ 105- 106)

Πέρα απ' αυτό θα μπορούσαμε ν' αποδεχθούμε την άποψη του Καντ, ότι στη θρησκευτική αγωγή ο καλός παιδαγωγός δεν ικανοποιεί απλά το νου των παιδιών, αλλά προσπαθεί να δώσει σ' αυτά πρόσβαση στη βαθύτερη έννοια της θρησκείας. Γι' αυτό ο Καντ δεν θα συμφωνούσε ποτέ με μια μετατροπή της θρησκευτικής αγωγής στα σχολεία σε διδασκαλία θρησκευιολογίας, κοινωνιολογίας ή ψυχολογίας της θρησκείας- κάτι δηλαδή που γίνεται εν μέρει ακόμα και σήμερα-, αφού αυτό δεν θα οδηγούσε τα παιδιά σε καμιά υπαρξιακή δέσμευση και ουσιαστικά θα σήμαινε άγνοια του αληθινού νοήματος της θρησκείας και αδυναμία μετάδοσής του στη νέα γενιά. (όπως παραπάνω, σελ 106)

Η θρησκεία θεωρείται απαραίτητο και σημαντικότερο παιδαγωγικό μέσο για να επηρεασθεί θετικά η ευδαιμονία των ατόμων, των οικογενειών και των λαών. Στο σχολείο θα διδαχθεί η φυσική θρησκεία που στηρίζεται στην λογική και όχι στην αποκάλυψη, με επίκεντρο ένα Θεό πατέρα όλων των ανθρώπων και δίκαιο κριτή του καλού και του κακού. Τα παιδιά δεν θα διδάσκονται δόγματα που δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν ή κατανοούν λαθεμένα, ούτε θα εξαναγκάζονται να προσεύχονται και να συμμετέχουν σε λατρευτικές εκδηλώσεις. Αργότερα η θρησκευτική αγωγή θα συμπληρωθεί με την διδασκαλία της αποκαλυμμένης θρησκείας. (όπως παραπάνω, σελ 32)

25. Σχολείο και Ασφάλεια

Εκτός από τη γνώση και τη διαμόρφωση του χαρακτήρα που πρέπει να λαμβάνουν χώρα και να καλλιεργούνται σ' ένα σχολείο, πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη ακόμα προσοχή στην ασφάλεια των μαθητών.

Ο αριθμός των μαθητών στην Ελλάδα είναι περίπου 1.000.000. Υπολογίζεται ότι ετησίως 50.000 μαθητές υφίστανται κάποιο ατύχημα στο περιβάλλον του σχολείου. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Κέντρου Έρευνας και Πρόληψης Παιδικών Ατυχημάτων (ΚΕΠΠΑ), την εξαετία 1996-2001 σημειώθηκαν 23.000 σχολικά ατυχήματα εντός του σχολείου, σε παιδιά ηλικίας 5-14 ετών. Το 60% αυτών αφορούσε την ηλικιακή ομάδα 10-14 ετών και το 66% αγόρια.

Η συντριπτική πλειοψηφία των τραυματισμών (92%) συνέβη κατά τη διάρκεια λειτουργίας του σχολείου και το 4% κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου. Επτά στους δέκα τραυματισμούς έλαβαν χώρα στην αυλή του σχολείου, το 10% στην αίθουσα και το 7% σε σκάλα. Ο κύριος μηχανισμός κάκωσης ήταν η πτώση (56%) και αναλυτικότερα το 6% των περιπτώσεων τραυματίστηκε λόγω πτώσης από σκάλα και το 5% από ύψος. Το 20% των ατυχημάτων κατέληξε σε κάταγμα, ενώ όσο αφορά την έκβαση, το 46% των περιπτώσεων χρειάστηκε θεραπεία και επανεξέταση και το 4% νοσηλεύθηκε.

Για ν' αποφύγουμε τυχόν δυσάρεστες καταστάσεις πρέπει να πάρουμε κάποια μέτρα πρόληψης. Αυτά είναι τα εξής:

- ⚡ Τοποθέτηση αντιολισθητικών ταινιών στις άκρες των σκαλιών
- ⚡ Τοποθέτηση ψηλών κάγκελων στα επικίνδυνα για πτώση σημεία
- ⚡ Τοποθέτηση κιγκλιδωμάτων που να μην διαθέτουν αιχμηρές γωνίες και να μην επιτρέπουν την αναρρίχηση των παιδιών
- ⚡ Αντικατάσταση ραγισμένων τζαμιών, σπασμένων θρανίων, καρεκλών κλπ
- ⚡ Απομάκρυνση μαθητών από χώρους επισκευών

- ✚ Σωστή επιτήρηση των μαθητών από μέρος των εκπαιδευτικών
- ✚ Καταγραφή των ατυχημάτων και συνεργασία με φορείς πρόληψης για τη μείωσή τους

Θα πρέπει να υπάρχει ένα ανώτερο επιτρεπόμενο όριο μαθητών ανά σχολείο, έτσι ώστε ν' αποφεύγεται ο συνωστισμός των παιδιών. Τέλος, τα σχολεία θα πρέπει να διαθέτουν ευρύχωρες αυλές.

(Google, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
e-paideia.net)

26. Γενική αποτίμηση των παιδαγωγικών θέσεων του Καντ

Ο Καντ υπήρξε ένας άξιος φιλόσοφος και παιδαγωγός που άφησε το προσωπικό του στίγμα -παρά την επίδραση του Rousseau και του Διαφωτισμού, μιας και αντιτίθεται σε πολλές θέσεις αυτών- τόσο στον κλάδο της Παιδαγωγικής όσο και στον κλάδο της σύγχρονης Παιδαγωγικής. Πολλές αντιλήψεις του υπήρξαν πρωτοποριακές για την εποχή του -άλλωστε και γι' αυτό πήρε τον τίτλο του *παιδαγωγικού επαναστάτη*- με αποτέλεσμα να διαιωνιστούν και να βρίσκουν ισχύ μέχρι και σήμερα.

Ο Καντ καταπιάστηκε από το φιλοσοφικό ερώτημα "τι είναι ο άνθρωπος" και ανέπτυξε μια θεωρία σχετικά με το ανθρώπινο γένος και του όλου προορισμού του καθώς επίσης εξέτασε ποια τύχη του αξίζει αλλά και μέχρι που είναι ικανός να φτάσει.

Δίδαξε έτσι, για την πολύπλευρη έννοια της αγωγής, για τη φροντίδα, για την πειθαρχία, για την εκπαίδευση, για το παιχνίδι στην παιδική ηλικία, για την αυτενέργεια του παιδιού, για τη φυσική, την πρακτική, την ηθική και τη θρησκευτική αγωγή για να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματά του και να καταλήξει στην άποψη ότι ο άνθρωπος είναι ικανός μέσω της αγωγής να φτάσει στην αφηρημένη έννοια της τελειότητας.

Καινοτομία αποτελεί η ιδέα του φιλοσόφου για καθιέρωση στο σχολικό σύστημα, του μαθήματος της "κατήχησης δικαίου" που θα περιλαμβάνει περιστατικά από την καθημερινότητα και μέσω αυτών τα παιδιά θα κρίνουν αν κάτι είναι δίκαιο ή όχι. Η καθιέρωση ενός τέτοιου μαθήματος θα πρόσφερε πολλά στη θεμελίωση καλών, υπεύθυνων, μεγαλόψυχων, ηθικών και δίκαιων χαρακτήρων.

Ο Καντ βρισκόταν κοντά στο συνάνθρωπο βοηθώντας τους φτωχούς αλλά και άξιους συγχρόνως μαθητές του. Εκτός από τη νόηση καλλιεργούσε παράλληλα και τον χαρακτήρα των παιδιών, για να γίνουν αυτόνομοι και θαρραλέοι πολίτες. Έλεγε χαρακτηριστικά: "Δεν διδάσκω για τους μεγαλοφυής, διότι αυτοί ανοίγουν το δρόμο τους μόνοι τους, ούτε για τους βλάκες, γιατί δεν αξίζουν τον κόπο, αλλά για εκείνους που βρίσκονται στο μέσο και θέλουν να εκπαιδευτούν για το μελλοντικό τους επάγγελμα".

Γενικότερα, οι παιδαγωγικές ιδέες και θέσεις του Καντ αποσκοπούν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και των ταλέντων του παιδιού, στην ανάπτυξη του

σεβασμού για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου, στην ανάπτυξη του σεβασμού της οικογένειας, της ταυτότητας και της γλώσσας του παιδιού καθώς και των πολιτισμικών αξιών όλων των πολιτισμών, στην ανάπτυξη του σεβασμού για το φυσικό περιβάλλον και στην προετοιμασία του παιδιού για μια ελεύθερη κοινωνία κατανόησης, ειρήνης, ανοχής, φιλίας και ισότητας χωρίς διακρίσεις.

Υπήρξε τόσο διψασμένος για μόρφωση και μετάδοση αυτής, ώστε να θυσιάσει την προσωπική του ζωή και ν' ασχοληθεί σοβαρά με ό,τι θίχτηκε και σχολιάστηκε έως τώρα θεωρώντας το έργο του αυτό, ως αποστολή και καθήκον. *"Αίγιοι άνθρωποι άλλαξαν τον κόσμο, όσο ο Καντ"*.

Την προσπάθεια του Καντ συνέχισε με ζήλο ο J. F. Herbart, ο οποίος το 1809 έγινε καθηγητής στην έδρα που κατείχε ο Καντ στο Πανεπιστήμιο του Königsberg.

27. Βιβλιογραφία

- ⊣ Καντ, Ι. (1803/2001). *Περί Παιδαγωγικής*, Προλεγόμενα-Μετάφραση- Σημειώσεις: Παρασκευή Σιδερά- Λύτρα. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη
- ⊣ Δεληκωσταντή, Κ. (2001²). *Η Παιδαγωγική του Καντ: Θεμελίωση, επικαιρότητα και κριτική των αντιλήψεων του για την αγωγή*. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη
- ⊣ Ζμας, Α. (2005). *Η μόρφωση υπό το πρίσμα της «παιδαγωγούσας διδασκαλίας»*. Στο: *Επιστήμες Αγωγής*, σελ 115- 125
- ⊣ Ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια *ΔΟΜΗ*
- ⊣ Κουμάκης, Γ. (2001). *Θεωρία και φιλοσοφία της Παιδείας*, Αθήνα: τυπωθήτω
- ⊣ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: <http://www.aegean.gr/ee/studies/pedag/1text.htm>
- ⊣ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: http://www.imerisia-ver.gr/qu_article/040903009/darticle
- ⊣ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: http://www.telemath.gr/mathematical_teaching/mathematical_teaching_basics/basics_5.php
- ⊣ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url: http://www.aglaiakyriakou.gr/support_e.html

⌞ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
<http://www.disabled.gr/at/?p=424>

⌞ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
<http://alex.eled.duth.gr/epek/family/htm/19.htm>

⌞ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
<http://www.myworld.gr/browse/8193>

⌞ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
<http://health.in.gr/baby/Article.asp?ArticleId=18976&CurrentTopId=18928&IssueTitle=%CA%E1%EB%F9%F3%FC%F1%E9%F3%E5%F2+%CC%F9%F1%DC%EA%E9>

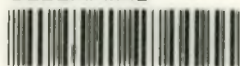
⌞ *Google*, μηχανή αναζήτησης βάσης δεδομένων στο διαδίκτυο, url:
e-paideia.net

⌞ Reble, A. (1999⁴). *Ιστορία της Παιδαγωγικής*. Αθήνα
Εκδόσεις Δημ. Παπαδήμα

⌞ Ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Humanitus

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000074484